И 8754 | 5947/43 Губб. К. 15 — IX

ЄВГЕН ПЛУЖНИК
(† 2. II. 1936)

* * *

Як він спустів, садок, де я колись
Наважився вперше вимовити, — люба!
Альтанка зникла. Дерном узялись
Стежки колишні. Пень старого дуба
Стирчить самотньо...

Ні, не пізнаю
Картин знайомих, — це буття зелене!
... Немов хтось інший молодість мою
Переживав за мене...

*

Місток замшілий і хисткий,
І верби в березі і мальви,
Яку мені відкрили даль ви
Давно забуту, пелюстки
Вуст ще дитячих, душу чисту,
І першу зустріч, і любов —
Усе, що пережити знов
Нам не до хисту!

*

Мовчи! Я знаю. За всіма словами —
Холодний смерк, спустошені сади...
Це наша пристрасть стала поміж нами,
Нас розлучаючи назавсіди!

Шалій, шалій від розпачу спянілий!..
Що розпач той?! Річ марна і пуста!
... Як пізно ми серця свої спинили!
... Як розєднали рано ми вуста!

О, друже мій! останні трачу сили,
В країні тій уявній живучи,
Де образ твій, утрачений і милий,
Де голос твій... Мовчи!
Мовчи!
Мовчи!..

П. ОЧЕРЕТЬКО
(Київ)

Безлюддя

Літа мов не було. І лише восени
я знайшов і навік полюбив
жовте листя каштанів, кармін ясенів
і брунатную бронзу дубів.

І не шкода мені, що не спише ніхто,
і ніхто в книжечки не збере
трав химерні верлібри, сонети квіток,
патетичні поеми дерев.

Хай холоне і вяне ця буйна краса —
ні, не смуток, не горе, не сум —
сила й ніжність нова в цих безлюдних лісах,
силу й свіжість вітри ці несуть.

Обнялись і затихли в солодкому сні,
і плинуть в забутті через край
зеленаві, опалові плеса Десни
і широкі мілини Дніпра.

Ця країна прекрасна сама по собі,
без прикрас, без книжок, без пісень.
Як свавільні і горді вершини дубів,
як повітря, як сонце, як — все!

ЮРІЙ КАНДІЇВ
(Київ)

День

Мокрий шлях і стовпи обабіч,
І чорна земля розкрита.
— Що там, далі? А безвість вабить
Іти і жити.

Знявся крук і полинув косо.
Донесло з лісу листям зівялим,
На шлях вийшла дівчинка боса,
В темну хустку лице сховала.

Сурмить вітер над сірим полем,
Мідним лісом, Дніпром зчорнілим.
Нині сумирно і світло молим
Єдиного Бога правди й сили.

1935.

МИХАЙЛО ПРОНЧЕНКО
(Кривий Ріг)

* * *

І де нас не було — і в Котласі, і в Тигді,
І за Байкалом теж, і в хуґах Колими, —
Скрізь наші сльози, наче роси, стигли,
І в вічній мерзлоті складали душі ми.

І в Магадані, в Соловках далеких,
Де сніг, як бите скло, холодний і сумний,
Де в серці туга, мов задуха спеки,
І блиск полярний, хмурий і німий.

На всіх шляхах, на всіх дорогах дальних
Кістки розсіяні без сповіді й хреста,
І тільки вітер синій і печальний
Тужить, мов мати а криком на устах.

Лежать вони, де звірі і руїни,
А навкруги ліси шумують, як моря,
І тільки пісня — пісня України
На кості часто ляже, як воря.

То пісня тих, що ще лопату можуть
Тримать в руках і тачку гнати в хід,
І дивляться ті очі в далину, де рожі
Виводять, мов різбар, далекий небозвід.

І дивляться і бачуть — рідну Україну,
І золото степів, і діток дорогих, —
І Дніпр тече, і пісня соловїна
Цвітінням обсипав поле й береги.

І серце рветься і холонуть руки,
І мить і вже не встане — не чекай!
А десь далеко — точать матір муки
Дружина, діти і трагічний край.

І в серці туга, мов задуха спеки,
І блиск полярний хмурий і німий,
Скрізь ми були — і в Соловках далеких,
Де сніг, як бите скло, холодний і німий.

1941.

ГАЛЯ МАЗУРЕНКО
(Прага)

Восени

По конюшині порха вітер,
А за лісами оха Ох.
Грибок зародився непомітно
І розгортав вишком мох.

Співають, ідучи, дівчата,
Сміється вслід Господь. Дурні!
А весело для них ганяти
Гриби на стежку восени.

Боровики та сироїжки
Бредуть дрімотно через мох
І тільки чути тихе, ніжне
Саме сентиментальне „Ох“!

Гриби надибують дівчата
Здивовано: який врожай!
І Господу пора вертати
І так не хочеться у Рай.

Чекають тіні блідолиці
Замучених. Вертає Бог.
Вдав стало темно. Бережіться!
Все голосніше стогне Ох.

Не йдіть додому: вже запізно!
Село згоріло. Ви самі
Та ліс, та небо сиве, грізне
Та слід кінноти в ячмені.

(Зі збірки „Повстання. Рік 1919—1920“).

ІВАН ІРЛЯВСЬКИЙ
(Київ)

Незнайома

Гори й гори і темні долини,
де так тісно, так тісно, так тісно,
де лиш птах час від часу приляне
й заголосить між селами пісня.

Де вівчарська загірена доля,
дроворубів розбиті надії,
і лиш вітер, син вбогого поля,
за туманами віє і віє . . .

Там я бачив її випадково,
як проходила тихо по плаю,
молодиця з волоссям шовковим
закарпатського краю.

Румянець розцвітав їй на лицях,
перев'язана хусткою просто —
отакою вона мені сниться
через роки і пройдений простір.

Часто бачу хвилюючий обрав
Її погляду в сиву долину,
було в ньому щось миле і добре,
щиросердне, дитяче:

— Вже не довго я буду у горах,
хоч життя моє сплетено з ними, —
йде зима, — а нею голод суворий, —
пробідую хіба на долинах.

Батько згинув і мати померла,
а по милому бистрій хвилі
слід назавжди, назавжди затерли, —
вже не вернеться муж мій і милий.

Чужі люди в долині чи візьмуть? —
Сині очі їй блиснули сяйвом;
в них я бачив ласкавість і ніжність,
і дівоцьку красу незвичайну.

Та не міг їй промовити слова,
я дівчині не міг відповісти,
пригадавши ненависть в любови
і не наше розпустливе місто.

— — — — — — — —

По роках у душі відживає,
моє серце напружує й сушить
молодиця з осіннього плаю:
Чи вона ще за горами тужить?

АНДРІЙ ГАРАСЕВИЧ
(Прага)

Другий шлях

I.

Вже під ногами шарудіє листя
і в чорних хмар спадає сивий сон.
Росить в обличчя дощ, мокріє скронь,
мов в далечі, невпинний гуркіт міста.

Бліде, мов смерть обличчя ліхтарів,
безлистий парк, обдерте верховіття,
мете сніги листопадовий вітер
і віє пусткою в моїх шляхів . . .

II.

Я так люблю в туманне невідоме
брести, мов тінь, наосліп, навмання,
де небо вже високе та червоне
благословляє тайну дня . . .

Коли в глибин неваримих високості
крізь новий день, крізь мурів чорну твердь
прийдуть до нас нероалучамі гості:
Вигнання, Вивволення, Смерть . . .

III.

Ще ночі сумерки не проминули,
ще скрізь панує сивоусий сон.
... Йде новий день крізь сіру віддаль вулиць
в лицем холодним і в блідим чолом.

Знов вирінає сіро-мертвий камінь,
і хмар важких нависла рівнина . . .
Яка весна моя? Який мій ранок,
коли на ньому осінь — чужина . . .

1941.

ОЛЕКСА СТЕФАНОВИЧ
(Прага)

До кн. „Кінецьсвітнє“

З Апокаліпси (XIX., 11—15).

Розкололося небо.
І на білім коні —
Вірний, Правдивий,
На суді справедливий
І на війні.
Очі — ярі пламена.
В многоті діядем.
Імя, на Нім явлене,
Знає лиш Він один.
Одяг кровю варошен,
Кров скропила всього.
Імя Його —
Слово Боже.

За ним вої ідуть, —
Тільки хмари гудуть, —
Всі — білоконні,
Біловісонні.
І виходить
Із уст Його меч,
Щоб ним бити народи,
Щоб доба кровотеч.
Він пройде по пастиву
Зо жевлом, що залізне воно.
Він почавить вино
Божого гніву.

ВАСИЛЬ КАРХУТ
(Львів)

Візія

I.

...То ще у вухах лунали смертельні стогони й хрипіння тих княжих дружинників, що на них, приложивши їх зверху дошками, засіли побідники татари святкувати перемогу над дружиною князя Данила Романовича...

Боярин Мстислав опер голову об холодний мур льоху. Від образи він наче задеревів. Його очі йшли, туди далеко, на захід, до дому. Далеко, коб як найдальше від цього місця ганьби, сорому й приниження.

...Одних подушили, других взяли закладниками, поки не зговориться з побідниками князь. І замкнули їх в цьому, напів розваленому льоху ,гей холопів. О, зневаго! Скільки приниження й упокорення прийшлося зазнати від тих степових вовків, що перемогли їх без бою, їх — цвіт боярства, кращою організацією й однозгідністю...

Невидючі очі боярина Мстислава йшли почерез вузьке віконечко з кратою, почерез руїни спаленого городка, почерез припорошений першим снігом надволжанський степ, де ревіла худоба, іржали коні, кричали верблюди орди. Та вуха замкнув він перед тими відгомонами зовнішнього й чужого йому світу, й перед товаришами недолі. І сердився на них боярин Мстислав.

Бо ось той Вячеслав Товстий. Він, боярин матері Романової, ще з тоді, як Василько княжив у Белзі. Як може він так безжурно розмовляти з тим тивуном Судиславом? Лічив боярин Судислав не так давно княжі гривні, тепер нужу, що обсіла їх і дошкулює у тій нечисті татарської вязниці.

Зараз же вони оба сусіди Мстиславові та їхні голоси бубонять для нього нерозбірчиво.

Чи ж би йому, Мстиславові, від гризоти помішався розум. Ні, ні! Він цього ніколи не може зрозуміти, чому тивун Судислав нарікає і винить князя за протягування переговорів! Невже воно так приємно пити той кумис упокорення? Не менш князеві мабуть гірко, як їм — заложникам! Судиславові — коби швидше до дому вернутися, вирватись з тієї халепи й дальше числити прибутки й бариші, байдуже, яка залишиться неслава тут, у таборі княжої ганьби... А великий Вячеслав Товстий йому притакує, ще й доповідає:

— Скільки разів, кажу, був князь Данило і під возом і на возі. І в Бересті княжив, і в Галичі побував, чи не тричі, і в Камянці. І з уграми ходив і проти них, і з ляхами і проти них. Чому б тепер йому не зговоритись з татарами? Чи загляне йому хто в серце тоді, як він поклониться сонцеві, місяцеві, дияволові, їхнім померши батькам, дідам, матерям, що в аді? — Вячеслав Товстий сміявся дрібно й захлисно, а велике черево тряслося на ньому, мов холодець. Від голодування воно обсунулось на ньому і звисло, під очима й на підборідді потворились мішки, давно неголене обличчя заросло гей у карпатського ведмедя. Гидко!

А боярин Семен Олюевич ходив поміж рядами, як сповида. Думу теж, видно, думав. Голову втулив між плечі, брижі на чолі. Про що

думав, гордий і неприступний у себе вдома, боярин Семен? І чому він так нагло відскочив, як опечений від дверей?

Одчинилися двері й у льох, між них вштовхнули руки вартових — нового вязня. На ньому пошарпана підчас шамотні одежа, покривавлена татарська шапка збита на потилицю. Прибулий повернувся обличчям до них і всі бачать, що це татарин. Тихо враз стало в льоху; кількадцять пар очей впилося в прибулого.

Обкинув їх одним мигком хижих очей, зпід лоба, мов вовк хижий, що зловлений у пастку. Зашившись у куток, підобгав під себе ноги; сів. І наче між ними й собою різку границю зарисував, не бачучи в них ані товаришів недолі, ані рівні собі.

Семен Олюєвич вже біля нього, наче ненароком умостився. І наче ненароком пробує порозумітись з ним, тими кількома татарськими словами, що їх навчився у неволі. Щось випитує. Неохоче відповідає йому татарин. Та все таки, жадні новин вязні почули те, чого хотіли. Сіяючи на цілому обличчі від своєї второпності, вияснив Семен Олюєвич, що новий вязень — татарин Товрул. При поділі добичі зарізав рідного брата. За те, за законами орди, його мають завтра привязати коневі до хвоста й пустити в степ.

— Значить, завтра чекає його смерть! — почав Вячеслав Товстий. — На одному коні їдемо! — і зідхнув.

— Коли вже нарешті подадуть їсти! — продовжав мелянхолійно. — От і годують нас! Харч гірший від того, що його в нас дістають безроги... Тай мало його! Вода, сама вода й обглодані кістки...

— Вже несуть! — сіпнувся тивун Судислав, натягаючи кубрак. — Дві копі на сьогодні! І бю, і бю, і не помагає. Всеодно, що в степу поганих половців!

Татарин Товрул насторожився до кроків ззовні, аж зуби заскалив, мов хижий звір. Воїни ж освоєно чекали тих кроків, з тугою голодних, за яким би він не був, харчем. І якгільки в одчинених дверях показався казан, кинулись на нього жадно, відпихаючи й відштовхуючи один одного, готові побитись над тими змивками. Не рушився з місця лише Мстислав і татарин Товрул.

Боярин Мстислав звик бачити ту щоденну шарпанину, подібну до гризні собак і прилучитись до неї — йому приходилось трудно. Їх, гордих бояр, вартові мусіли аж розборонювати палицями, бючи куди попало, наводити між ними порядок, а вони, ота князька блискуча дружина, зборена голодом, пхалась без самопошани до казана. Не враалива на побої, коб лиш якнайбільше захопити для себе тієї саламахи. Ні, він не може так, як вони!

...— Так було під Калкою! — пригадалося самохіть гірко. За незгодою і заздрістю між князями (від голови риба смердить), щоб, борони Боже, хтось з них не був перший, не захопив охлапа слави, стався той розгром, якого досі не бувало ніколи...

Високо піднявши зі здивування брови вгору, дивився на оту, метушню зі свойого кута — татарин Товрул. Він не рушився з місця, поки вартові не подали йому шматка жареної баранини.

— Дивіться! Йому жарена баранина, а нам помий! Хиба він не однаковий з нами вязень? Ще й убийник брата! Чому вирізнення? — заскимлів все зависний боярин Жирослав.

Татарин жер зі смаком соковите мясо й щось до себе бурмотів. Боярин Семен Олюєвич нахилив до нього жадібне вухо, аж рота одчинив, щоб краще все зрозуміти.

— Він каже, — шепнув він побілілими під образи устами, — він каже: «Радію, що завтра мене звідси заберуть; мене, господича, зпоміж вас — псів!..»

II.

Тихим, крадким кроком прийшла у льох вчасно — зимова ніч. Там, у степу загорялись вогні похідних ватер і відблиски від них заграли на кратах віконця. Густі померки в льоху розяснилися червонуватим відблиском.

Загортаючись перед прикрим холодом в решткн одежі, що їй не заграбили дружинникам татари, вкладались заложники щільно один поруч одного до вчасного сну. Найшвидше заснули боярин Жирослав і тивун Судислав. Ось захріп і боярин Вячеслав Товстий. Семен Олюєвич кидався у сні, стогнав і скреготав зубами, видно мучила його сонна замора. Лише молоденький Ратислав Юрієвич не міг довго заснути. Він тиждень перед походом одружився й покинув молоду жінку. Ратислав Юрієвич вертівся на твердій, мулкій долівці, зідхав і суятився, поки чадний сон і його не взяв у своє володіння.

Не спали лише боярин Мстислав і татарин Товрул. Татарин, киваючись у кучній поставі, щось муркотів собі під носом. Поволі те муркотіння переходило у речитатив, а там зі стисненого горла кочовика поплила пісня — достоту скавуління бурлаки-вовка у недеях пропастистих карпатських Гір. Не було Олюєвича, щоб перекладав слова пісні, але боярин і без того розумів її. Було це голосіння, пісня невтишної туги за втраченою волею-життям. Пісня первісна й дика, що випливає з найглибших глибин людського існування у хвилині найглибшого психічного заломання. Бо й справді, чи може щось більше понизити людину в її очах, як не грубе насилля людини над людиною і бути щось ганебніше для мужа від почуття безсилля, коли не можна відплатити ударом за удар, за зневагу — кровю?

Товрул упоювався піснею, мов пянким напитком. Він хитався ритмічним рухом назад і вперед, очі заліэли йому за лоб, у темряві біліли закочені білки очей.

Від того несамовитого образу зробилося бояринові Мстиславові моторошно. Від моральних та фізичних мук, голоду, зневаг, його психічна тугість обвільнилась. Містичний настрій став і його огортати. Виразно почув, що виходить з себе. Він до болю в очах став вдивлятись у простір, що поза кратами віконечка, бажаючи відвернути свою увагу від того, що діялось у льоху. Та те визволене в ньому вже малювало перед його очима марева-візії...

...Так! Він побачив зовсім виразно: на шляху від віконечка льоху в простір, мов по місячній дорозі, важко йшла постать ратая за плугом. Звільна різав, запряжений двома круторогими волами, плуг скибу. Рівно розгорталась вона й миттю таки заростала хабазом і будяччям. Хитались криваві маки, над ратаєм літали зграєю чорні круки, а сонце не світило, лише на цілу групу спливало каламутне світло зпоза оловяних хмар. І ратай, згорблений, наче вросли в ручиці плу-

га, йшов важким кроком Агасфера перед себе, все вперед, а за ним відвалювалась чорна скиба, на якій не сходив засів, лише бурян. Ратай ішов під гору, орав почерез високу, степову могилу, різав леміпем її груди й з могили виходив стогін по усій рівняві.

Стогони й прокляття! Ось обабіч ратая зявилися видива закутих у панцирі княжих дружинників. На них налітали зграї степовиків. Блистіли лати, свистіли стріли, дзвонила об щити й мечі противників — сталь. Лилась кров і всякала у спраглу землю. І западались, входили в сухий степ: і дружинники і степовики, а лискучі лати покривались іржею, сулиці ж, вистрілені стріли, поламані й пощерблені мечі та погнуті, порубані щити валялись між бурянами, як непотріб. А ратай ішов і тягнув свою неперервну скибу.

Ось праворуч ратая маком розцвіли кармазинові жупани. Степові вершники носились вихорем по побоєвищі, в повітрі лискали криві, закривавлені шаблюки, зімкненим ладом зчеплених возів відступала, палючи з мушкетів, стрійна піхота. І знову, зпоза клубів порохового диму, знову щирились лише кістяки мертвяків, а з обгнилих рук випадали на землю ножі, підняті до вдару в спину — брата.

Рівнява була знову пуста, поросла ковиллю й гірким степовим буряном і її безуспішно кралв леміпем вічний ратай...

Та ось на обрії тієї томної пустині зявилась хмаринка. Вона росла. Вихор гнав ковпіт попереду себе й стогнав і тіпався в його поривах безконечний, застиглий степ. Все, що стрінув, змітав, а непосильний ратай ішов, наче сомнабулік, приросліий до плуга у той вихор, доки в ньому не зник....

Заклубилось, закрутилось все у скаженій веремії перед очима боярина Мстислава. І нічого не було видно поза тією запоною, лише було чути крики, стріли, вибухи й зриви, плач і глузливий насміх, стогони й хрипіння жорстоко мордованих людей. У хаосі мряковини копошились якісь машкари з людськими обличчями й люди зі звірячими мордами. А все це було розмазане, драглюване, наче за півпрозорим серпанком. І всюди була кров, багато крови, усе видиво було наче залите кривавою мрякою...

Татарин Товрул враз урвав свою пісню й чинені ним чари присли. Дрижучи на цілому тілі, боярин Мстислав жахнувся. Перед його очима зникали видива візій, наче влазили в очка великої сітки. Ті очка щораз стають вузші, затискаються, тьмяніє... І ще лиш побачив, мов зпоза півпрозорої стінки, краєвид:...

...Широкі, куди оком глянь, залиті сонцем степи, на них колосяться лани обіжжя. По балочках біліють чепурні хатини багатих сіл. Увесь степ з багатого посіву крови переродився; мов за ударом чарівної палички покривався селами, містечками, містами, мов вичарованими з казок тисячи й одної ночі...

— — — — — — — — — — — — — — — —

Зі стогоном болю в стерпілих, закоцюблих членах тіла, будились княжі дружинники. Лихі на себе й на довкільний світ. На сході вставав брудний, сірий піаноосінній день.

А боярин Мстислав, невидючими, мертвими очима, задивившись у даль широковійну, некав румяноцокого сонця...

Листопад, 1941.

ЮРІЙ КАНДИБ
(Київ)

Віхола

(З роману «Золоті Ворота»).

То вже безперечно, була весна, коли тільки хрумтлива корочка криги дзвенить під ногою вночі, а потужна стіна повітря рухається з-за Дніпра і надимає груди, як вітрила в прийдешнє.

Богдан швидко дістався до поетового житла. О, тут було не те, що в бідолашного художника в Харкові на Куцарській. Тут почувалося надійне, справжнє життя, солідний добробут і — «все, як у людей». Навіть портрет вусатого кавказця висів на почесному місці, як і належало йому висіти в квартирі офіціяльно-поставленої особи.

Над столом ясно горіла люстра, а на столі стояла вся благодать гастрономічної крамниці, включаючи славнозвісні краби, що їх, як клопштокову «месіяду» всі хвалили, а ніхто не вживав.

Богданові пригадався закуток, де мешкав Анатоль, куди прибіг він, сполоханий і ввесь сірий від жаху, зараз же після самогубства Захаренка.

Проте сумні спогади й недоречні порівнання хутко розвіялись у веселому, надто веселому оточенні.

Сам господар ласкаво підвівся назустріч Богданові, і очі його мружилися приємністю.

— Дуже, дуже добре. Тепер, прошу, наздоганяйте нас, бо ми вже пройшли церемоніяльним маршем по коньяках.

Богдан сів поруч з Анатолем. Під столом стукала твердим хвостом Тюлька, товстезний сетер-гордон, супутник мисливських забав господаря-поета.

Праворуч сидів Ващук, один з провідних акторів столиці — людина з довгастим видом і потужною щелепою, малознайома Богданові. Далі — двоє небожів господаря — зовсім молоді хлопята. Був тут і Василь Михайлович Безокий, і Ігор Михайлюк, і Тетяна Олександрівна, яка являла собою образ невгамовної тривоги за чоловіка і за всю родину. Маленька, сухенька, чорноока, вона ввесь час переводила очі з одного гостя на іншого, підкладаючи масні кусочки і припрохуючи.

— Так як же в Москві? запитав господаря Анатоль, — Ти як досі нічого не сказав, Гордію.

— В Москві...

Гордій Максимович пильно оглянув шматочок хліба і, подумавши, поклав його в рот. — В Москві, брат, усе, як полагається. Були в дворці, на прийомі, їли-пили, хазяїна бачили...

— Со аґґели його, — басом додав Безокий, а Тетяна Олександрівна зараз же зробила страшні очі й гнівно-докірливо похитала головою.

— Словом, ввесь генералітет. Ну, театр надзвичайно сподобався їм, просто... не можна описати. Але воліли б бачити більше етнографіч-

ности, шароварів і гопака, розумієте? В цьому напрямку дещо дали зрозуміти, звісно, делікатненько.

— Руки тиснули?

— Вдостоєний... Давайте, налиймо, друзі мої, з цього приводу, ще. А де ж ваша дружина? — відніссся господар до Богдана.

— Її ніяк не витягнути з дому. Такий вже характер.

У кімнаті ставало шумно і задушливо.

— Може, заспіваємо? — запропонував актор, і зараз же Василь Михайлович, відкинувшися на спинку стільця, затяг хрипкуватим, але милозвучним тенором «Ой, не шуми, луже».

Ніби пронісся снізкий вітер степу і розігнав хмари тютюнового диму, важкі запахи їжі і всього цього сумнівного добробуту.

Упевнено і мяко вступили голоси гостей. Помітно було, що співали не вперше і в співанні мали моральне очищення. Михайлюк перескочив до фортепіяна і — гармонія співу зміцніла, оперта на многобарвну підставу чистого і сильного звучання переплетених струн.

...Кінчилася пісня, але Михайлюк грав щось невимовно поривчасте і водночас врочисте; потік восходив просто вгору, як готична споруда. Ніби вичікавши потрібний час, став говорити низьким тримтливим голосом актор. Його довге лице утратило властиву йому тваринність і засвітилося.

...Оксамитом шляхи стеле, і сдвабом застилає, і нікому не зважає, — читав актор, а всі принишкли, боючися пропустити хоч одне слівце.

Тетяна Олександрівна схилила голову на руки й пильно дивилася десь у простір. Анатоль нервово бгав край скатерти; поет-господар щось шепотів....

Летіли хвилини в творчому прекрасному акті мистецтва, і не знати було, як може існувати ще інакше життя, брудне й боягузливе, — не те, чим жив Палій і великий співець, похований в Каневі.

Останні слова відбреніли, та довго ще сиділи люди мовчки, приголомшені й соромливі.

...Так... — пошепки сказав Богдан.

— Ми не можемо бути самі собою, — ось в чім річ.

— Може, не хочемо?

Вже гриміли пляшки й тарілки.

— Памятаю, я зустрів на сходах у видавництві Косинку. Це було востанне... — сказав Анатоль, — і знаєте, що я почув од нього?

— Слава праведникам, — тихо озвався поет.

— Пождіть. Він сказав...

Але захрипіло під руками хлопця радіо і з безформенного дзеленькання курантів вилилвла остогидла казьонна музика дванадцятої години ночі.

СТЕПАН ЖЕНЕЦЬКИЙ
(Берлін)

Пімста ялиці

Присвячую Панству
Гладишовських з Тискови.

Як розказують найстарші люди у селі, то на Чертежику, де нині зеленіє красується найкращий на всі наші лемківські гори ялицевий ліс, колись, давно-давно, може сто літ тому, може двісті, зовсім не було ліса. Тоді на Чертежику, так як сьогодні на Липівці, або на Патролі, росла лише буйна, густа та смаковита трава, де тисковецькі ґазди випасали стада круторогих волів і овець кучерявих. Тоді-то на Чертежику не шуміли з буйним вітром красуні-ялиці, а ричали голосно сити, аж лискучі, воли, блеяли кучеряві вівці, та чабани виспівували сумовитих лемківських пісень. А ліса було тоді тілько, що тих пару кущиків дикого ялівцю з полудневого боку.

Аж одного дня зірвалася буря. А буря та була така страшна, що найстарші люди в селі ще такої не бачили та не памятали: усі хати тоді у нашій Тискові поперевертало, церковцю святу завалило, ліси поницило, половину волів та овець в дебри поскидало. Тай велике горе було для людей, що їх буря застала на чистому полі, або десь на галині: як хто не догадався упасти на землю і не зловився за траву, — той і з життям розпрощався: його хапала буря на свої діявольські крила, кидала в пропасті, розбивала об скали, або несла світами і не знати де покидала. Багато вигинуло тоді народу по наших горах, а з нашої Тискови девять людий пропало: трьох чабанів, що пасли воли на Чертежику, двох ґаздів, що їх з кіньми і з возами кинуло у Ясеневий потік, і чотири ґаздині, що вертали з ярмарку у Балигороді, не знати де поділися. А Митро Магуняк, прадід Петра Магуняка, що то на Млиниськах має ґаздівство, то аж за тиждень вернувся додому, так далеко була його занесла буря. Аж в найнижчі доли, десь аж поміж поляків — і там його кинуло на стодолу. Правда, нічого йому злого не сталося, тілько на переполох хворів цілих пів року, ледво його якось баби назад відратували.

Тоді-то та буря, що прийшла від дротільників, *) принесла зі собою і насіння ялиці. Кілько того насіння принесла, як принесла, і куди його порозкидала-посіяла, — того ніхто не бачив і не знає. Знають тілько одне: що на другий рік, по тій бурі, на весну, найшли чабани на Чертежику, з того боку, де дідичеві загони притикають, — три молоденькі, зелененькі ялички.

Немов три сестрички-близнючки посходили ті три ялички, одна недалеко другої, кожна під корчиком дикого ялівцю, з північного боку, щоб від сонця пекучого в літку ховатись. І росли-виростали вони собі спокійно на Чертежику, з року в рік більшали, і з року в рік крішшали. Ніщо не загрожувало їхньому життю буйно-зеленому: вітру вони не боялися, були ще маленькі, куценькі, і вітер не мав за що в них учепитися, тай ялівці їх хоронили. А коли понідникали, — хоронив їх сам

*) Дротільниками називають наші лемки словаків, від їх національного ремесла: дротарства.

Чертежик, своєю могутньою головою. Літом підливали їх рясні дощі, вогкістю обкурювали відпари-мряки, полонинський вітер хитав ними на всі боки, немов підганяв, щоби росли скоріше, зимою біленький сніг обтулював їх дбайливо пухкою периною, з вершечками, і хоронив їх від лютих морозів, що йшли з долів.

І щороку стріляли вони вершечками в гору, галузками на боки, а корінцями щораз глибше вростались в землю і щораз тужливіше споглядали в ясну, синяву височінь і все немов нашіптували: прийде час, і ми своїми вершками небесну синяву підопремо і будемо спиняти клапаті хмари.

Всі три ялички були б прості і стрункі, мов дівчата красуні, коли б не зайчик куцохвостий. Оцей-то клановухий ворог молодих дерев, утікаючи одного разу перед лисом, загнався аж у Чертежикові ялівці. Тут відсапнувши трохи, та переконавшися, що ворог його кудись дальше погнався, вибрався пощукати собі чогось попогризти. Правда, він міг на місці розгорнути своїми пазурчастими лапками сніг і досита нахрупатися смаковитої травиці, та на це він був залінивий і задуже втомлений утечею. Йому захотілося без труду чогось роздобути і він поскакіцькав ліниво, виблискуючи білим, куцим підхвостям, від корчика до корчика. Не найшовши нічого, крім терпкого ялівцю, уже хотів вертатися і бігти туди, звідки виполохав його лис, коли побачив щось зеленішого, ніж ялівець. Навернувся і поскакіцькав туди. Це була одна яличка-сестричка. Куцохвостий з великої радости аж вухами зателепав і відразу передніми лапками видрапався на яличку, що якраз була вже така зависока, як і її клановухий ворог, захланно хрупнув і зіскочив назад на землю з вершечком у вусатій мордочці. Та скоро виплював його, затрішав на всі боки вусатою мордочкою і почав скоро витирати передніми лапками язик: він думав, що це солоденька смерічка, яка росте у його батьківщині — смерековому лісі, — а це щось недобре, гірке. Ще зовсім не вірив, і щераз хрупнув вершечка, але переконавшися, остаточно, що він хоч гарний, зелений, але гіркий, форкнув з люті, телепнув клапатими вухами, тупнув задніми ногами, а передніми сипнувши снігом на гірку яличку, — голодний і сердитий покотився в долину.

Від того часу вже спокійно, без ніяких пригод, росли собі, виростали три ялички-сестрички. Надгрижена пустила на весну три памолотки і тепер аж трьома вершечками старалася наздігнати своїх щасливіших сестричок, які хоч і жаліли свою нещасливу сестричку, та підождати її не схотіли і росли все вище й вище.

Найщасливішою з них була середуща, бо мала під собою добрий ґрунт. Вона, хоч спершу була найменша, та з часом виросла найвищою, переганяючи спершу надгрижену, а пізніше і другу сестричку, яка хоч була здорова, та під її корінням всадився великий камінь і не давав їй буйно розвиватися.

З часом, коли ялички виросли вже на високі, стрункі ялиці, то в їх тіні почали вискакувати ліщина й бучина, а найбільше ширився таки дикий ялівець, що незабаром вкрив від полудневої сторони зовсім могутні груди Чертежика. Тисковецькі ґазди дуже сердилися, що то через його не можна волів пасти, вирубували й палили його, та це нічого не помагало: одного року вирубали, а він на другий рік ще густі-

ший засівався. Кілька разів вирубували його й палили, а потім дали спокій: заліниві були тисківчани щороку рубати, і на цей бік Чертежика більше не гнали пасти скотини, — запустили на ліс.

Від того часу на полудневому схилі Чертежика засівся такий гущак, що годі було пройти, годі продертися. Широко й стрепіхато розрослася ліщина, буйно пнялися підниклі вже бучки, а ялівець так розпаношився, що навіть маленькій пташині годі було скрятися під його колючий кожух.

І так як перше, рідко коли звірина сюди забігала, ба, що від часу до часу прибігла вічно наполохана серна над ранком попастися, — так тепер Чертежик став правдивим прибіжищем-царством усякої звірини, від якої тепер тут аж кишіло. А найбільше таки поназбігалося сюди куцохвостих зайчиків, що мали тепер де заховатися від хитрого лиса, чи хижого ненажори-вовка. Тепер цілими днями виспівували на Чертежику різнопері птахи, а цілими ночами виводили різноголосі крики та вийки різношерсті, великі й малі звірі.

А над тим усім живущим царством, царювали, немов три королівни-царівни, — три молоді, стрункі, буйні і зелені сестриці-ялиці.

Аж одного тихого, осіннього дня, пополудні, на смерть попереполохалися усі жителі чертежикового царства. Що ж це таке сталося, що всі зайчики куцохвості покотилися вниз стрімголов, ось там стадо важких диків, що кожної осені роблять тисківцям великі шкоди в маґдебурках, рохкаючи і форкаючи своїми до гори позадираними рилами, погналися туди, в лопінецькі звори. А й червоний, хитрий лис он вирвався і біжить кудись, мабуть і сам не знаючи чого й куди, все оглядаючись назад, до своєї теплої й захисної нори. І птахи всі позривалися і фуркнули хто куди. Лишень одна куценька вивірка, підперлася своїм стрепіхатим хвостом і розглядається своїми розумними, пустотливими очима, що це таке сталося і чого всі так попереполохувалися...

От, дурненькі, а це ж нічого такого страшного: це лишень дмухнув з полонини сильніший вітрець, поворушив трохи ялицями і з них посипалися і зашелестіли голосно по сухім, жовтім листю — шишки. Оце й усе страшне...

Щось два, чи три дні не вертался жителі на Чертежик, так були налякалися спадаючих шишок. Аж на четвертий день, над вечером, провадив осторожно, обнюхуючи кожен крок, своє стадо рилатий дик. Спершу сам підкрався аж до ялиць, а коли переконався, що тут нема нічого підозрілого, почав крекати-кликати решту стада. За диками осмілився і виліз зі своєї другої нори лис. Два дні пізніше поприскакували заяці, потім позліталися птахи і решта мешканців і до тижня життя на Чертежику знов поплило, як до того часу.

На другий рік нічого замітного не сталося на Чертежику, тільки весною кругом повискакували із землі маленькі, зеленькі стебельця — ялички молоденькі. І так щороку, щороку приходила на Чертежик жовта осінь, а з нею вітри полонинські, які теліпали ялицями і витрясали, та розсівали, ген-ген навкруги, насіння. Зимою це насіння прикривали білі, пухкі сніги й хоронили від лютих морозів, а по зимах приходили теплі, вогкі і дощеві весни, і кожного року щораз більше і більше вискакували зпід вогкої землі молоді яличкн.

Минали літа за літами, — минали весни розцеленілі, розспівані,

та розцьвірінькані птахами, минали теплі, розблеяні вівцями та розгейкані пастухами літа, минали осені сумні та закурені й обкадилені мряками, минали зими білі, ясні та вітряні, — а на Чертежику щораз більше і більше змінялося.

Ялиці-сестриці, які вже давно своїми вершками переросли лисий щит Чертежика, що заступав їм світ від сходу і тепер буйно та гордо розглядаються довкруги та весело помахують своїми галузками на всі сторони світа, мов на привітання щасливе. Тай бо поудавалися вони на причуд: такі стрункі, що стрункіших хіба на світі не має, а зелені, а високі, що аж за очі хапає. А найзеленіша, то та середуща: така буйна, та зелена, що аж чорна, чорноброва...

Гей, тай не одно бачили, тай не одно чули наші ялиці у своїому довгому-предовгому житті. На вершках їх високих, недосяжних, гніздилися орли хижодзюбі, які для своїх дітей ненаситних приносили до гнізда зайці, кури, гуси, ягнята, а не рідко й дитину невеличку. Знову ж, під заслоною їхніх густих, обросших буйним чатинням гиляк, нераз відбувалися криваві та жорстокі безправства сильних звірят над слабими. Та й нераз сходилися сюди опришки на нараду, яким би то способом розгуляних панів покарати, срібло-золото, гірким людським потом нарабоване, відобрати і на храми Божі та поміж нарід бідний поділити... Багато-багато чули вони і бачили цікавого. І багато-багато розказують вони про все вітрам полонинським і всім тим, що розуміють їхню розмову — шум тихий та задумливий...

Та чим більше старілися вони, чим вищі, грубші і стрункіші підростали їхні доні і доні доньок, тим трудніше і страшніше ставало їм жити на світі. Молоді того не відчували, їм що: аби побавитися галузками у вітрі, викупатися у рясних дощах та погрітися-випаритися у негарячім, бо затіненім, сонці. Але вони, мами-ялиці, добре відчували, що життя стає щораз страшніше і небезпечніше. Ось ті густі та чорні-чорні, ще чорніші, ніж найчорніші градові хмари, дими, які щораз частіше надкочуються з долів, — через них так тяжко дихати... Або ті голосні свисти та гудки що-рана, що так часто розходяться горами... Ой, це не добром пахне...

Від якого часу стали ялиці-матері дуже підозрілі і як тілько десь ближче загуділо або засвистіло, — вони насторожувалися і шуміли на сполох. А ті тривожні голоси зближалися з кожним роком щораз ближче і ближче. Коли в погідну, тиху днину добре приглянутися, то можна доглянути, що там далеко-далеко, у долині, стоїть величезний дім, з трьома височезними і величезними комінами, з яких чорний дим бухає хмарами і клубиться по всіх горах. І кожної днини чути щораз виразніше, як щось голосно гуде і чахає у тому домі...

Аж одного весняного дня, якісь чудні гості завітали до ялицевого ліса на Чертежику. Всі вони говорили якось інакше, ніж ті, що дотепер сюди заходили, і заховувалися якось інакше: тамті все лиш за грибами шукали або за дичиною ганялися, а дерев ніколи ніколи не займали. А ті всі мали зі собою якісь інструменти, що розтягаються і складаються, прикладали ті інструменти кожній ялиці до грудей, на два

боки, заглядали вгору, на вершок ялиці, і кричали незрозумілою мовою якісь незрозумілі числа:

27, 28, 29, 30, 31.

При цьому один з тих людий зарубував немилосерно кожну зміряну ялицю сокирою і значив синьою крейдкою, а другий, грубезний, мало що тонший від найгрубшої ялиці, з горбатим носом і кривими ногами, ходив за ним і ті числа записував до книжки.

Довго ходили ті чужі гості по Чертежику і до кожної ялиці прикладали їхні інструменти. Молоді ялиці тим навіть не зацікавилися: спершу стишилися трохи і прислухувалися, що це діється, та незабаром знов почали пустувати галузками, хоч ще трохи в зимному, але у весняному вже вітрові, що вже був нагрітий теплотою. Та старі ялиці збагнули відразу, що це смертельна небезпека для цілої їх родини. Тому то, коли до їх приблизилися ті чудні люди і їх почали міряти, — то вони зашуміли, затріпалися і почали кидати в них сухим гиляччям. Та це нічого не помагало, — і їх також поміряли, позарубували і пізначили.

Довго коло них тупцювали, цмокали язиками і приговорювали:

— Ну, те тши, то сон файне штукі...

— Але ґрубе, я єще такіх не відзял...

— Мушон мєць з двадзєєьця кубікуф...

Щось кілька тижнів підряд приходили ті люди міряти ялиці на Чертежику. Міряли цілий день, а вечером вертали назад на долину. Увесь ліс був уже привик до того і шумів собі, як завсіди, не відчуваючи нічого підозрілого, лишень ялиці-матері журно хитали на всі боки вершками, немов шукали звідкись якогось порятунку.

Коли усі ялиці були вже поміряні й позначені, — ті люди перестали приходити на Чертежик і ліс зовсім заспокоївся. Всі поранені ялиці почали заливати свої невеличкі рани жовтою живицею і поволі почали забувати про тих, що їх усіх так по варварськи поранили. Усі думали, що вони вже не вернуться більше на Чертежик. Лишень старі ялиці щодня тривожно споглядали своїми турботливими вершками ген, в долину, і як лишень доглянули яких людей, що прямували в сторону Чертежика, — зараз починали шуміти на сполох. Вони прочували, що лихо ще не проминуло і що воно може надійти кожної днини.

Аж одного дня, коли сонце ще не було виглянуло ізза Лопінки, почулися голосні розмови і дзенькіт заліза об залізо. Матері-ялиці зашуміли тривожно: гу-гу-гу-у-у-у... Що це таке? — гу-гу-гу-у-у-у...

Це з долу йшла ціла хмара лісових робітників з пилами, сокирами, цапинами і з клунками за плечами. Прийшли на край ліса, поскидали на купу свої речі, розклали вогні, відпочали трохи, а потім почали ставити буди. А пополудні почалося нещастя: усі робітники поділилися по двох, розійшлися по цілому лісі і почали рубати позначені ялиці.

Гей, із страшним зойкотом застогнали перші падаючі ялиці. Смертельно поперелякувалися усі ялиці, затихли, позвішували спокійно гилля і лише вершками тихо перешіптувалися: Що це таке? Чи ж це вже смерть усім нам приходить, нашому життю-буттю зеленому?

Заніміли з болю старі ялиці, коли почули стогін своїх доньок

струнких, прекрасних та зелених. Потім посхиляли свої голови, разом і шуміли тихо, немов радилися між собою: що робити, що робити? Та на довгу раду не було часу, бо здолу все голосніше й голосніше доносилися стукоти сокир, пиляння пил і падання з великим стогоном та зойком їхніх доньок, молодих ялиць. Вони благально поклонилися своїми пишними вершками в сторону полонини і попросили вітру полонинського, щоб допоміг їм рятувати їхню загрожену родину.

Не відмовив їм буйний вітер полонинський своєї помочі, прилетів скоро на Чертежик і так подув, що увесь ліс аж задріжав і захитався. Всі ялиці, старі й молоді, побралися разом гиллям, мов руками, гнулися до половини, аж в струнких крижах тріщало, верхами гуділи люто та ненависно, кидали сухим гиллям на долину...

На час бурі пиляння пил і стукання сокир було на мить трохи затихло, але знову голосно запиляли і застукали, як раніше: люди рубали ліс дальше. Тоді вітер почав ще сильніше хитати ялицями на всі боки, почав крутити ними і вивертати з корінням. Щойно тоді лісарі перестали рубати ліс. Вони посходилися разом, приглядалися розшалілому лісові і почали поволі сходити у долину. Та зовсім у долину не пішли, лишень позалазили до своїх буд, порозпалювали вогні, понаварювали чого мали, понаїдалися й полягали спати.

А на другий день, скоро світ, знов рознеслося по цілому лісі ще голосніше пиляння, стукання і стогони падаючих ялиць. І на другий день знову запросили ялиці-матері вітру полонинського, щоб рятував їх струнку, зелену родину. І знову вітер не відмовився, прилетів на крилах бурі, термосив лісом як міг і кілько мав сили. Та це нічого не помагало: замало в нього було вже сили, вчора забагато знемігся і сьогодні не міг уже вивертати ялиць з корінням, а й сухого гилля було вже замало і лісарі не побоялися вже сьогодні нічого і рубали немилосерно ліс далі.

Заридали-заплакали нещасні матері-ялиці, поклонилися аж до ніг вітрові полонинському і почали благати: Рятуй нас, рятуй нас...

І ще раз не відмовив їхній просьбі буйний полонинський і тим разом навіяв таких густих, чорних хмар, що з дня зробилася ніч, а з тих хмар полився такий дощ, що в горах аж заклекотіло від потоків. Та й це багато не помогло: доки падав дощ, лісарі поховалися до своїх буд, а як перестав падати, — рубали ліс далі.

Від тепер, щодня й щодня, від ранку до смерку, розносився по Чертежику нестримний, щораз голосніший стукіт сокир і пиляння пил, та щораз жалібніше розносився стогін падаючих ялиць. Ялиці-матері аж поніміли із журби: похилили додолу гилля, позвішували верхи і з сумом, мовчки, приглядалися на свою нещасну родину, що покотом лежала довкруги, повиверчувана та повикручувана на всі боки, ще гірше, ніж після найстрашнішої бурі.

На цей страшний вид, нещасні ялиці-матері стратили усю надію на порятунок: вони посхилялися одна до одної, немов зажурена, нещасна сімя над дорогим небіщиком, і шуміли тихо, журилися — оплакували гірку долю своїх доньок зелененьких... А лісарі рубали! Без перестанку гупали від ночі до ночі сокирами, пиляли пилами, кричали голосно: осторожно! — і молоді ялиці валилися одна по другій на землю...

Що ж бо вони могли зарадити тому нещастю? — Нічого!.. Вони зробили все, що могли: вивіяли усю вітрову силу, поскидали із себе усе сухе ломаччя, а тепер стояли занімілі з болю, і чекали кінця...

А кінець скоро наближався. Он, лісарі позрубували уже усі ялиці на Ґрунику, на Перелазку, а тепер уже і до них наближаються... Невже ж і їх не мине доля гострої сокири і зубатої пили? Невже ж у тих бессердечних лісарів нема ні крихітки милосердя і вони не пошанують їхньої старости і їхньої заслуги, що вони розвели такий гарний, великий ліс? Невже ж і їх повалять так, як повалили уже тисячі їхніх доньок?

О, ні, ялиці-сестриці! Не надійтеся від людей пощади. — люди вас не пощадять, бо їм треба грошей! А для грошей, люди не тілько вас, ялиці прехороші, постинають, а навіть людей, братів своїх і сестер, повбивають, щоб тільки якнайбільше грошей нагарбати і якнайбільше зла тими проклятими гріхми заподіяти на світі!

Он, уже двох лісарів підходить на горбочок, де росте крайня, найкраща, найстрункіша і найгрубша сестриця. Підійшли і обухами почали оба гатити в її могутні груди. Заніміла, завмерла нещасна сестриця з болю та з жаху. Ані глухого зойку-стогону не видає. А ті гатять далі обухами, наслухують і говорять:

— Здрова, як домб...

А як обстукали її із усіх боків, тоді почали пиляти. Цілий день пиляли і рубали і щойно над вечером звалили її. Гідно падала ця найкраща ялиця-сестриця: ні вершком не зашуміла, ні найменшою гилякою не заскрипіла, ні одним корінцем не затріщала... Не жалувалася і у нікого пощади не просила. Упала по геройськи, так, як належить великій героїні-мученици...

Друга сестриця-мати також пішла слідами гордої першої: вона також гідно лягла покотом на побоєвищі, як її сестриця і ціла родина.

І третя, з трьома вершками, також постановила вже була, коли і її почали вже були пиляти, спокійно упасти, — але коли вона ще востанє перед падінням глянула на Чертежик і побачила, що увесь він був покритий позрубуваними їхніми донями, — її так заболіло в її смоляному серці, що вона рішила помститися.

Вона далі ніби то спокійно прислухувалася, як пиляють її живе, біле тіло, а тихцем почала шуміти-упрошувати полонинського вітру, щоб він щераз, уже востанє, послужив їй і допоміг помститися.

Вітер не відмовив їй в останній просьбі: і коли вона, вже підпиляна, хилилася вдолину, щоб упасти, і коли лісарі з радісним покриком утікали у противну сторону, — тоді він нагло дмухнув з усієї сили, мов громом роздер усі її три вершки і одним з них кинув у ту сторону, куди тікали лісарі. Зі страшним шумом, свистом і гуком верх цей звалився на утікаючих лісарів і повалився на їхні голови...

А коли надбігли інші лісарі, щоб рятувати своїх товаришів, — вони зжахнулися: верх розсатанілої ялиці поприколював їхнє мясо тисячами гострих галузок, кості порозчавлював своїм тягарем і відразу грубими ломаками видер глибоку яму і вдусив до неї тіла зненавиджених лісарів, щоб вони своїм трупом не поганили хорошого, білого світа...

Отак помстилася ялиця за свою зелену родину...

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ
(Відень)

На вівтарі всежертви.

Риси до малюнку життя полк. Е. Коновальця.

III.

Як один з чолових представників ЦеСУС-а — який в тому часі мав уже за собою чотири роки свойого існування [1]) — Коновалець брав участь у II. Всеукраїнськім Студентськім Зїзді в липні 1913. р. у Львові, на якому виголосив реферат „Справа університету". Позатим же той Зїзд лишився Полковникові у тривкій памяті, особливо завдяки відомому рефератові Дмитра Донцова „Сучасне політичне положення нації і наші завдання".[2]) Донцов належав тоді до ґрупи еміґрантів із Східньої України, з якими молодий Коновалець завязав знайомився як студент у Львові, а з котрих він крім Донцова згадував ще Степаненка — мабуть кооператора Олександра, засланого опісля большевиками на Московщину, де він 1924. р. помер, — Андрія Жука [3]) та д-ра М. Залізняка.

— „Знайомство з людьми того круга — говорив Полковник — дало мені щойно змогу порозуміти гаразд принцип соборности України, і кермуватись ним як основною засадою в моїй праці далі. А притім не без значіння для нас було й те, що ті діячі в хаосі тодішніх політичних обставин орієнтувалиля з усією рішучістю на Австрію і при її допомозі надіялися — на випадок сподіваної тоді війни — повести успішно нашу національну справу. Отак можу сказати, що обік науки у проф. Боберського та акту Січинського, знайомство з придніпрянською еміґрацією це третій найважніший момент моєї молодости". Зокрема ж про згаданий вже реферат Донцова Полковник висловлювався ще й тепер з живим признанням, завначуючи, що на галицькім ґрунті та в тодішніх умовах нашого життя він, завдяки своїй ширшій та сміливій концепції, був своєрідною сенсацією. Правда — провідний соціял-демократичний підхід тодішнього Донцова, який так ярко проступає в його рефераті „Школа й релігія", виголошенім ня Зїзді Української Академічної Молоді у Львові в липні 1909. р.,[4]) був завначений референтом і тут з усією чіткістю. — „Я, як соціял-демократ — каже Донцов — менше ніж хто інший схильний признавати універсальність принципу *загально-національних інтересів*.[5]) Та суть — додає він — в житті нації моменти, коли саме існування, ціла її будучина наражена на небезпеку. Таким моментом був для Франції і Польщі 1793. рік, для Німеччини 1813., 1908. для Туреччини. Тепер же цей момент наступив для нас. В такі моменти є оправданим укладати одну *спільну політичну програму*, коли не для цілої нації, то бодай для її переважаючої більшости" (ст. 6). І застійнюючи отак преміси тієї програми, Донцов дав у свойому рефераті спершу основну характеристику зрадли-

[1]) „В роковини". Українське студентство в минулому й сучасному. 1938. О. Г.
[2]) Видано окремо заходами „Молодої України" у Львові 1913. р. О. Г.
[3]) А. Жук видав у тім часі брошуру „Українська Кооперація в Галичині". Київ-Львів, 1913. О. Г.
[4]) Виданий у Львові 1910. р., накладом Українського Студентського Союза. О. Г.
[5]) Всі підкреслення оригіналу. О. Г.

вої дволичности російського лібералізму. репрезентованого тоді такими типами, як Мілюков, Струве та їх однодумці, демаскуючи їх як — по суті речі — теж незрушних прихильників ненаситного імперіялізму Москви. Бо „замісць здійснення тих надій — каже референт — що їх покладалося на демократичний інстинкт російських лібералів, ми дочекалися надзвичайно цікавого факту: в той час, як свідомість угоди з поляками захоплює чимраз правіші верстви російської суспільности, в той саме час до табору здецидованих ворогів українства переходять чимраз лівіші російські елементи. Мобілізація подавляючої частини політично активної російської суспільности проти головних постулятів українства — стала фактом доконаним. Мусіли врешгою признати це й ті апостоли порозуміння межи вовком і ягням, що з упертістю маніяка роками повчали нас про потребу „доброго тону" супроти російських поступовців" (ст. 12). Взагалі ж — чуємо — „нині немає такої підлоти — аж до зради своїх власних принципів — котрої не допустилися б російські ліберали там, де ходить про поширення заборчої політики царату" (ст. 13).

„І тому — заключає Донцов — коли наша нація чує в собі силу й волю до життя, коли вона почуває в собі організаційний талант, котрий вона так блискучо колись виявила, коли вона не хоче добровільно замкнутися в тій труні, котру їй готують російські молодотурки — одиноким виходом для неї мусіла б бути програма не автономізму, лише політичного сепаратизму. в тій чи іншій формі — все одно" (ст. 17).

Після того ж наш референт, вясувавши в широких перспективах загальну політичну ситуацію в тодішній Европі, характеризовану ним як наближення загально-европейського конфлікту у звязку з „пробудженням неісторичних націй" (ст. 24), видвигає, як відомо, орієнтацію на Австрію як необхідний постулят хвилі в сторону українців з огляду на можливість вбройного конфлікту між Австрією й Москвою Бо „пробудження неісторичних націй — аргументує Донцов — (а зосібна української) в Росії і заведення надій на російський лібералізм викликало для українців потребу нової політичної гравітації, тоді, як пробудження неісторичних націй в Австро-Угорщині і конечна її еволюція у сторону національної рівноправности — створює з цеї останньої новий, потрібний нам центр словянської гравітації...[*]) Тому, коли б ми тепер, в тій великій бурі, гуркіт котрої вже ловить наше ухо, не кинули всі наші сили... на сторону противників Росії, — то це був би злочин перед нашою нацією і її будучиною..." Значить: „Чинний уділ в австро російськім конфлікті по стороні Австрії в цілях реалізації програми сепаратизму — ось має бути гасло нинішнього дня" (ст. 24/25).

Згадуючи отак враження, що його зробили колись на ньому провідні думки того визначного голосу Д. Донцова, Полковник підкреслював з одної сторони його помітно борку рішучість в тому часі, коли політична робота нашого тодішнього національного проводу в Галичині всетаки не виявляла тієї несхитно простої лінії, якої треба було надіятися хочби після акту 12. IV. 1918. р. З цього погляду М. Грушевський ще в р. 1911. в одній зі своїх статтей на громадянські теми писав таке:

---

[*]) Справу цієї гравітації у звязку з колишнім московським панславізмом Пушкинів, Достоєвських і Данилевських актуалізує ще й нині між іншим передовиця в журналі „Deutsche-Ukraine-Zeitung", ч. 6 з д. 29. І. ц. р. О. Г.

„ . . . Останніми часами крім старого нахилу до опортунізму, що виростав з недостачі довіря у власні сили, помічається в наших політичних верхах певна неохота до всякого політичного радикалізму і різкої опозиційности наслідком надій на можливу зміну правительственної політики супроти українського народу, через переміну політичних течій в високих сферах, через впливи нового австрійського імперіялізму, що буде шукати опертя і в елементі українськім, а не виключно польськім, та інше. Ці неясні передчуття, ці передчасні в кожнім раві рахунки уже роблять новий настрій — охоту показати український елемент незвичайно „політично-дозрілим", здібним до ролі staatserhaltend, отрясти його з підозрінь усякого політичного вархольства і гайдамацтва . . ." [7]) Правда — оцей виступ проф. Грушевського та взагалі його ввесь підхід як політика відносно справ Галичини було осуджено дуже гостро в окремій брошурі.[8]) Та проте годі не сказати, що — як це вже я зазначив у попередній, другій частині оцієї моєї праці — проти затій наших національних ворогів та мало прихильних нам австрійських урядових кол, з нашої сторони не бачилося нерушно послідовного і загального відпору. Відпору, дух якого пронизував би нарід в усіх його громадянських слоях так ущерть і всеціло, як нпр. в Ірландії, або в Італії революційної доби. І якщо воно і є до певної міри оправданим назвати всю епоху перед вибухом світової війни 1914. р. епохою важких суперечностей, які навіть в ріках крови, пролитої на боєвищах всеєвропейської різні, не вспіли полагодитись уповні, то таксамо і в рівній мірі осередком питомих собі суперечностей була й мусіла бути тоді наша Галичина з усім її національним та громадянським життям, повним необднаних розбіжних шляхів, розбіжних змагань та непевности щодо найвищої, оконечної мети. І з того то в наших поетів тоді, навіть у найбільших, навіть у Франка, іноді тон страшливої зневіри, або просто цинічного глуму. З того ж камяні хрести розпучливої втечі у світ за очі. І з того оте — як казав Коновалець — „колосальне враження", що його зробив на нього чин Мирослава Січинського, як акт всенаціонального значіння, всенаціональної оборони, довершений молодою людиною розважно, певно і вцільно, без гамлетівських хитань і без оглядання на ніщо і на нікого. І може з того в молодого Коновальця і пильніша увага до відчиту придніпрянського еміґранта, що з жагучістю молодого революціонера розкривав молоді перфідію московських предтеч большевицького ліберал-імперіялізму, бачив усе наше дотеперішнє життя — ще від 40-их років — під знаком вузького провінціоналізму, захитав п'едесталом ідола драгоманівщини, і видвигнув клич мілітарного виховання й мілітарної орґанізації молоді та систематичного політичного виховання народу в дусі сепаратизму від Москви. Правда — одною з помітних суперечностей в рефераті Донцова було те, що він, видвигаючи необхідність розриву з Москвою, мимо своїх песимістичних виводів щодо поляків усе таки заявив, що:

„ . . . Коло б польська політика перейшла в руки мудріших людей, коли б у великих руках світового значіння польський і український прапор ішли разом, то ми були б перші, що цим людям простягли б руку до згоди" (ст. 18).

---

[7]) Михайло Грушевський: Наша політика. У Львові 1911. Ст. 11. О. Г.

[8]) Наша політика і професор М. Грушевський. Львів 1911. Теж: О. Бурнатович. Українська ідеологія революційної доби. Відень 1922. Ст. 17. О. Г.

Справді — яка суперечність![9])

Бо й між тими „мудрішими" поляками навіть такі славетні мудреці, як соціяліст Пілсудскі, виявили нам аж надто скоро, що вони такі ж смертельні вороги українства, як і тавровані Донцовом московські лже-ліберали. І що революційна аґресія, звернена тільки проти Москви, не розвязувала нашого питання гаразд тоді, як під боком у нас шкірились на нас водно з вовчою люттю вбивники Коцка і Каганця,[10]) отікаючі кровю аранжери баденівських виборів та ввагалі вся Polonia militans. Ота, що починаючи від кожночасного презеса „Кола Польського" аж ген до ляцького вуличника з Личакова, готова була в кожен мент верещати до нас словами ляцьких демонстрантів у Львові, в неділю, дня 19. IV. 1908 р.:

— „Galicya to polski kraj, a Lwów to polskie miasto! Hańba ukraincom, wywieszać ukraińców, bić, mordować podłych hajdamaków!"[11])

Тепер же спитаймо:

Ну, а „орієнтація" на Австрію? Та, що — як це ми чули — мала тоді бути в нас гаслом дня?

Я пригадую собі, як хмарилось високе чоло Полковника, коли йому довелось висловлювати думки, звязані з цим, на око таким простим питанням, всетаки повним утаєних, непримирних суперечностей. Бо це правда, що Австрія відповідно до своєї, так дуже цісарськими істориками прославлюваної, історичної місії, мала бути захисним заборолом для всіх народів, що знайшлося упродовж століть під її панованням, зокрема ж народам словянським з погляду на небезпеку московську. — „Вщерть і основно ріжне та ніби просторами всього світу відділене від себе є розуміння питання національностей в Австро-Угорщині і в Росії — писав недовго перед війною д-р Вальтер Роде в одному з наших пропаґандивних видань[12]) — Росія — це азійський деспотизм, це пяний великан, що топче по своїх народах важкими чоботами і намагається їх вигублювати тоді, як Австро-Угорщина — це вигідна хата, влаштована народам для їх морального, політичного і економічного добробуту. Росія — це виницювання народів, як державна засада, поневолювання інтеліґента, робітника і селянина при допомозі ватаг узброєних варварів, орґанізація опришків та злодіїв у допомогу поліції для масакрування населення по наказу влади. Росія — це садистична насила злеправованого урядництва, це злодійства і перекупство в адміністрації країни, це злиденна непевність життя і власности та вневага до всякої національної самобутности й особливости, до всякого права та людського достоїнства. Росія — це кнут, тюрма, Сибір, голодова смерть і розпука. Зате ж Австро-Угоршина, у протиставленні до царського режіму, це пошана нації та релігії, повний державний добробут та безпечність особи і майна, відсутність усяких військових та бюрократичних насильств, справедливість, ласкавість, поступ та всі блага культу-

---

[9]) Пор. до того ще Бурнатовича l. c., у звязку з твором Донцова „Підстави нашої політики" (Відень 1921., Видавництво Донцових). О. Г.

[10]) Каганець Марко, український селянин і громадський діяч, згинув пробитий жандармами підчас виборів до сойму в селі Коропець, бучацького повіту, 1908. року. О. Г.

[11]) Пор.: „Ввесь світ в українській справі. Подія 12. квітня 1908. року". Видавництво „Шлях". Київ 1908. Ст. 10. О. Г.

[12]) В передмові до брошури д-ра Володимира Кушніра: „Die Ukraine und ihre Bedeutung im gegenwärtigen Kriege mit Russland". Відень 1914. Ст. 4/7. У другім виданні цієї брошури — з р. 1915. — передмови д-ра Роде нема. О. Г.

ри нашого часу. Отимто в союзі з Австро-Угорщиною живуть і розвиваються такі визначні народи, як німці, чехи, мадяри, поляки, словінці, румуни, хорвати й українці, і хоч усі ці народи не жиють у згоді зі собою — тому, що оконечної форми організації з цього погляду ще не знайдено,— то проте вони (і це й найважніше!) втішаються рівними правами, ладом та і владою закона. Отак модерна Австрія — це свідоме обмеження на великанське завдання, бути державою австро-словянських народів та державою німецького народу, визволення тих народів з вікового примусу, проголошення всецілої повнолітности — ось програма австро-угорської держави. А історична місія Австрії назовні в тому, щоб захищати вищу культуру згуртованих в її лоні народів і держав проти посягань панславізму на Сході, який намагається з усіх сил доказувати пустим криком, що немає рівниць між культурою австрійських словян і Росії, та що своїм єством усі словяни є собі рівні".—

Як бачимо — тоді, коли Австрії треба було українців необхідно, її адвокати вміли з неї робити просто Сезам усіх благ на світі, зокрема ж відносно нас, які ми знали найкраще. чи так то вже і справді доводилось нам тут утішитись „рівними правами", як писав д-р Роде у своїй ультралояльній передмові до твору нашого публіциста. Та всетаки варт воно підкреслити тут те, як прекрасно визнавався 1914. р. німецький інтеліґент в тому, чим була царська Росія, та взагалі Росія як держава. А яка ж розбіжність думок і концепцій була з цього погляду в нас, коли то нпр. — уже після Крутів і Базару! — передовий публіцист, колишній шеф-редактор „Діла" і перший державний секретар закордонних справ ЗУНР-и, д-р В. Панейко, викладаючи свою політичну програму, писав:[13])

„...Самостійність України у протиросійській концепції...[14]) є неможлива до здійснення з незалежних від нашої волі природних і міжнародних причин. Тай треба собі ще й сказати, що як би така самостійність і була в корисних обставинах можлива до здійснення (що не відповідає правді), то тоді треба б концепцію цю, як органічно шкідливу українському народові, відкинути і поборювати. Та відкидаючи, як безнадійну, неморальну й шкідну, концепцію української самостійности тільки-що означеного характеру, українська нація — читай: д-р Василь Панейко! — ставить перед собою іншу концепцію національної самостійности, концепцію, відповідаючу історичним і природним конечностям як і постулятові інтеґральности цілого українського народу, Справдішньої Соборної України, тай життєвим інтересам українського племени в области міжнародньої і світової політики. Це — концепція самостійности української держави в організаційнім звязку з таксамо самостійними державами великоруського народу й інших народів бувшої царської імперії в Европі і в Азії... Це невмолимий закон. Україна й Московщина — чи їм це мило, чи не мило, призначені природою жити зі собою у

---

[13]) Василь Панейко: Зединені держави Східньої Европи. Галичина й Україна супроти Польщі й Росії. Відень 1928. Стор. 31/32. О. Г.

[14]) Підкреслення оригіналу. О. Г.

[15]) Підкреслення — аж до кінця цитату — мое. О. Г.

язку ближчім, ніж з іншими державами й народами, призначені бути спільниками в одній імперії, призначені здійснити кожна свою самостійність у рамках цеї спілки . . ."

Або пригадаймо собі, з яким то просто обуренням боронив радянофільської концепції в нас колишній представник ЗУНР-и у Вашинґтоні і теж передовий публіцист — Юліян Бачинський! Якто він, намагаючись ввести до абсурду всі тези української національної політики, а разом з тим і всі арґументи проти большевизму, видвигнені В. Кучабським у книжці „Большевизм і сучасне завдання українського Заходу (1925)[16]) — хоч тон брошури Кучабського далеко не такий аґресивний, як тон передмови д-ра Роде! — не завагався амалювати свою ж таки, рідну, українську націю в можливо лихім, аж нікчемнім світлі. Отак напр. наскочивши на справу історичної місії України між Сходом і Заходом, Ю. Бачинський, ніби забігаючи аплявзу і ласки большевиків, вигукує так: — „Чи не в це вже просто смішною химерою? „Означити історичну місію" — що це значить? Чи український нарід мав сповнити серед інших народів якусь спеціяльну місію? Яку? І взагалі, чи призначено якому народові — і то вже наперед — та і ким? — сповнити якусь історичну місію? А українському народові? Що дали йому на протязі тисячоліття його „історичні амагання" і ґеоґрафічне положення його території? Чи не повний упадок — в висоти минулої суверенности? — й цілковите поневолення та обездушення?" —

А далі наш колишній амбасадор у Вашинґтоні глумиться з українського народу такими словами, що повторювати їх дослівно на сторінках нашого журналу я не осмілююся. Коли ж взагалі згадую про його писанину, то тільки на те, щоб уяскравити гаразд обриси тієї епохи, на тлі якої кристалізувалися своєю духовістю такі вірні і всежертвенні сини народу, як Евген Коновалець. І щоб пригадати притім нашому читачеві, якими то важкотрудними шляхами іде в нас ще й сьогодні розвиток національної думки. свідомости і національного чину. Як то ідеолоґічна розбіжність, хиткість і незгода зазначуються в нас усе наново своїми руїнницькими рисами навіть там, де — здавалося б — в українця двох думок бути не може, де навіть дещо краще в наших справах обізнаний чужинець думає іноді більш простолінійно. ніж хтось з наших Панейків і Юльків Бачинських. І як дуже тому треба нам цінити й шанувати кожну людину, що всилу своєї ідейної праці і твердої характерности змогла двигнутись понад сірий рівень буденщини, і мала на приміті й одинокою ціллю тільки працю для добра і чести рідної нації! А посвятившись отак всеціло для неї, поклала на вівтарі всежертви Батьківщини з глибин святої вірности — душу і тіло . . .

Бо посвята за нарід — найвища жертва есть.

Але вертаймо до нашої теми знову. Як це вже було сказано — праця Коновальця в останні часи перед вибухом світової війни визначувалась продовжуванням університетських студій в живім контакті з громадянською роботою нашої академічної молоді у Львові, та організаційною

---

[16]) В „Листі до Прев. д-ра Е. Петрушевича" та у статті „Поговорім раз на розум", разом у брошурі „Большевицька революція і українці". Критичні замітки. Берлін 1925. р. О. Г.

діяльністю по гуртках і товариствах тут і в околиці, чого свідоцтвом є орґанізаційні звіти, що їх складав Коновалець при нагоді чергових зборів львівської філії „Просвіти".[17]) Я найшов згадку про такий його реферат, виголошений ним на Загальних зборах філії „Просвіта" у Львові, що почались у середу, 19. березня 1913. р. — „Делеґатів читалень львівського повіту і міста Львова — читаємо про те в „Ділі" з того ж дня — явилося понад 200. І відрадний це факт, що вперше львівська українська інтеліґенція заінтересувалася ближче цим повітом — (1913. р. вперше! — О. Г.) — та прибула на збори, а це подає надію, що вдасться нам бодай по змозі протиділати тій навалі ворожої сторони — поляків і москвофілів, — які ідуть повним наступом, не перебираючи в засобах, щоб лиш добути щонайбільших успіхів з їх денаціоналізаційної роботи. Збори відбувалися в дуже поважнім тоні і з великим зацікавленням. Отворив їх радник др Евген Озаркевич, після чого покликав до президії о. декана Еліяшевського Богдана з Зашкова, а на секретарів Хомина Гриця, студ. прав, і Ґабронського Михайла, учителя з Зашкова. Головний Відділ репрезентує його містоголова о. сов. Теодовій Лежогубський. Звіт Відділу зложив секретар того, п. Микитей Григорій, після чого п. Евген Коновалець обговорив у своїм рефераті просвітню акцію в місті Львові і в повіті, а п. Бубела прочитав реферат на тему: „Стан повіту і план дальшої акції".

Як бачимо: це невеличкий собі, а всетаки важний документ часу.

Бо він показує нам передусім, якто прегарно вели орґанізаційну працю у львівськім повіті наші студенти під проводом Евгена Коновальця як орґанізатора повіту з рамени Головного Відділу „Просвіти", коли на Загальних Зборах філії змогло явитися 200 делеґатів низових клітин. А далі: як міцно вмів накріпити Коновалець орґанізаційні основи у своїм рідному селі Зашкові, коли між його представниками на Зборах ми бачимо і пароха цього ж села і його вчителя! Поправді — якщо молодий Коновалець поклав собі після матури завданням оту „абсолютну орґанізацію" свойого села і повіту, про яку я згадував у цій моїй праці вже раніше, то ці слова не були ніякою фразою, а заповідали мужньо вирішений і довершений чин. І було це досягнення, гідне загального стану праці тодішньої нашої „Просвіти", бо поскільки читати тодішні звіти із Загальних Зборів Централі „Просвіти", то тут число відпоручників читалень виносило 2500, число делеґатів від членів Товариства 2000, а всіх членів — якщо були б зібрались разом — 130.000.

Дійсно:

Наші українські маси все були гідні того, щоб працювати над ними, якщо лиш провідники тієї праці відповідали своєму завданню вповні.

А саме в епоху, про яку саме мова, завдання нашого Проводу ставало щораз то важливіше і більш відповідальне.

Бо як це кажеться у рефераті Донцова: — „Наше ухо вже ловить гуркіт великої бурі..." Покищо, правда, лиш у відгуках війни на Балка-

---

[17]) З цього погляду було б завданням наших людей у краю, пошукати за тими звітами Коновальця в архівах львівської філії „Просвіти" — поскільки вони ще існують! — і вреконструювати на їх основі точний образ орґанізаційної роботи Полковника за час від 1909—1914. р. О. Г.

ні, що ведася вже від 1911. р., і в якій у такій великій мірі була заінтересована Австро-Угорщина. І що наші діячі стежили пильно за розвитком подій на Балкані та робили собі з них свої висновки відносно нашого власного політичного положення, на це докавом між іншим такий авторитетний голос, як відповідь д-ра Костя Левицького — тоді голови Української Парламентарної Репрезентації у Відні — на анкету у справі війни на Балкані, влаштовану в січні 1913. р. редакцією віденського пів-офіційного журналу „Reichspost". У своїй відповіді д-р Левицький писав таке:

— „Нема сумніву, що події на Балкані не остануть без сильного і трівкого впливу на нашу державу, а саме тому, що наша держана мусить уже раз зробити лад з національним питанням.[18]) Доля Туреччини повина бути тим ментом для Австрії, що тільки вдоволення народів у державі есть її найсильнішою підпорою, а невдоволення веде до упадку. Ця наука важна особливо для Австрії, бо її місією: бути пристановищем для слабих і тих націй, що потребують змоги розвитку. Нажаль — не сповнила досі того завдання монархія, бо лише чотири сильні нації були у змозі досі розвинутися в нашій державі: мадяри, німці, поляки, вкінці ж чехи. Але національний проблем в Австрії треба врешті розвязати, відповідно до тої науки, що її дали нам останні історичні події..." а у змаганні до тієї мети треба заінавґурувати нову політику пограничну, отож як відносно південних словян, — щоб вони не хилилися у сторону закордону — так і відносно рівноуправнення русинів[19]) з іншими націями. Ми, русини, домагаємося тільки того, щоб нас трактовано як рівноуправнених з поляками, щоб ми осягнули ті самі вольності, що й поляки. Це заразом одинока та найкраща охорона границь монархії, найпевніше забороло проти русофільської пропаґанди в Галичині, Тут ось треба вести політику позитивну, ніякі репресії не поможуть нічого. Тоді русини не будуть ґравітувати в сторону Росії — чого саме хоче російська політика, — а навпаки: українці в Росії будуть бачити слов спасіння в Австрії. Адже вже явно говориться в Росії про те, що русофільська пропаґанда повинна бути — відповідно до плану російської закордонної політики — „підготовкою окупаційного терену в Галичині". Та досі ця політика розпуки огорнула тільки деякі дрібні ґрупи руського народу, бо вони стратили вже всяку надію на визволення (руського народу) в Австрії. Затеж якщо зірветься з практикою, що ми, русини, в Австрії находимося не під австрійським, а під польським правлінням, і якщо верховодство поляків у Галичині уступить перед рівноправністю обох народів, то і приманчиві співи з тамтої сторони кордону на захоплюватимуть у нас нікого. Ми хочемо ось мати державну безпосередність, а найпевнішу запоруку її бачимо в наданні національної автономії всім народам, усе одно, чи при дальшім існуванні дуалізму, чи при іншій формі держави".[20])

(Далі буде).

---

[18]) Підкреслення моє. О. Г.

[19]) В німецькім оригіналі: »Ruthenen", а не „Ukrainer". Цікаво, чи так написав др Левицький, чи може так справила редакція „Reichspost-у"? О. Г.

[20]) За текстом у „Ділі", 2. 1. 1913. р. О. Г.

ОСИП ДУМІН
(Кенігсберг)

Німці в українській армії 1917—1920. рр.

Розділ із історії німецько-української співпраці.

І.

Німецько-українські вносини перед світовою війною.

Німецько-українські вносини, що їх початок датується IX. століттям, стали тіснішими щойно під кінець XVIII. століття. Перехід Галичини під Австрію після першого поділу Польщі в 1772. р. значив для галицької вітки українського народу тільки, що звільнення з під вненавидженого режіму польської шляхти.[1]) Марія Тереса і Осип II. старалися з політичних мотивів піднести культурний рівень і добробут українського населення, що стало найвірнішим народом габсбурської корони. Український елемент мав бути скріплений, щоб підірвати основу польської ірредснти. Український селянин перестав бути в 1782. р. кріпаком і знайшов охорону перед гнобленням польських дідичів у відповідних законах, а також в австрійському урядництві. Тодішню українську одиноку інтеліґентну верству, грецько-католицьке духовенство зрівняно з римо-католицьким і дано йому змогу піднести свій освітній ценз.[2]) Це допомогло українському греко-католицькому духовенству в Галичині стануги на довгі часи національним проводом.[3])

Таким чином реформи цих обох освічених австрійських монархів створили основу під українське національне відродження в Галичині. Підчас здавлювання польського повстання в 1846. р. в Галичині і мадярського в 1848/49. рр., українці брали активну участь по стороні уряду. В послідуючих часах одначе, зуміла польська шляхта відзискати в Галичині утрачену супремацію. В 1867. р., цебто після того, як Австрія в наслідок програної під Кеніґрецом війни, мусіла зректися централізму, дістала вона від цісаря Франца Осипа І. правно забезпечений заряд цього краю — вразі з українською його частиною, в свої руки. Це товкнуло старшу українську ґенерацію звернути свої очі в сторону Росії, молодша ж ґенерація взялася за розбудження та збирання внутрішньої національної сили і мимо незвичайно несприятливих відносин добилась в своїй праці значних успіхів.

В Росії зачалося українське національне відродження скоріше, воно ж і видобуло із себе більш моральних та духових сил, як українське відродження в Галичині. Але там український рух не робив поступів ізза брутального утиску російської адміністрації. Зупинився на границі російської держави.

---

[1]) Пор.: Titus v. Wojnarowskyj: Das Schicksal des ukrainischen Volkes unter polnischer Herrschaft. Відень 1921., том І.

[2]) Тут слід згадати заложення львівського університету в 1784. р., і греко-католицької ґенеральної семинарії в 1785 р. В духовній ґенеральній семинарії у Відні від 1775. р. було 14 місць призначених для українських студентів теології. Пор. В. Щурат: На досвітку нової доби, Львів, 1918, стор. 61—67.

[3]) Гл. O. Dumin: Die nationale Wiedergeburt der galizischen Ukraine und ihre Geistlichkeit. „Kyrios", Vierteljahresschrift für Kirchen und Gesteisgeschichte Osteuropas. Кн. 1/3 в 1938. Стор. 75—88.

II.

Становище українців у світовій війні.

До початків 20. ст. бракувало українству загальної національно-політичної мети. Галицькі українці бажали тільки, через поділ Галичини на два коронні краї, визволитися з під польського панування, при чому австрійських німців та династію вважали за союзників. Натомість українська інтеліґенція в Росії ставила як межу своєї боротьби цілковите повалення царату і перебудову російської держави на федерацію вільних народів, що забезпечило б також свобідний розвиток української нації. За свойого союзника уважала вона всі поневолені царизмом народи. Вона думала, що тільки царат бажав знищення українства, а сам російський народ, по поваленню царату виречеться і його імперіялістичних стремлінь та виявить зрозуміння для українських бажань. Тільки мала ґрупа, репрезентована письменником Олександром Кониським († 1900) не піддавалася таким ілюзіям, а числила в справі визволення України з московської неволі на поміч Німеччини.[4]) І хотяй вона не предприняла ніяких практичних кроків, щоб зоріентувати принайменше українську інтеліґенцію на Німеччину, та російська шовіністична преса сильно вдарила на неї і стала її обвинувачувати в тому, що нею кермує Берлін і німецький уряд підпирає її фінансово.

Змагання галицьких українців тісніше звязатися з австрійськими німцями також не могло рушити з місця. Австрійський уряд не відважувався підпирати українців, бо боявся втратити свою найсильнішу опору в парламенті, цебто „Польську парламентарну репрезентацію“ чи т. зв. „Коло польське“. Австро-німецькі партії підпирали тільки деякі українські домагання в парламентській боротьбі. А всеж таки українство в Австрії поволі скріплялося і висунуло постуляти менш-більш схожі із всенімецькою програмою австро-альпійських німців, що в українській формі звучали: обєднання всіх українських земель в одну українську самостійну державу. Ця всеукраїнська програма вказала галицьким українцям, яке вони мають заняти становище, так з причин розумових і чуттєвих, супроти наближаючогося европейського конфлікту. Росія гнобила українців і в імя безпеки свойого великодержавного становища старалася їх за всяку ціну винародовити, отже побіда російської аброї була б рівнозначна із знищенням української нації. Навпаки ж побіда німецької й австрійської абройної сили принесла б більшості українського народу визволення з російської неволі. І чим більше загострювалися відносини Росії до її західніх сусідів, тим виразніше заznачали українці свою прихильність до Німеччини й Австрії. Для підчеркнення цього свойого становища виставили галицькі українці зараз після вибуху світової війни бойву формацію, „Українських Січових Стрільців“.

Польська парламентарна репрезентація у Відні, побоюючися, що існування українського леґіону пошкодить її власним національним інтересам, розпочала негайно протиділання. З огляду на поляків заняв австрійський

---

[4]) Ця ґрупа числила на чимрав більш, від 1875. зростаюче німецько-російське противенство. Вона вірила також, що проект Гартмана в журналі „Gegenwart“ (том 32, 1887, стор. 401 і дальші і том 33, 1888, стор. 1 і дальші), створити з українських провінцій нову державу є інспірований Бісмарком і виявляв дійсні наміри нім. уряду.

уряд супроти політичної й військової акції українців здержливе становище, яке й затримав через ввесь час війни.

Неприхильне відношення до українських справ во сторони австрійського уряду підчас світової війни, при рівночасно чим раз більше зростаючих польських впливах, були б приняли, в першій мірі супроти леґіону УСС ще яркіші форми, коли б не Німеччина. При кінці серпня 1914. р. запросив німецький уряд годову українського парламентарного клубу д-ра К. Левицького на розмову з метою розвідатись у його, про погляди потреби і бажання галицької України.[5]) При цій нагоді приобіцяли німецькі міродайні круги підпирати українців і цього приречення додержали. Велику прислугу зробила Німеччина українцям в першій мірі цим, що дозволила виділити українців з поміж маси російських полонених і помістила їх в окремих таборах (Зальцведел, Вецляр і Раштат), де вони одержали змогу перейти школу національно-політичного освідомлення. Тим способом тисячі дотепер національно несвідомих українців приєднано для української національної ідеї.

Орґанізацією українських полонених займався „Союз Визволення України". Після вибуху російської революції і по створенні української держави, дозволив німецький уряд створити з українських полонених військові відділи. На початку 1918. р. вислано їх до батьківщини і віддано в розпорядження українського уряду. Австрія поступила так само. Правдоподібно без відповідного натиску во сторони Німеччини австрійський уряд був би не рішився виділити в себе українських полонених і дозволити вести серед них українську освідомлюючу працю.

В цей спосіб розпочаті і ще сьогодні українським народом з вдячностю згадувані німецько - українські взносини одержали глибший вміст в боротьбі проти Росії і навязане тоді братерство зброї. Бо сталося так, що в січні 1915. р. влучено австрійський корпус підмаршала Петра Гофмана, а разом з цим і йому підчинений леґіон УСС, до Німецької Південної Армії, що воювала тоді в Карпатах під командою баварського ґенерала ґрафа Ботмера. В її складі дали Січові Стрільці доказ своєї вартости в численних боях на горі Маківці, під Болеховом, Галичем, Семиківцями в 1915. р. і на горі Лисоні біля Бережан в 1916. р.[6]) Під німецьким керівництвом вишколювалися стрілецькі новобранці в вишкільній ґрупі Південної Армії, на чолі котрої стояв прінц Оскар, син німецького цісаря. Ці часи згадує з гордістю стрілецька „стара война" ще й сьогодні.

Це братерство зброї не змінило однаковож в нічому австрійського становища; в ґрі на Сході польська карта була для його і дальше атутом. Не можна одначе твердити, що це відношення офіційних кругів було рівнозначне з настроєм австро - німецького населення. Австрійські німці, взявши на загал, добре визнавалися в українському питанню, симпатизували з українцями і співжиття австро-німецьких військових відділів на фронті з українцями укладалися завсігди приязно. Особисті взносини австро-німецьких старшин з їхніми товаришами - українцями були завше тісніші ніж во старшинами інших національностей. Фатальна леґенда про мнимі симпатії українців до Росії, що повстала через змішування русофільської партії з галицьким українством, уважалась спочатку правдивою і на

[5]) К. Левицький: Історія визвольних змагань галицьких українців 1914—1918. Львів, 1929, стор. 27—30.

[6]) Пор. О. Думін: Історія леґіону Українських Січових Стрільців, Львів, 1936.

„рутенів" дивилися з початку як німці з Райху, так і австрійські німці нераз прямо як на зрадників. Та Начальна Команда австрійської Армії виступала проти цих обвинувачень в своїх дотичних наказах: цим робом регабілітувала галицьких українців в очах армії.[7])

Українці доцінювали значіння суспільної думки німецького народу як в Австрії, так і в Німеччині для української справи. Вже довго перед війною заклали вони журнал „Ruthenische Revue" (пізніше перейменоване на „Ukrainische Rundschau") з особливим завданням знайомити німецький світ з українськими питанням.[8])

В Німеччині улегчували обзнайомлення суспільности з українською справою ряд учених і журналістів, що симпатизували з українським рухом і старались дати своїм землякам вірне поняття про цілі українців і їхню боротьбу. Особливо успішно працювали в цьому напрямі Павло Рорбах, Аксель Шмідт († 1941) і Георг Кляйнов; вони заслужили собі на найбільшу вдячність українського народу. А в Мінхені зорганізувалося було навіть окреме товариство — „Ukraine-Verband der Deutschen Förderer der ukrainischen Freiheitsbestrebungen", на чолі з ген. Людвіком Гебзаттем († 1930).

III.

Німці в Українській Галицькій Армії.

В жовтні 1918. р. почалася агонія австро-угорської монархії; її народи приступили до будови власних держав, тільки українці — чи точніше сказавши — їхній тодішній політичний провід заявив, як відомо, бажання остатися і на дальше в австрійській державі, перебудованій на федеративних основах. Провідники народу, з яким Австрія обходилася найгірше, заявились за Австрією, підчас коли інші привілейовані і протеговані народи чим скоріше кинулися в обняття побідної Анаанти.

Українці знали, що поляки на випадок розвалу або ослаблення монархії спробують загорнути цілу Галичину, щоб її обєднали з польською державою, тому почали вже в літі 1918. р. приготовлятися до відпору польських загій. З цією метою заложено у Львові тайний політичний комітет, який зо своєї сторони покликав до життя військовий комітет, із задачею підготовити потайки українські боєві відділи.

Цю заговірницьку працю розпочато найперше у Львові по розташованих там австрійських запасних кошах, в яких українці становили більшість. У вересні і жовтні взялося також за організацію національних відділів по провінціональних гарнізонах як Перемишль, Станиславів, Коломия і т. д. Тому що дотичні запасні коші складалися переважно з виздоровців і взагалі вояків з якої небудь причини не здібних до фронтової служби, їхня боєва сила була невелика. Мимо цього завдяки енергійному військовому керівництву сповнили вони свій обовязок в вирішній хвилі з повним

---

[7]) Польська адміністрація в Галичині підпирали за часів намісника гр. А. Потоцького († 1908) зовсім явно малу русофільську партію, щоб в цей спосіб пошкодити українцям. Українські посли в австрійському парламенті вказували на ці махінації польських можновладців, але без успіху. Пор. M. Lozynskyj: Die russische Propaganda und ihre polnischen Gönner in Galizien. Відень-Берлін 1914.

[8]) Ініціятиву до цього дав посол до австрійського парламенту Василь Яворський († 1926). Видавцем журналу був знаний журналіст Роман Сембратович († 1906). Гл. К. Левицький: „Українські політики", Львів 1936, стор. 90—91.

успіхом. З їхньою поміччю заволодів „Український Ґенеральний Військовий Комісаріят", як перезвано тоді тайну українську команду, в дні 1 листопада 1918. р. Львовом*) і всіми іншими містами Східньої Галичини, розброїв чужі залоги і проголосив українську державу. Ця держава мала обнімати поділ Східньої Галичини також українську частину Буковини й українську частину Угорщини, Карпатську Україну. Її офіціяльна назва звучала: Західня Українська Народня Республіка, а після 22. січня 1919. р. Західня область УНР. Львівські поляки не погодилися з фактом повстання української держави, підняли у Львові повстання, з якого потім розвинулася українсько-польська війна. Після початкових успіхів була УГА змушена під натиском польської переваги, в середині липня 1919. р. перейти за Збруч на Наддніпрянську Україну, що вже від кінця 1917. р. творила, хотяй і потрясену партійними боротьбами, самостійну українську державу. Там злучилася УГА з армією наддніпрянської України для спільної боротьби з большевизмом.

З перебранням влади в Галичині стануло перед новим українським урядом питання, як створити свою власну збройну силу. Це було найпекучіше, а водночас і найтяжче до виповнення завдання. Вправді східньогалицькі українці все стояли по стороні Австрії, але тяжка боротьба з поляками, яких піддержував Відень, викликала в них певну нехіть до австрійської армії.

Тут слід шукати за причинами, чому військова справа не тішилася симпатіями серед української інтеліґенції. Вона шукала своєї карєри не у війську, бо боялася, що при різних „асистах" їй прийдеться діяти проти власних земляків. Тому то в австрійській армії було не більше як 20 активних старшин українського походження.

Тож коли нагло, можна сказати, за одну ніч, зявилася потреба створити свою армію, взялося до вербунку чужинецьких старшин; їх приймано з отвертими раменами. В першій мірі природньо вербовано німців, бо вони були добрими військовими фахівцями і до їх мали українці найбільше довіря. Що ж отже дивного, що вже в перших тижнях українсько-польської війни, можна було стрінути бувших австрійських старшин німців у всіх командах і військових установах. Між ними були й такі, що похо-

---

*) Польські публіцисти, як також всі польські історики, навіть такої міри як М. Бобжинські (в своїй праці: Wskrzeszenie Państwa Polskiego — Краків 1920—25, том 1—2), твердять, що українці опанували Львів і цілу Східню Галичину тільки завдяки „прусько-австрійській інтризі". Під натиском Берліна австрійський уряд поровумівся начеб то потаємно з українцями і вже два місяці перед листопадовим переворотом дав наказ своїй Начальній Команді перевести українські полки з італійського фронту до Галичини. Також політичні установи в цьому краю мали одержати вказівки підпирати українців і в рішальній хвилі станути по їхній стороні.

Вже давно доказано, що ці твердження є фальшиві. Навіть во споминів деяких австрійських політиків виходить, що австрійський уряд надіючися, що поляки запропонують цісареві Карлові І. польську корону, видав їм (в жовтні 1918) цілу Галичину. Докази на це находяться в: „Wspomnienia'x i dokument'ax бувшого австрійського міністра, поляка Л. Білінського, (Варшава 1924—25) і споминах принца Л. Віндішґреца „Vom roten zum schwarzen Prinzen", Берлін 1920, стор. 359. З української сторони опроковнено ці польські видумки в статі О. Думіна: „Австрійська інтрига і листопадовий переворот"; в „Літописі Червоної Калини", вошит 7/8 з 1933. р.

В дійсності перебрання влади в 1918. р. у Львові і Східній Галичині треба завдячити, при загальному упадку австрійського авторитету, тільки молодим старшинам (найбільше старшинам з легіону УСС), а в першій мірі полк. Д. Вітовському і його тодішньому помічникові чет. Д. Палієву.

дили з німецьких колоній Східньої Галичини, отже в новій державі були зобовязані до військової служби; цих прямо покликано до війська. Більшість, одначе, становили добровольці із властивих австрійських країв і цих бувших австрійських провінцій, як Чехія, Моравія, Південна Каринтія і т. д., що їх прилучено до повсталих на руїнах монархії держав.

Деякі-австрійсько-німецькі старшини вступили в Ряди УГА негайно по розпаді Австрії, але більшість завербувало західньо-українське посольство у Відні, згл. тамошній військовий уповноважений українського уряду полк. А. Варивода.

Завдяки своїй сумлінності, своїм військовим фаховим знанням і зрозумінню для українських визвольних змагань осягнули австрійсько-німецькі старшини в УГА скоро високі і найбільш відвічальні становиська. Всі вони майже без винятку оказалися зразком пильности, вояцького почуття обовязку і чесноти.[10]) Це є думка всіх українців, стверджена українською воєнною мемуаристикою.

Тому, що майже всі архіви УГА затратилися підчас її трагічних переходів 1919—20., тяжко ствердити скільки чужих старшин, а особливо скільки старшин німецького походження служило в українському війську. В кожному випадку число австрійсько - німецьких старшин було не мале; їх начислювала УГА не менше як 300—350 (20% всього старшинства), що тим більш падало на вагу, що вони в більшості займали найважніші становища. Крім німців в УГА старшин було 10 чеського, приблизно 20 московського походження, далі 1 хорват і 2 чи 3 мадярів.

Зпоміж німецьких старшин вибилися на перші місця своїми здібностями і працездатністю полковник ґенеральної булави Альфред Шаманек, ґенерал-поручник Арнольд Вольф, підполковник Альфред Біаанц, ґенерал - поручник Антін Кравс, отаман ґенеральної булави Фердинанд Льонер, отаман ґен. булави Ганс Куніш, сотник Ганс Кох і сотник Ріхард Шобер. Це були побіч українців полковника Дмитра Вітовського і ґенерала Віктора Курмановича найбільш популярні старшини західньо-українського війська.

Зпоміж австрійсько-німецьких старшин, що знайшли в Україні свою другу батьківщину і якій рішилися вони віддати всі свої сили, найвище без сумніву станув полк. А. Шаманек. Прийшов він на світ у Львові 22. травня 1883. р. в сімї австрійського урядника.[11]) Шаманек посвятився активній військовій службі і в світовій війні займав становище начальника булави дивізії. Після розвалу Австрії зголосився він до українського війська, де його призначено начальником булави II-го Корпусу, що облягав Львів і був властиво осередком польсько-українських змагань.[12]) В перших

[10]) Тяжко розчарував українців тільки підполковник ґенеральної булави Вальтер Бем, що став на польську службу і причинився при кінці травня 1919. р. до упадку Станіславова. Пор.: Antoni Deblessem: Wspomnienia z prac i walk o polskość Stanisławowa. Ze specjalnem podkreśleniem akcji P. O. W. z czasów 1918—1920. r., Вийшло накладом В. Цукеркандля, в Золочеві в 1934.

[11]) Г. Кох: В другі роковини смерти полк. ґен. Булави Альфреда Шаманека. „Український Скиталець", ч. 14 — С. Шухевич: полковник УГА А. Шаманек. „Літопис Червоної Калини", 1930, VI.

[12]) Тому, що оце не має змоги представити точніше перебігу українсько-польської боротьби, відсилаємо читачів до праці А. Крезуб (А. Думін): Нарис історії українсько-польської війни і ґен. Омелянович-Павленко: Українсько-польська війна. В німецькій мові представлена вона д-ром В. Кучабським в великій праці: „Die Westukraine im Kriege mit Polen und Bolschewismus in den Jahren 1918—1923. Появилася ця книжка в Берліні у 1934. р.

днях червневої офенаиви в 1919. р., що розпочалась під Чортковом, кермував полк. Шаманек особисто операціями II-го Корпуса на полі бою і вандяки його доцільним зарядженням дійшла УГА в своїому побідному поході до лінії Гнила Липа — Красне — Броди. Після цього кермував він незвичайно справно відступом за Збруч; також в операціях на Київ була його участь чимала. Від початку листопада 1919. до кінця квітня 1920. командував 1-им корпусом на большевицькому фронті, в лютому 1920. заступав він навіть від часу до часу Начального Вождя.

Тиф, недостача ліків, харчів, одежі і стрілива довели УГА над беріг пропасти. Щоб ратувати принайменше голе життя війська, заключила Начальна Команда УГА з Головною Командою деникінської армії розєм і договір, при чому малося на уваві спільну боротьбу проти большевиків. Та цей союзник знаходився тоді також вже над берегом пропасти і коротко після заключення договору зачав відкочуватися під сильними ударами большевиків до Чорного Моря. УГА з тисячами незаосмотрених хорих на тиф не мала змоги йти за деникінською армією. Начальна Команда хотіла тоді перевести армію через Дністер до Румунії, та румуни по наказу Антанти не пустили її на свою територію. Тим чином УГА була змушена шукати якогось „modus vivendi" з большевиками.

Тепер в Галицькому війську прийшли до голосу різні ліві елементи. Вони утворили революційний комітет, і цей увійшов у порозуміння з большевиками. Команда большевицької армії не респектувала однако ж точок порозуміння, посувалася далі в занятий УГА простір, зорганізувала там свою розкладову роботу і стала тероризувати старшин. Це спонукало полк. Шаманека опустити українське військо, щоб через Румунію дістатися до Відня. Один басарабський контрабандист перевіз його вправді через Дністер, але тут цей контрабандист вастрілив його в цілі грабунку (в травні 1920). Про могилу Шаманека звісно, що вона знаходиться біля місточка Сороки в Басарабії, та докладного її положення не вдалося усталити.

В булаві II-ого корпуса, що облягав Львів, працював під начальником булави Шаманеком як начальник оперативного відділу сотник Ганс Кох (ур. 1894), що й потім належав до найближчих співробітників Шаманека. До його характеристики вистарчить слова колишнього Начального Вождя УГА ґен. Тарнавського: „Згадуючи його (Коха), мушу відмітити його великий український патріотизм, дарма, що побіч того був мабуть неменшим патріотом німецьким. Таких шляхотних куріозів мала наша армія кількох. Уроженець Східньої Галичини, він говорив українською найчистішою літературною мовою! У поведінці товариській — весельчак. Вічно усміхнений, бадьорий. Любило його страшенно стрілецтво. Для старшин був найщирішим друзякою. — Як військова сила був, але то справді, небуденний талант. Можна лиш жаліти, що наші обставини були такі, що він не міг виявитися у них на весь ріст. Звали його „Mädchen für alles" у військових справах. І слушно. Чого Кох не вмів, чого Кох не зробив, чого не затямив! Кох все вмів, знав, до всього братися, був завсіди готов до найбільше невдячної роботи, щоб виконати її якнайкраще. Глибока інтеліґенція, феноменальна память, правдиво ґерманське розуміння обовязку і дисципліни, робили його придатним до найважчих завдань у ділянці военного ремесла. — Я певен, що колиб наші кривавi зусилля не покінчи-

лися сумною невдачею, то він був би нині займав чільне становище в Українській Державі".[13])

Дальшим старшиною-німцем, що не тільки в армії, але тішився любовю цілої суспільности, був ґенерал Антон Кравс. Уроджений в 1871. р. на Буковині, вже підчас світової війни командував він з успіхом галицько-українськими відділами австрійської армії, на східнім і південнім фронті. В листопаді 1918. вступив він до українського війська у Відні і приїхав прикінці 1918. р. на чолі одного куріня через Угорщину до Галичини.[14]) Негайно доручено Кравсові, тоді ще підполковникові, команду ґрупи Хирів. Вона якраз відступала під напором поляків. Кравс припинив відворот, перейшов негайно до протидій і допровадив свої стяги аж під мури Перемишля.

В травні 1919. переняв Кравс команду III-ім корпусом. Після переходу УГА на Наддніпрянщину обєднано його корпус з I-им в ґрупу Кравса, що небаром здобула собі особливе імя в українській історії: вона стала пробоєвим стягом проти большевиків. В середині серпня 1919. р. кинулася вона на большевицький фронт в околиці Жмеринка — Ковятин. Офензива цієї ґрупи закінчилася основною поразкою большевиків і здобуттям Києва (30. серпня 1919). На жаль, її не використано. Денікінські відділи, що також надтягнули під Київ, розпочали, замість злучитися з цим случайним союзником, з українцями боротьбу. Ця незгода уможливила большевикам небаром відтиснути обі армії в области Києва. Весною 1920. р. зібралися останки УГА ще раз над Збручем, перейшли до Галичини і пробилися під командою неспожитого ґен. Кравса через польські війська в Карпати, а звідтам в Карпатську Україну, заняту тоді вже був чехословацьким військом. Їх інтернували чехи в Райхенберзі.

І підчас того, коли під керівництвом Шаманека в ґенеральній булаві УГА стяги ґен. Кравса гнали большевиків на Київ, провадив інший старшина-німець полковник (потім ґенерал) Арнольд Вольф другу ґрупу, складену з II-го корпусу УГА і Київських Січових Стрільців, через Бердичів, Житомир на Коростень, щоб забезпечити ліве крило українських військ, що пробивались на Київ.

Ґен. Арнольд Вольф уродився в 1887. р. в Просніц на Моравії. В світовій війні командував він в австрійській армії курінем, а потім полком. В УГА стояв він найперше на чолі 3-ої бриґади, а від липня 1919. р. доручено йому команду II-го корпуса. Його імя тісно звязане з Чортківською офензивою, яку він самостійно розпочав з підполк. А. Бізанцом і в якій особливо виявилася його особиста відвага.

По розвалі УГА в квітні 1920. р. знаходився ґен. Вольф при цьому стягові, що під проводом ґен. Кравса пробився на був. чехословацьку територію. Чехи, як вже згадано, інтернували цей стяг в Райхенберзі. Також

---

[13]) В. Ласовський: Ґенерал Тарнавський, Львів 1935, ст. 123.

Після світової війни займав проф. др Ганс Кох становище професора протест. теології у Відні, а потім в Кенігсберзі, де був рівночасно директором Інституту для вивчення Східньої Европи. З Кенігсберґу перенесено проф Коха до Бреслав на катедру історії Східньої Европи і передано йому також керівництво тамошнього великого Східньо-Европейського Інституту. Прим. Ред.

[14]) А. Кравс: Віденський курінь і його переїзд до Галичини. „Літопис Червоної Калини", 1930, II.

багато інших українців, яким пощастило втекти з польської неволі, втікали до Чехословаччини. В 1921. р. підчинено всіх інтернованих українців ґен. Вольфові. З надірваним тифом здоровлям виконував він свою службу аж до серпня 1923. Його сім'я жила в Моравії і він мав змогу в кращих обставинах поратувати своє здоровля. Але ґен. А. Вольф волів дістати судьбу своїх воєнних товаришів в таборі інтернованих, аж до кінця. Ґен. Вольф помер 24. листопада 1924. р. в своєму родинному місті.

Сьомою бриґадою УГА командував підполковник Альфред Бізанц (ур. 1890), також син німецького колоніста з Галичини. Один український старшина пише про нього в своїх споминах: „На короткий час перед відїздом довідався я, що їдемо до Ґрупи Щирець, або як тоді говорили, до Бізанца. Я тішився тим, бо сотника Бізанца знав я ще за австрійських часів, як доброго вояка-команданта. Я радий був, що до його частини ми прямуємо, бо мати доброго командантa такого, перед яким маємо пошану і довіря у часі війни, це перша річ у провадженні воєнних операцій".[15])

Також отаман Фердинанд Лянґ був сином німецького колоніста з Галичини (ур. 1887). В УГА займав він становище референта артилерії при II-му корпусі, потім був він начальником всієї артилерії при Начальній Команді. Його безоглядність і енергія в парі з величезною особистою відвагою стали „причтою во язициx" в УГА. При цьому самому корпусі служив також отаман ґен. булави Фердинад Льонер, уроджений в 1886. р. у Відні, в УГА найперше був шеф булави 3-ої бриґади, а потім наступник Шаманека на посаді начальника булави II-го корпусу. В обох випадках стояв він при боці ґен. Вольфа, з яким лучила його особиста приязнь.

До ряду визначніших старшин-німців належить також отаман в ґенер. булаві Ганс Куніш, уроджений в Шпорнгав в Моравії, В 1917. р. перейшов він австр. курс ґенеральної булави і тим вийшов на шлях вищої військової карєри. В УГА сповняв отаман Куніш найперше обовязки команданта артилерії I го корпуса, а потім начальника булави цього ж корпуса; від 10. лютого 1920. приділено його до оперативного відділу Начальної Команди.

Найбільше німців мав III-ій корпус. Побіч ґен. Кравса вславилися в історії цього стягу: сотник Карл Гофман, командант Ґрупи його ж імені; отаман Еміль Клюн, командант боєвої, а від липня 1919. вишкільної Ґрупи; отаман Вільгельм Лобковіц, начальник булави III-ого корпусу а пізніше начальник оперативного відділу Начальної Команди Карл Шлосер, командант 11-ої бриґади; сотник Ріхард Шобер, здібний залізничний старшина, і сотник Майнль. Особливо ж отамани Лобковіц, судетський німець, і Шлосер син галицького колоніста були звісні як завзяті „рубаки".

Факт, що за час існування УГА на чолі оперативного відділу стояли тільки старшини німці: отаман Альфонс Ерле, отаман Фердинанд Лонер, отаман Вільгельм Лобковіц, сотник Роберт Штукгайль і сотник Ганс Кох, говорить вимовно, яку вони ролю грали в ній. До речі от. Ерле сповняв свої обовязки в армії тільки короткий час, тому що уряд вислав його на мирову конференцію в Парижі в характері військового знавця. Також на чолі інтендантури УГА стояв німець — от. Штробель. Велике число старшин німців мали технічні відділи.

---

[15]) П. Мигович: При 7-ій бриґаді УГА. „Літопис Черв. Калини". 1937, V, стор. 5.

На особливу згадку заслугує отаман Алойс Ляєр, командант східнього, протибольшевицького фронту, що тягнувся по ріці Збручі 1918—1919. р. Цього доброго організатора і відважного вояка втратила армія, коли він літом 1919. попав в польський полон. Польська солдатеска замордувала його.

За українську справу зложив свою голову також ґенерал Гайнріх Ціріц, ур. 1872. р. Підчас світової війни був він підполковником австрійської ґенеральної булави і начальником булави т. зв. Edelweiß-дивізії, а врешті начальник булави одного корпусу. Дня 7. листопада 1919. р. назначено його начальником булави УГА; на цьому становищу пробув він до лютого 1920. р. Його незвичайної енергії і далекосяглих плянів не можна було використати для добра України тому, що скоро по його назначенню галицьке військо повалила хороба. Він, подібно як і пізніший Начальний Вождь УГА Микитка, згинув десь в большевицькій катівні і їх мабуть розстріляно в 1920. р.

Крім згаданих вище австрійських німців було в УГА дещо і „балтийців". Серед тих вибився бувший підполковник в російській ґенеральній булаві Фідлер. Він належав до Начальної Команди і брав два рази участь в переговорах з поляками відносно розєму.

Тут згадали ми імена тільки найвизначніших представників німецького народу, що в більшості з ідейних мотивів помагали українцям при будові української держави і армії. Старшини німці з бувшої австрійської армії принесли з собою до УГА добрі вояцькі прикмети і служили взірцем безумовного сповнювання обовязків. Вони також причинилися багато до того, що УГА стала поважною боєвою силою і в ній не зауважувалося такого легкого відношення до служби, як це мало місце в східньо-українському війську.

IV.

Німці в Армії Української Народньої Республіки.

Армія УНР, що повстала після повалення царату в березні 1917. р., не зуміла оборонитися від впливу большевизму. Большевицька ідеологія знайшла в ній свій вислів в таких фактах, як знесення старшинських степенів, вменшення карности і допущення війська до політикування. Такі відносини не могли притягати німців бувших старшин російської армії. Тому більшість їх вступила до армії Денікіна або інших білоросійських формацій. Фон Бредов, фон Штакельберґ, фон Штессель, барон Шіллінґ — це все назвища вищих комендантів в денікінській армії. Та і наступником ґен. Денікіна був також німець барон фон Врангель.

А всеж таки і дехто з російських німців знайшов шлях до української армії. Між ними найбільш замітним був ґен. Ліґнав, що походив з німецьких колоністів в Херсонській губернії. За Гетьмана займав він становище заступника військового міністра.

В армії УНР служили такі старшини з німецькими назвиськами: ґен. Дельвіґ, підполковник Клайдер і сотник Ґемпель. Перший вже в царській армії був звісний як визначний знавець артилерійського діла і воєнний письменник. В українському війську займав він різні посади; при кінці 1919. назначено його українським представником в Румунії. Підполковник Клайдер командував в царській армії радієвим відділом. Підчас

революції 1917. р. він свій відділ зукраїнізував і поставився з ним до розпорядження українським військовим властям. В 1919. р. займав він становище інспектора технічних формацій Армії УНР. В кінці сотник Гемпель, служив в Запорізькій дивізії і літом 1919. був комендантом м. Олександрівська (тепер Запоріжжя). Природньо, що в Армії УНР було більше старшин німецького походження.

Участь старшин німецького походження в українській визвольній війні є найзамітнішим розділом історії німецько - українських взаємин. На жаль, цей трагічний шлях, по якому прийшлося ступати УГА, спричинив, що більшість її архівів затратилося, так що тепер годі дати ближчі відомості про старшин німецького походження. Але вже перед вереснем 1939. р. пороблено було заходи, щоб зібрати від бувших старшин українських армій німецького походження, які до речі розсіялися по цілому світі, дотичні особисті і загальні дані з часів їх приналежности до українського війська.

ОМЕЛЯН ПРИЦАК
(Тернопіль)

Назва Києва в минулому

Київ завжди вважали давнім городом. Та нові археологічні розкопки (починаючи з відкриття археолога Хвойка 1893. р. на Кирилівській вулиці) не тільки підтвердили ці здогади, але виявили, що дійсність далеко перейшла й найсміливіші здогади. Одначе про ці давні сторінки історії Києва, крім памяток матеріяльної культури, нічого не залишилось. Старі, класичні автори («батько історії» Геродот, Гіпократ, Страбон і ін.), хоч і описують в своїх працях Україну, про Київ не подають жодних інформацій. Виняток становить Птолемей (II. ст. по Хр.), та й то його відомість про місто «Метрополь» дуже й дуже фрагментарна. Вперше історичні джерела називають нашу столицю з цілковитою певністю тільки в першій половині X. ст. по Хр., і то під назвою, що вона її має й зараз, тобто як «Київ».

Та до того часу, Київ мав ще інші назви, що їх надали йому народи, яким довелося деякий час жити в Україні .Дві з них можна дорогою ретроспективної методи віднести до Києва III—V. ст. Думаємо про такі назви: «Данпарштадгір» і «Гунівар» («Хуніґард»).

Мета нашої статті подати в хронологічному порядку відомі назви Києва в минулому з вказівками — в міру можливості — про те, ким і в яких обставинах дана назва вживалася.

I. Метрополь.

У другій половині II. ст. по Хр. написав астроном Клавдій Птолемей підручник географії, що був мов би коментарем до його карти відомого тоді світу. Головне його джерело — Марин Тірський, автор кінця I. ст. по Хр. У Птолемеєвому підручнику фігурує в Сарматії (під цією назвою була тоді відома Україна) на Дніпрі місто «Метрополь» (по-гре-

цьки «столиця»), і такий визначний дослідник Птолемеєвих топографічних даних у Сарматії, як Ю. Кулаковський, визнав, що цей «Метрополь» лежав на місці нинішнього Києва. Хоч назва ця — не імя города, а лише означення його ролі (столиця), все таки звістка Птолемея перша, що її можна відносити до Києва.

II. Данпарштадгір.

З кінцем II. ст. по Хр. зайшли на Скандинавському півострові якісь ближче нам невідомі забурення. Тоді власне германське племя готи, а властиво їх східня частина — остготи, переправившись через Балтику, зайняли територію Східньої Европи, при чому посувалися з півночі на південь. Внедовзі підкорили вони собі населення від Балтики аж по Чорне море і від Карпат аж по Дін і основали на цій території свою державу. Столиця тієї держави «Данпарштадгір» («danparstadhir» — «Дніпрове місто») згадується в багатьох скандинавських сагах, зокрема в Герварарсазі. Вже ісландський вчений Віґфуссен (Wiegfussen) висловив здогад, що цим містом був Київ. Багато обективних обставин, зокрема здобутки археології в Києві, говорили про слушність цієї гіпотези, і її прийняло чимало вчених, як от: Гейнцель, Дорн, Томашівський, врешті визначний київський германіст, проф. І. Шароволь-ський. Вона перейшла й в популярну літературу і сьогодні вважається загально-прийнятою. Хоч остаточна редакція саг припадає на пізніші часи (XI—XIII. ст.), але в основі їх лежить традиція часів боротьби готів з гунами (IV. ст.), і даних саг не можна нехтувати.

III. Гунівар (Хуніґард).

У третій чверті IV. ст. впала держава остготів під натиском кочовиків уральського, мабуть, походження — гунів. Держава гунів, що за відомого Атіли досягла вершка своєї могутності і простягалася аж по Рим, скоро по його смерті розпалась. Було її поділено між синів Атіли. Один з них Дженгизик дістав як уділ Україну і мав свою резиденцію в укріпленому городі «Гунівар» («город гунів»). Хоч Дженгизик внедовзі загинув у поході проти греків (448. р.) і його держава над Дніпром упала, все таки зосталася як памятка по гунах назва «Гунівар». У цім «городі гунів» деякі вчені (з наших — Антонович) бачили гунську назву Києва. Підтвердженням цієї думки можуть бути хоч би пізніші германські традиції, що знають цю назву, бо, як вже вище подано, довголітня боротьба гунів з готами широко трактувалася в їх старих саґах (головно, у Ерварроддсаґа, Ейдмундарсаґа). Про «город гунів» як «Кенуґардус» («Koenugardus»), з зазначенням, що він лежить над Дніпром (Бористеном), сказано у Крістнісазі, а в шведськім витягу із саґи про Дітріха (коло 1250. р.) немає вже «Кенуґардуса», а натомість стоїть «Кію» (= Київ). Крім цього, у двох старих німецьких авторів, Гельмольда і Адама Бременського (XI. ст., був у Києві), подається, що Київ звався також і «Хуніґард», («Chunigard») з огляду на те, що раніше там жили гуни. В географічнім творі ісландця Гаук Ерлендсона (пом. 1332.) між головними городами Русі згадується місто «Кенугардус», що як показує Брун, є передачею назви «Хуніґард».

IV. Київ—Кійоаба—Куйаба.

Під своєю сьогоднішньою назвою Київ відомий тільки від першої половини X. ст. по Хр. Цікавий збіг обставин, що перші джерела, в яких згадується Київ — як свої, так і чужі — всі походять з цього власне часу. Найстарший такий місцевий памятник — це договір в. кн. Ігоря з Візантією, укладений коло 944—945. р., коли відкинути договір кн. Олега 907. р., як фальсифікат (у договорі Олега 911. р. назва Київ не виступає).

Вперше у візантійських джерелах подається про Київ у праці візантійського імператора-вченого Констянтина Порфірородного (905—959) п. н. «Про управу державою», де в грецькій передачі назва «Київ» пишеться як «Кійоаба» чи «Кійоба».

В арабській науковій літературі назва «Київ» появляється в оповіданні про троє руських племен, з яких столицею першого було місто «Куйаба» (наша буква «в» як у грецькій, так і в арабській мовах передається буквою «б»). Хоч між вченими-сходознавцями немає згідної думки про те, хто автор цієї версії — чи вчений везір Саманідів Джайхані, чи географ Істахрі, та це для нашої проблеми питання другорядне. Обидва ці автори працювали в першій половині X. ст.

Зосталося сказати декілька слів про походження цієї назви. Перший наш історик, анонімний автор «Повісті временних літ», звязує повстання її з легендою про трьох братів: Кия, Щека, Хорива та їх сестру Либедь. Родина ця, за його оповіданням, була з місцевого українського населення, тобто з племени полян, і, заснувавши город, назвала його іменем найстаршого брата Кия. При тім автор обстоює княже походження основників города. Він гостро критикує тих, хто за іншою традицією твердив, що, мовляв, Кий був перевізником на Дніпрі і що назва «Київ» пішла від слів «на перевіз», на Київ, і подає на доказ те, що Кий ходив походом на Царгород, а це міг робити тільки князь. Як би там не було, старі місцеві традиції, записані автором «Повісті» в XI—XII. ст., вважають, що назва «Київ» і його основники — свого, українського походження.

В новіших часах у науці було багато гіпотез в цій справі, головно, на підставі філологічного аналізу імен: Кий, Щек, Хорив, Либедь. Так, наш визначний вчений філолог-сходознавець акад. Агатангель Кримський, вважає, що ці імена хозарського походження. Інші, напр. проф. Тершаковець зі Львова, обстоюють їх західнє походження.

V. Самбатас.

У згаданому вище творі подає Костянтин Порфірородний, що Київ мав ще й іншу назву: «Самбатас». Ця назва по сьогодні зостається загадкою, хоч віддавна вчені старалися її розвязати. Повстала ціла низка різних гіпотез. Так, Карамзін, а за ним Ламбін, врешті француз Парізот, вважали цю назву за грецьку передачу словянських слів: перший — «Сама мать» (тобто «руських городів»), другий — «Ся есть мать», третій — «За водою», бо Київ лежить на захід від Дніпра. Інший вчений, Брун, виступив з гіпотезою вірменського походження цієї назви. Мотивує він свою думку так. По упадку гунів Україна підпала під

вплив тюркської держави хозарів. Ця держава була в приязних відносинах з Візантією, головно в IX. ст., коли остання посилала Хозарії поміч в будові городів-твердинь. У Візантії тоді були сильні вірменські впливи. Отже, на думку Бруна, хозари назвали Київ «Самбатас» на честь Самбата, сина імператора Льва Вірменина» як вираз подяки за одержану підмогу. Інші вчені обстоюють урало-алтайське походження цієї назви. Юргевич, Кунік вважали мадярською, а недавно Мошин (працює в Сербії) — хозарською.

VI. Ман-Керман.

Визначний перський історик монгольського періоду Рашід ед-дін (пом. 1318) подав в описі відомого походу монгольського полководця Батия в Україну 1239—1240. рр., що цей вождь «взяв по 9 днях великий український город Ман-Керман» (по-тюркськи «Хвалимий город»). Немає сумніву, що тут мова про здобуття татарами Києва. Інший перський історик Шеріф ед-дін (перша половина XV. ст.) згадує про город на Дніпрі «Ман-Керман» в описі боротьби татарського хана, відомого Тімур-і-Ленка, з його суперником Тохтамишем в 1395. р. Доказом тотожності назви «Ман-Керман» з Києвом можуть бути ще слова Амвросія Контаріні, посла Венецької республіки до перського шаха Узун-Гассана, що в травні 1474. р. побував у Києві. Він пише, що в його часах Київ звався «Маґроман» (Magroman), а це є ніщо інше, як італійська передача назви «Ман-Керман».

Щодо назви «Ман-Керман» (варіант: «Мак-Керман» і ін.) — вона тюркська. Як слушно підкреслив Брун, її не могли надати Києву випадкові там монголи, а мусила вона перейти до них від степових тюркських народів, що, як печеніги, каракалпаки, половці й ін., довгі століття межували з українською державою.

Назва ця як «Манкарія» (Mancaria) виступає ще в списку країн, підлеглих римському папі Ніла, Доксопатрія 1143. р., як окраїна католицьких територій. Крім того, згадується вона у двох ватиканських грамотах 1314. і 1340. р. як «Маєрія» (Majeria).

НИКОН НЕМИРИЧ
(Київ)

Наукові установи в Києві

У Києві перед війною було 20 високих шкіл, 34 окремих науково-дослідчих інститутів, Університет і Академія Наук, у складі якої було понад 20 науково-дослідчих інститутів. Тікаючи з Києва большевики старалися ці установи зруйнувати, а наукових працівників силою евакуювати; частинно вдалося це їм зробити, але українська національна стихія непобідима.

Українська Академія Наук складається з 4-ох Відділів: історично-філологічного, фізично-математичного, відділу природничих наук і технічних наук. До Історично-філологічного Відділу належать такі ін-

ститути: Інститут історії України, Інститут Археології, Інститут Економіки й Статистики, Інститут Мовознавства та Інститут Літератури й фольклору. До Фізично-математичного відділу належать Інститути: хемії, органічної хемії, фізики й математики. До Відділу природничих наук належать інститути: гідробіології, гідрології, біохемії, ботаніки, геології й зоології, геологічний і зоологічний музеї, ботанічний сад та заповідники у Старосіллі і Прохорівці. До Відділу технічних наук належать Інститути: мінеральної сировини, гірничої механіки, електрозварки й енергетики.

УАН є тепер на бюджеті Київської Міської Управи, що призначила для заряду президію. Очевидно, тому, що всі академіки, за винятком двох старих Плотнікова й Шапошнікова, були примушені большевиками покинути Київ, до президії увійшли неакадеміки; тільки голова президії є згаданий Володимир Плотніков, старий хемік, хоч росіянин, але щиро співпрацює з українцями, людина з великим тактом. На виконуючого обовязки неодмінного секретара Академії Наук призначено Володимира Чудінова, до президії ввійшли філолог проф. Микола Грунський, кристалограф проф. Михайло Шматько й др. техн. наук Панько. Призначення Чудінова на неодмінного секретаря сталось з припорученя його туди Українською Національною Радою, як певного українця. Проте від деяких громадян є заміти щодо минулого Чудінова; на його сумління кладуть долю проф. І. Шимановича й дра І. Цьокана.

Академія Наук займає кількадесять будинків у Києві; головні будинки розташовані головно по Володимирській вулиці недалеко від Університету. Біля Університету міститься й Бібліотека Академії Наук, колишня Всенародня Бібліотека України, з фондом до 5.000.000 книжкових одиниць. Крім загального книгосховища Бібліотека має обмінний фонд, відділи рукописів, стародруків (раритетів), музичний, газетний, періодики, чужомовної літератури, кабінети: мистецтва, бібліографічний і бібліотекознавства. Устаткування бібліотеки в основному збереглося. Фонди «таємного» відділу, цебто відділу, де зберігались заборонені в большевії книги, були знищені большевиками в липні 1941. р. В липні—серпні того ж року вивезли большевики велику частину фондів рукописного відділу та відділу стародруків, картографічного кабінету й кабінету преси до Уфи. Крім того вивезли також незначну кількість книжок із загального книгосховища, з кабінетів бібліографічного, мистецтв, бібліотекознавства та з музичного відділу (разом вивезено до 400 скринь). Частина ж фондів вивезена в жовтні і листопаді за розпорядженням німецького командування.

Деякі інститути Академії Наук, напр. інститути технічних та природничих наук, працюють практично в порозумінні з господарським відділом німецького командування; всі інші — в стані консервації.

Науково-дослідчу працю ведуть тільки поодинокі науковці, не маючи запевнення щодо матеріяльної підтримки й видання їхніх праць друком.

Київський Університет, спершу імени князя св. Володимира Великого, в останніх роках ім. Тараса Шевченка, є також у стані консервації. З приходом німецької армії почалася його реорганізація; розпорошені по совєтській системі факультети згруповано в три: історично-філологічний, природничо-математичний і юридичний, що мають разом

48 катедр. При Університеті є Ботанічний сад, Зоологічний музей, метеорологічна станиця, обсерваторія, Бібліотека та Історичний архів давніх актів. Приміщення університету, його лабораторії, кабінети та допомічні майстерні в основному збереглися, хоча частину цінного устаткування, як мікроскопи, та оптичне приладдя, большевики частинно вивезли, частинно знищили. Частина викладачів університету евакуована большевиками, проте університет має доволі професорів і доцентів, щоб далі вести свою працю.

Відділ Культури й Освіти при Київській Міській Управі, на чолі якого стояв спершу унів. проф. Кость Штепа, склав новий університетський ректорат: на ректора призначив Штепа сам себе, проректором став старий український філолог О. Грузинський. Сам Штепа є спеціялістом старинної історії, друкованих його праць мало, але студенти любили його за його вміле викладання. В деяких українських київських кругах не тішиться Штепа симпатією зприводу його зізнань у НКВД в справі Катерини Грушевської та проф. Тимченка. Тому радо прийняв він пропозицію обняти редакцію київського українського щоденника після усунення з цього становища Івана Рогача; адже цим забезпечує він свою позицію перед тими земляками, що хотіли б його усунути з ректора Університету.

Працюють лабораторії, що мають господарське значіння; так, напр. хемічна університетська лабораторія працює для Відділу Торгівлі при Київській Міській Управі, перетворюючи зіпсовані продукти. Університет, подібно як Академія Наук та інші наукові установи, є на бюджеті Міської Управи, що не розпоряджає такими фондами, як держава. Виплачується запомоги університетським професорам, тощо. Треба подивляти тих людей, ляборантів, препараторів, сторожів, що в холоді і в голоді працюють і не опускають повірених їм становищ. І самі науковці виконують, як що зайде потреба, фізичну працю, навіть жінки. Ось у Ботанічному саді Університету працює наукова робітниця Н. Вакуленко, авторка кількох наукових розвідок.

Покищо до Університету не прилучено медичного факультету, що існує самостійно по совєтській системі як Медичний Інститут, якого бібліотека й деякі лабораторії містяться таки в університетському будинку. Медичний Інститут, якого директором є проф. др. Лазуренко, є підпорядкований не Відділові Культури й Освіти, тільки Відділові Здоровля Київської Міської Управи. З огляду на вагу медичного вишколення в часі війни позволила німецька влада вести практичні заняття з студентами 2—5 років. Науково-медична бібліотека має 250.000 книжок; для свойого поширення дістала вона нове приміщення при вул. Фундуклеївській 51.

Не так пощастило Київському Ветеринарному Інститутові, якого приміщення, крім головного будинку, зруйновані пожежою. Працюють тільки його клініки. Відділ Культури й Освіти проєктує обєднати його разом з Сільсько-Господарським і Лісо-Господарським Інститутами в одну Сільсько-Господарську Високу Школу. Приміщення всіх цих трьох інститутів знаходяться на передмісті Києва, на Голосієві за Вел. Васильківською вулицею.

Київський Сільсько-Господарський Інститут складався з 4-х факультетів (агрономічного, агрохемічного, механізації сільського господарства, електрифікації сільського господарства), які мали 32 катедри. В часі війни приміщення Сільсько-Господарського Інституту дуже потерпіли. Учбово-матеріяльна частина Інституту, як: лябораторне устаткування, хемікалії, посуда й меблі значно попсовані; навчальне приладдя в кабінетах мало попсоване й цілком достатнє для розгортання роботи Інституту. До С.-Г. Інституту належить 400 га землі учбового господарства. Молочно-тваринницьку ферму Інституту частинно зруйновано, худобу большевики вигнали. Тепер тільки частинно розшукано й повернено худобу. Не зважаючи на скрутне положення проф. Федір Юрків, що став керувати Інститутом від приходу німців, перевів ремонт приміщення і в порозумінні з німецьким військово-господарським командуванням підготовляє працю. З колишнього професорського складу залишилося тільки 8 професорів, а крім того є ще 12 доцентів, 5 асистентів і 5 лекторів.

Київський Лісо-Господарський Інститут складався з 4-ох факультетів (лісо-господарського, експлуатаційного, хемічного й технічної обробки деревини). При Інституті є учбове лісове господарство, розміщене в Голосієві, Боярці, Мотовилівці та Хвастові. Головний будинок Інституту, підпалений большевиками, згорів разом з майном, що було в ньому; частину навчального приладдя вивезли большевики до Вороніжа. Решта 3 будинки Інституту повністю збереглися. З професорсько-лекторського персоналу залишилося в Києві 6 професорів, 12 доцентів, 8 асистентів і 6 лаборантів.

За проєктом Київської Міської Управи до Сільсько-Господарського Інституту має бути приєднаний також агро-меліоративний факультет Київського Гідро-меліоративного Інституту, підчас коли гідро-меліоративний і торфяно-механічний факультети цього Інституту мають увійти до складу Політехнічного Інституту. Так що в майбутньому Сільсько-Господарський Інститут, чи може краще називатиметься він Сільсько-Господарською Академією, складатиметься з таких факультетів: агрономічного, агро-механічного, лісового, зоотехнічного, ветеринарного, агро-меліоративного й землевпорядження.

За проєктом Відділу Освіти й Культури Київської Міської Управи створено Політехнічний Інститут з 5-ма факультетами: механічним, електротехнічним, інженерно-будівельним, хемічно-технологічним і промислово-економічним. Ректором цього Інституту став проф. Микола Величківський, економіст.

Політехнічний Інститут обєднує, крім вище названих факультетів Гідро-меліоративного Інституту, колишні такі інститути: Індустріяльний, Технологічний Інститут Харчової Промисловости, Інженерно-будівельний Інститут, Інститут Шкіряно-взуттєвої промисловости, Технологічний Інститут Селікатів, Інститут Кіно-інженерів та Авіо-інститут. Деякі лабораторії Інституту з ділянки промисловости працюють. Уладження Інституту частинно знищено. Бібліотека в основному збереглася; крім неї до диспозиції Інституту стане Обласна науково-технічна бібліотека при вул. Прорізній 19 і Фундуклеївській 51.

Київський Педагогічний Інститут складався з 4-ох факультетів і

підготовляв учителів різних спеціяльностей для середньої й початкової школи. Тепер директором Інституту став п. Завітиевич, що підібрав для Інституту відповідний педагогічний персонал та поробив усі можливі приготування, щоб у найближчому часі розпочати навчальну роботу.

Відділ Культури й Освіти при Київській Міській Управі старається об'єднати окремі науково-дослідчі інститути, коли в кількох інститутах є споріднена тематика науково-дослідчої роботи. Так з 5-ох інститутів, а саме: Науково-дослідчого Інституту шляхів, його філії, Науково-дослідчої станції споруд та будівельних матеріялів, Лябораторії будівельних матеріялів та Науково-дослідчого інституту механічної обробки деревини створено один Науково-Дослідчий Інститут Споруд та Будівельних матеріялів. Окремими залишаються далі Український Науково-Дослідчий Інститут Плодівництва в Китаєві під Києвом, Український Науково-дослідчий Інститут Землеробства, що під управою проф. Махова працює в порозумінні з німецьким господарським командуванням, Науково-дослідчий Інститут Педагогіки, Науково-дослідчий Інститут Судової Експертизи, Науково-дослідчий Інститут Автомобільного Транспорту, Науково-дослідчий Рентґено-Радіологічний Інститут та Науково-дослідчий Інститут місцевих видів палива. До Українського Науково-дослідчого Інституту Зерна приєднано Науково-дослідну лабораторію для боротьби з шкідниками зерна та продуктів його перерібки та Обласний відділ для цій ж боротьбі. До Українського Науково-дослідчого Інституту Харчової Промисловости приєднано Лябораторію для визначення якости макаронних і кондиторських виробів, Харчову лябораторію Подільського Районового Харчового Торгу, Контрольно-харчову лябораторію. Харчову лябораторію Укрфруктовода, Лябораторію для визначення якости хлібних виробів, Лябораторію Київторгу, Харчову лябораторію Вукопромспілки, Лябораторію Хлібторгу, Харчову лябораторію б. Наркомторгу та Лябораторію плодоовочевої інспекції. Українську Лісову Науково-дослідчу Станцію в Голосієві підпорядковано лісо-технічному факультетові Сільсько-Господарського Інституту. Сектор Осушення Українського Науково-Дослідчого Інституту Гідротехніки та Меліорації приєднано до Меліоративного факультету Сільсько-Господарського Інституту. Залишено окремими Науково-дослідчий Інститут Харчування, Наук.-досл. Інститут Цукрової Промисловости, Наук.-досл. Гідро-метеорологічний Інститут та Наук.-досл. Інститут Рибного Господарства. Науково-дослідчий Інститут клінічної фізіології Укр. Академії Наук та Наук.-досл. Інститут експериментальної біології та патології об'єднано й підпорядковано Відділові Охорони Здоровля при Міській Управі. Майно, устаткування, бібліотеку й земельну площу (40 га) зліквідованої Української філії Академії Сільсько-Господарських Наук (бувш. Інститут Камищенка) передано Науково-дослідчому Інститутові Землеробства та Інститутові Ботаніки УАН. Також Науково-дослідчий Інститут Географії та Українське Наук.-Досл. Бюро Статистики передано Інститутові Економіки при Українській Академії Наук.

В цих інститутах ведеться тепер практична робота; але це не значить, що наукові дослідники не мають готових до друку праць з ділянки своїх дослідів. Ось проф. Семен Ярослав, директор Науково-дослід-

чого Інституту Харчування, має готову цінну працю про боротьбу з пошестю, спричиненою у коней і людей грибком Stachibotris alternans; від цієї пошесті згинуло в 1940. р. в Україні 38.000 коней, в 1941. р. за статистичними даними, які вдалося зібрати, 18.000 коней.

Крім згаданих інститутів і бібліотек, науковими станицями є ще київські музеї й архіви. На терені Києві нараховується 10 музеїв, а саме Музей Українського Мистецтва, Музей Т. Г. Шевченка, перенесений тепер з б. Царської Палати до кол. Педагогічного Музею, Будинок-музей Шевченка, Центральний Історичний Музей, Театральний Музей, Картинна Галерія російського мистецтва XV—XX. ст., Музей західнього й східнього мистецтв, Софіївський культурно-історичний Заповідник (Собор св. Софії), та Центральний Історичний і Історично-архітектурний Заповідники-музеї в Печерській Лаврі. На Софіївському подвірї міститься Головний Історичний архів ім. В. Б. Антоновича, якого приміщення розкинені по цілому місті. Крім цього є ще важливий згаданий Історичний Архів давніх актів у будинку Університету.

З місяця листопада розпочала свою роботу покликана до життя Відділом Культури й Освіти Українська Книжкова Палата, що займається реєстрацією українського друку. Очолює її відома з своїх бібліографічних праць Віра Шпілевич.

Ось короткий перелік наукових установ м. Києва, їх світла й тіні. Про майбутню їхню долю передчасно писати.

Київ, січень 1942.

P. S.

Після написания статті довідався автор цих рядків, що з січнем 1942. р. розпочинають учбову роботу з 4 і 5 курсами студентів в порозумінні з представником німецького військово-господарського командування проф. Зоммером Інститути: сільсько-господарський (під дирекцією проф. Юркова), лісо-господарський (під дир. проф. Лорченка), медичний та ветеринарний (під дир. проф. Коротича). Очевидно, проєкт Відділу Освіти й Культури К. М. У. про обєднання цих інститутів перепав. Про кошти для цих інститутів має подбати проф. Зоммер. Знову ж природничі й технологічні інститути Академії Наук, Університету, Політехніки й окремі науково-дослідчі інститути мають обєднуватися для практичної роботи, як от прикл. хемічний інститут Академії Наук з університетськими хемічними ляборатоpіями та науково-дослідчим інститутом харчування проф. Ярослава й переходять під заряд Генерального Комісаріяту.

ЛЮЇДЖІ САЛЬВІНІ
(Рим)

Між двома кінцями століття: від Аркадії до футуризму

Півстоліття, що починається від здобуття Риму (1870), яке закінчує другу фазу італійського Відродження, аж до інтервенції Італії в світовій війні (1915), вважається звичайно за період внутрішньої стабілізації нової держави; за період, що в ньому італійський дух, поставлений перед великими проблемами, природньо підійшов до більше практичних і конкретних форм активности.

Ідилічний й погідний умовний образ, що в ньому ще досі кохаються. Не в античних красках представляється, зрештою, ця провінціяльна, міщанська, але працьовита Італія, вся присвячена скріпленню своєї економічної структури й своєї недавньої єдности, бо саме в цих рисах знаходимо ми висловлені й деякі визначні прикмети італійського народу.

Але чи ця оцінка правильна, і чи цей образ тодішньої Італії правдивий?

Знаємо добре сили й кількість досвіду, з якими наші батьки підійшли до вирішення таких незмірних питань, як оздоровлення Півдня, соціяльні реформи та римське питання і ясно бачимо, що велику нерівність між одними й другими міг усунути тільки привніс багатьох духових енергій.

Самі практичні дати, оті елементи позитивістичного наставлення, не можуть зясувати нам навіть матеріяльного поступу італійського життя.

Подвоєння національного багацтва, повстання промисловости, створення державного апарату, побільшення і вдосконалення залізниць, шляхів, шкіл, пристаней — всю цю творчість не можна точно оцінити, якщо не брати під увагу умовин, що в них Савойська Монархія застала італійські землі — та тих постійних проблем, як пошесті, землетруси, повстання, розбишацтва та війни, що все утруднювали переведення в життя намічених цілей.

До того ця Італія зовсім не так уже замкнена в своїй праці, як видається на перший погляд.

Саме в цьому періоді Італія ставить на Червоному морі перші скромні бази майбутньої колоніяльної імперії; висилає мільйони своїх синів для будови латинської Америки; провадить світового значення наукові експедиції від Америк до бігуна й Африки власними силами й відвагою своїх піонерів, між якими знаходиться один князь королівської крови; надає колонізації Конґа й Судану — іменами Сарванян ді Бращі й Ромоля Джессі — значення національної слави. І вкінці дає Европі свою наукову школу, філософію, право, музику, малярство, свою критику, свою думку, гідні її великого минулого. Пачіноттї, Ріґі, Марконі — в науці; Льомброзо, Муррі — в думці; Спавента, Кроче, Джентіле — у філософії; Асконі, Бонфаті — в праві; Боїто, Пуччіні,

Маскальї — в музиці; Теґантіні, Фатторі, Лєґа, Сінйорініі, Мореллі, Мікетті — в малярстві; Оріяні — в політичній доктрині; де Санктіс — у критиці й літературній історіографії. Цей розквіт, поза самою літературною ділянкою, виявляє буйне життя, самоствердження живих інтелектуальних сил, які творять атмосферу, зовсім іншу від тієї, що ми призвичаєні бачити в Італії після 1876. р. і після епопеї Відродження.

Незгода, що помічається в Італії на початку 18-ого століття між народом і державою зникає неминуче з появою нації, яка виявляє свою приявність зо своїм цілком виразним обличчям у всіх ділянках людської творчости: в мистецтві, культурі, думці, — і то саме тоді, коли вона будує й закріплює в середині свою державну структуру й доповнює — в соборницькому змислі — свій державний апарат. Справа такої ваги, важлива й для загального упорядкування Европи, вимагає для свойого здійснення великої посвяти: великого ідеалізму, а не вузької й дрібної калькуляції себелюбного позитивіста; вимагає постійно скріплюваної амбіції та фантазії.

Така діяльність вимагає, природньо, темпераментів, душ, індивідуальностей, дуже відмінних від тих, що їх звичайно знаходять в тодішній Італії.

Не можна твердити, що відповідні хиби (міщанський дух, дуже пересічний смак), засвідчені також деяким плитким романтизмом, що носить в літературі імена Праті та Стекетті, деякою кволою літературою на взір Баррілі, деякою архітектурою та трохи фальшивими мистецтвами хатнього урядження та вбрання, цілком нам бракували. Але, переглядаючи історію, видається нам, що зовсім не ці події, люди, ідеї, що ми про них доріру згадували, відіграли справжню ролю в творенні молодої Італії. Дуже спостережливий й глибокий Кроче був між першими, що виявили, поза позірним і поверховним спокоєм періоду, змістовний траґічний контраст сил.

В дійсности «Умбертівська» Італія, якщо візьмемо її проектованою в будучність, не була спокійним віком міщанського розквіту. Вона була важкою й суворою добою. Це правда, що вона була періодом внутрішньої стабілізації, але в ньому найкращі інтелектуальні сили змагалися за ідеали, більш відповідні до майбутніх, а не до існуючих сил. І якщо саме внутрішнє устаткування відбулось так швидко, що назовні малощо виявилося з тієї боротьби, то цей факт треба завдячувати інтенсивности та блискавичности відродження. Цей період можна назвати дійсно революційним, бо, окрім блискавичности, з якою він завершився, треба прийняти на увагу великі контрасти духових і матеріяльних сил, а також ті зміни (також і політичні), що по них прийшли.

Вже в 1909. р. писав Альфредо Оріяні (перший дороговказ мусолінівської думки) в «Заклику»: «Найправдивіша, найтраґічніша й водночас найпрактичніша тепер для нас проблема — це видаватися й бути великою латинською нацією... Для Італії, для нас, молодших, новіших, розпалених ще нашою творчою революцією, — що дали світові видовище морального й матеріяльного відродження останніх 30 років, — чудо, що з ним не можуть рівнятися ніякі дивовижі американского багацтва й поступу... існує тільки одна альтернатива: або самоутвердитися, як найкращий з нових европейських народів, або спинитися і впасти, спо-

живаючи останню революційну енергію наших батьків (Фуокі ді Біваккo — Таборові вогні, Больонія, Каппеллі, 1927. стор. 412—13).

І коли, при кінці першого десятиліття нашого століття, італійці зуміли нарешті увійти в Европу, як нова, поважна Держава, чужинні письменники почали робити «відкриття» також у культурній ділянці модерної Італії. Осягнувши місце в европейській гієрархії, італійці не заснули на лаврах, а безупинно — і до наших днів — все продовжували скріпляти свої ідейні здобутки шляхом чотирьох війн (проти Туреччини в 1911. р., Австро-Угорщини в 1915—1918. рр., Етіопії у 1935—36. рр. і в Еспанії в 1937—38. рр.) та однієї фашистівської революції. Це був період горячкового шукання й постійного самоперевершування; період духового й політичного самопізнання італійського народу в його кращих силах.

Обєднання, отже це не мета, а вихідна точка важкої критичної праці, інтроспекції, прояснення, що уводить Італію, як нову одиницю, в Европу, й викликає нове відношення Італії, як до себе самої, так і до свойого минулого. І тут вже виявляється криза традиції; бо в потребі самоозначення тогочасне покоління й тогочасний нарід визнають не тільки, що зявився новий чинник в їхньому житті, але й що традиція нездібна його відповідно пояснити.

Між новою дійсністю й здібністю традиції еволюціонувати виявилася дисгармонія, і теоретично (як то показує футуризм) можна було б дуже легко прийти до цілковитого заперечення минулого. В дійсності ж новий чинник після чергувань відновних та консервативних хвиль сам стає частиною традиції й її відмоложує.

В чому ж полягає фактично криза італійської традиції? Криза, знаки якої помічається вже під кінець 18-ого століття?

Ми певні, що не помилимося, стверджуючи, що перша й глибока причина кризи традиції полягає саме в тому відновленні, що його несе в усе італійське життя: духове, моральне, літературне народження італійської нації. І це явище, що ще більш поглиблюється після осягнення державної єдности, має своє праджерело ще в Італійському Рісорджіменто та Романтизмі. Чужинцям це може видатися дивним. Але державне обєднання це дійсно новий факт в житті Італії. За середньовіччя процесові обєднання перешкоджали Папство та Імперія, в суті річи різні й суперечні вияви однієї й тієї самої римської й імперіяльної традиції. Після того, як державний устрій від вільної Комуни, що в муніципальних інститутах носила зародки корпоративізму, перейшов до форми принципату і звідти став на шлях остаточної соборности, — перешкодою для обєднання став нахід чужинців. Спільнота уродження, традиції, літературної мови й культури, — отой спільний для всіх італійців субстрат — був культурною й суспільною базою життя, що відбивалося, хоч і не здійснювалося, від віків у справжній спільноті державного життя.

Але вже від другої половини 17. століття, почасти за побудом Ілюмінізму, а почасти внаслідок натуральної еволюції, італійці починають в науці й філософії повільний процес, з якого вийде соціяльний й національний ідеал Відродження. Зайнята вирівнанням розходження між народньою масою та провідною верствою, здійсненням єдности й незалежности — італійська революція на декілька десятиліть випередила

наполеонівські війни. Народжена в багатій й великій монархії, в нації, що була західно-европейським центром, з великими міськими осередками, з розвиненим міщанством, з сильно зединеним і зцентралізованим краєм у повній культурній й політичній експансії, — французька революція, що сягає найдальших кордонів Европи, несе з собою проблеми й вирішення чужі й далекі дійсним потребам італійського життя, а, може, навіть великої частини Східньої Европи, що складалася з молодих рільничих країн. Французька революція приспішує ритм національних революцій, але несе збочення й реакції, відсепаровує ще більше ідеалістів і реформаторів від народніх мас, які у французьких військах бачили чужинецьку загрозу, а в штучних творах французької політики напад на історичні права. Манцінівська ідеологія й ґарібальдійська епопея, дуже поширені й популярні в усьому европейському сході, прийняті й зужитковані в Італії піємонтською монархією, затирають різниці між народом і керівною клясою, і надають справжньої сили — через притягнення народніх мас — італійській революції. Цей оригінальний й, якщо хочете, середземно-морський характер італійського життя й історії, що відповідає їх формації й структурі, виявляється також і в літературній ділянці, де італійці брали дуже незначну участь в рухові европейського романтизму. З рештою явище не нове, бо «італійська література, коли навіть не залишається на боці від европейських течій, ніколи в них цілковито не поринає». (Бенжамен Кремє — «Італійська література» Париж, 1928. стор. 16).

І дійсно Італія, як відомо, ніколи не мала правдивого й властивого романтизму. Романтичні письменники зявляються в італійській літературі з численними полеміками, але без особливих потрясень, десь при кінці 17-ого століття, і потім беруть участь у традиційному розвиткові італійської літератури, а також і у реформативному й політичному розвиткові Рісорджіменто. Александер Манцоні виявляє це переконливо щодо роману та оповідальної прози. Ясний, спокійний, зрівноважений, він розуміє романтичне мистецтво не як сваволю фантазії, але як зусилля чуття, як звільнення особистости. Людська дійсність, яку він представляє в «Нареченних» (Промессі Спозі), виявляє моральний світогляд, а пригади героїв відбуваються в рямцях соціяльних, релігійних і громадських інституцій. Проте, в них ніколи не бракує надземська ціль життя, що тихо, але завжди присутня, кермує життям могутніх та пригнічених. Християнізм Манцоні не боязкий і зовнішній. Він уміє вбачати болі життя й злість людей, і то з тим більшою відвагою, що йому присвячує певність неминучої справедливости та божеська віра. Технічна композиція роману також відбиває спостережливий, зрівноважений, архітектонічний характер романтизму та італійців.

Але не тільки в згаданім випадку італійський романтизм можна назвати клясичним. Коли звернемося, поза Джякомо Леопарді, до останніх великих 18-ого століття, бачимо, що італійська поезія повільно відділюється від аркадичних академічних манєр. Відділюється вперше в Джюзеппе Паріні, що в своїй поемі «День» з пишною й іронічною красномовністю описує порожній і виставний світ «молодого пана» — аристократа; відділюється з «Одами» Паріні, що бере пісеньку метастазієвої мелодрами й Аркадову оду за їх елеґантні, але серіозні похвали діл прогресу або за їх гарний вислів персональних і громадських

рефлексій. З «Траґедіями» Альфієрі бліді герої Метастазія віднаходять правдиві й страшні пристрасті, що виповнюють прикрі гендикаселяби досі незнаною драматичною силою. Італійська література відходить від академізму також з Монті, що в своїому перекладі Іліяди надає Гомерові свій блискучий вірш, але в італійському вірші, що із своєю пишною вишуканістю не залишається негідним гомеровської, божеської простоти, в короткому й піднесеному ритмі гендикаселябу витворює світ героїв, не нижчий від античного. І коли вкінці Фосколо зо своїми «Сеполькрі» (Могили) надасть відродженій поезії ту висоту думки й ту обдуману й громадську філософію життя, що властива італійській літературі, — зовнішня й ритмічна еволюція італійського вірша довершується й чекає тільки ґеніяльности Леопарді, який виявить її потім у всій її красі. З Леопарді народжується новий італійський вірш, звільнений від рими, але піддержаний внутрішнім і суворим законом гармонії. З «Кантами» Леопарді отой неясний, неокреслений романтичний біль, що разом зо смаком до страшного, боязкого й дикого, царить в европейській літературі, лишається позаду, як риторичний й патетичний літературний засіб. Аристократична й поетична італійська література мала завжди більший звязок з фантазією,ідеалами, культурою, ніж з безпосереднім пристрастним життям письменника. Література для італійця — це вихід поза межі щоденного життя, вона його духова вправа, для якої він вбирає святочне вбрання, як це робив Макіявеллі, розмовляючи з античними. Тоді відірваний від своїх пристрастей, врятований від щоденної мізерії, італієць, пишучи, скеровує свій дух до вищого. Італійський поет завжди дивився на біль з мужеською й свідомою гордістю й впадав у легкий вірш тільки в любовних розмовах та в скаргах перед власною коханкою. Ставлячись мужно супроти життя, італійський поет з усміхом приймає своє терпіння.

Коли Леопарді висловлює свій біль у вірші, він уже переборов своє терпіння, тривогу, розбурхання. Я сказав би — переборов також себе самого. З його особистого життя залишається тільки легка туга, що окрашує жіночі товариські постаті його молодости та жорстока, але подивугідна природа, на яку він глядить без ілюзій. Абсолютний заперечник головних мотивів радости інших людей, без віри в існування Бога, і в кожному разі переконаний в його байдужності до людського призначення. Залишившись сам один в очікуванні смерти, — Леопарді повинен би був бути найбільш деструктивним і траґічним зпоміж романтичних поетів. Але читання творів Леопарді посилює, гартує. В супокої його думки, як і в класичній компетенції його вірша, знаходиться заспокоєння кожного чуття, звільнення й обективація власного терпіння. Ніщо так, як твори Леопарді, а може й Дантого, не нагадує нам мікельанджелівську фреску, де також жах і біль не вражають болюче глядача й тримають його в подиві й забутті перед величньою композицією та могутньою пластикою тіл. З Манцоні й Леопарді криза італійської традиції, якої більш помітні риси й найінтимніші мотиви ми побіжно відзначили, підходить до початку своєї розвязки й змагає до нової літератури. Але якщо італійська література переможньо оборонятиметься від романтичного впливу, в його найнебезпечніших виявах, всеж вона знайде в ньому корисний побуд і добре зрозумілу науку для того, щоб самій зробитися войовничою і зійти, як Гомерові боги, поміж жи-

вих людей боронитися за живі ідеали. Зійти поміж людей — це означало вийти з абстрактного, з академічного; це означало — знести решітки реторики, відстарітися, маршируваті. Але це могло бути також і фатальним. Народня й провінціяльна раса, що завжди формувала аристократичне й універсальне мистецтво, італійці все намагалися піднестися до зрозуміння мистецтва й літератури, а не чекати, щоб ті, зменшені й стилізовані, сходили до них .Ставлячи ж собі практичні й безпосередні цілі, остаючи зброєю до боротьби, — італійська література не підпадала небезпеці втратити свої суттєві прикмети, свою головну ролю змагати до краси, ідеалу, вічного? Леопарді для поезії й Манцоні для прози документують, що літературна італійськість ще згідна з традицією; і що скріплення нових духових і політичних вимог, навіть на різних темпераментах, переконаннях і ментальностях, дозволяють письменникові залишатися вірним собі самому й власному вихованню. По лінії, ними вказаній через твори Кардуччі, Пасколі, Верґа, Фоґаццари аж до д'Анунція, йде нова італійська література. Існує, одначе, і патріотична романтична творчість, що має чесних письменників, як от поета Берше, або романісти: Ґверацці, Біні, Руффіні, яких ще сьогодні можна читати. Але незначний вплив цих правдивих романтиків, і дуже сильна реакція, що в другій половині 19-ого століття виявляється проти кожного повороту романтизму, чи то у формі школи з мілянською розхристаністю, чи то зі ствердженням поодиноких особистостей як Стекетті або Праті, підтверджує нам життєвість нашої літератури й її вірність спадщині Манцоні та Леопарді. Нема сумніву, що манцонівське покоління знаходиться супроти літературних і національних питань в ясніщій й кращій ситуації, ніж покоління Кардуччі. Культурно виховане в часі найчистішого класицизму, ідеологічно найбагатшого й найзмістовнішого, якому була знана й нова европейська література від німецької до англійської, воно — щоправда — відчуває романтизм, але не як визволення від законів гармонії, поважности й доброго смаку, які воно зробило своїми. В романтизмі воно бачить можливість приміновати ці свої закони до нових ділянок, обережно-корисних також і для національної боротьби. Полеміки про тосканність мови й про непопулярність літератури в Італії на початку 19-ого стол., виступають ясним документом вразливости й обережности, з якими відбувався перехід від класицизму до модерного, від універсального до національного, до італійського. Також і духово манцонівське покоління представляється досить компактно: спокійне, оптимістичне, релігійно віруюче.

Енциклопедизм не вкорінився в Італії, і його вплив навіть і серед освічених верстов, був короткотривалий. Кращі письменники 19-ого ст. були всі католики. Також у цьому манцонівське покоління має очевидне споріднення з тим, що його попередило. Крім того католицизм політично ще ніби не суперечить ліберальним аспіраціям. Ентузіязм для Пія IX-ого й твори Джіоберті висловлюють цю гармонію між громадянином, католиком, патріотом не менше значно, ніж «Наречені» Манцоні та «Мої вязниці» Сільвія Пелліко. Навіть вже й Леопарді — цей самітний попередник — віддзеркалює в своїх «Кантах» не погорду чи байдужість до релігії, але муки душі, якій не щастить вірити, та віддаватися почуттям покори й надії, і тому вона, побувавши на облудних висотах самого філософічного та інтелектуального шукання, хоче потіши-

ти себе саму у власному нещасті, представляючи свій біль як єдиний універсальний закон.

Легко отже зрозуміти, що перший італійський романтизм був кризою традиції, переможеної легко й без великих потрясень поколінням, вихованим у класицизмі, але з ліберальними почуттями. Воно довконує феноменальне діло, здобуваючи класицизмові романтичну революцію. Це видається дивним, але так воно є. На покоління Кардучі випала далеко важча криза традиції, культури й духу. Саме тому, що романтичне покоління жило трохи осторонь від італійського відновлення, а відчуваючи одночасно в періоді своєї творчої активности його ентузіязм і надії, воно могло погодити два різні світи. Але його наступники живуть вже практичними проблемами боротьби за незалежність, зазнають розчарувань від кожної пережитої дійсности, бачать, як валиться джіобертівський сон сконфедерованої під головуванням Папи Італії, відчувають в собі контраст між національним обовязком й пошаною до релігії, продовжують славну революційну спадщину й хочуть бути одночасно вірні державі; в душі вони партикуляристи, провінціяли, але хочуть будувати єдність; республіканці, але мусять служити монархії, — дійсно вони переходять найбільш траґічні й важкі моменти. Для них усі здобутки батьків видавалися ефемерними й незадовольними. Наступникам Манцоні гармонійний дух перших великих італійців 19-ого стол., що знаходив рівновагу в стількох різних проблемах свого часу, видався зимним і внутрішньо байдужим супроти правдивої суті тих проблем. Ані не хотілося їм пригадувати, що деякі з тих питань їх попередникам були незнані, бо ще не існували в тому історичному підсонні й в тому оточенні. Навпаки, нова ґенерація має нахил давати новим проблемам, що на ній цілковито тяжать, далеко більше ідеолоґічної ваги від тієї, на яку вони заслуговували, як факти переходового й припадкового характеру. Але розрив таки відбувся. Для батьків ще не існувало ніякої типової італійськости дійсности, але була тільки аспірація до неї і тому вони створили літературу чистої фантастики або писали автобіоґрафії, відшукуючи в них зміст минулого на історичному тлі та задовольняючися оповіданнями пережитого.

Ця література, з огляду на брак стику з сучасністю та на намагання творити якийсь фіктивний людський тип, повинна б була впасти в абстрактність. Але оте власне одночасне існування історичного та пристрастно-модерного тла вияснюють нам життєвість деяких романів тих часів, як от «Еттора Ферамоска» Массімо д' Ацельйо та «Сповіді одного Італійця» Іпполіта Нєво. Покоління Кардучі знаходиться, натомість, вже перед італійською дійсністю. Немає більше леґендарної й славної атмосфери мрій й надій, немає більше конспірації, повстань, боротьби в отвертому полі. Дійсність зєднаної Італії повна важких питань, щедра на огірчення та розчарування. В тій атмосфері підупадає ідеолоґічний патріотизм і з ним ота частина літератури, що ним була наповнена. Тепер уже сама дійсність італійського життя накидається й входить в літературу. Замість історичного й фантастичного ідеалу прозовий письменник має журби сучасного, правдивого, реального. Але шлях визначають саме останні й спізнені манцонівці. Коли від «Наречених» (міланська історія 17-ого століття) або від боротьби Барлєтти д'Ацельйо (тема Ферамоска), переходиться до опису життя якогось венеційського

міста від часу республіки аж до війн Відродження, як це робить Нєво в своїх «Сповідях Італійця», або до змін мілянського суспільства в «Сто роках» Джюзеппе Ровані, історична перспектива (всупереч тому, що відбувалося раніше) намагається наблизитися до сучасного, злучитися з ним, здобути отже реалістичний змисл сучасного. Імпозантні не тільки мистецтвом, але й розміром, ці романи намагаються представити життя італійського суспільства від початків Рісорджімента аж до останніх часів. Повторюючи хід історії, останні манцонівці доходять до порогів сучасного світу, що його потім, — в рямцях, історичних і суспільних минулого, інше покоління матиме за завдання злучити з традицією новими літературними виявленнями.

Все це, крім того, що становить кінцевий білянс революційного відродження, виявляє вже майже кардуччівський змисл історії. Тимчасом, як раніше сучасність мала давати світло нації минулому, тепер минуле освітлює сучасне, його ушляхотнює й поглиблює. Отже ці два вищезгадані романи цікавлять не тільки літературну, але й духову історію Італії, бо в них мистецьки здійснюється перша синтеза італійського життя від початків його політично-національного усвідомлення.

Перехід від історичної й біографічної фантазії до реалізму здійснили отже частинно вже самі наступники Манцоні, яких потім гостро атакуватиме покоління Кардуччого. Сильніше відділення цих двох поколінь прийде пізніше, і воно прийде не наслідком навмисного заперечення минулого, але наслідком самого єства та змісту й техніки нової творчости. Це відділення прийме остаточну форму з Верґою й Фоґаццаро. Вичерпавши історію й звернувши погляд до сучасного, італійські письменники не знаходять спільного італійського типу, не знаходять в сучасності вигляду, що надавався б умовній італійськості. Уточнення, що його вимагає реалізм, натурально приводить до роздрібнення, до провінціялізму. Вирушивши на розшуки італійської дійсности, вони віднайшли й виявили в багатьох образах лише різні реґіональні дійсності, як єдино ще правдиві й традиційні в зєдиненій Італії. Кожний з тих живих реґіональних образів представляє, крім особистих рис самого тлумача, також дійсно різні характери, що вимагають відмінних технічних засобів і відмінного мистецького представлення.

На Півночі промисловість й міська торгівля виступають як осередок активности й дають письменникові середню клясу, монотонний матеріял, що його треба оброблювати з великою тонкістю почуття, бо бідний на зовнішні факти, він багатий на психолоґічні елементи. На Півдні дві крайні кляси, шляхта й сільський нарід в гострій боротьбі та в мальовничому барвистому й бурхливому оточенні, вимагають майже документарного опису, бо пережитки соціяльного парадоксу, багатство контрастів і мальовниче тло дають вже багатий матеріял. Тут, мабуть, знаходиться джерело різниць, що відрізнюють письменника північного від південного. В першого є більша психолоґічна тонкість й більша підпорядкованість фантазії, мріям; звідси потреба якогось антидоту сентименталізмові й його знаходять в тому гуморизмі, що маскує сум пригнічених і монотонних героїв. Типовий щодо цього де Маркі зо своїми романами «Ізабелля» й «Деметріо Пянеллі».

В південного письменника натомість ми знаходимо чуйну контролю почуття; елементарна сила пристрастей вимагає цілковитого віддан-

ня героїв їхньому призначенню; і тому вона вимагає неособового представлення, стилістично оголеного й сухого. У північного письменника перемагає часто оточення, загальна атмосфера; в південного, натомість, завжди на перший плян виходить людина. В першого роман іде до фраґменту і лірики, а стиль виявляється більш дбалий, більш вишуканий, а деколи майже розкішний; в другого роман іде до оповідальної конструкції епічного розмаху; мова заповнена провінціялізмом, і вона стає більш гострою й сильною тільки вже в нових формах нашого століття. Типові представники підденної літератури Де Роберто («Намісник короля») і Капуана («Маркіз Рокавердіни», «Пристрасні жінки»). З точки погляду цієї загальної різниці, про яку ми тут говорили, треба підходити й до Верґи та Фоґаццаро. Вже в Верґи бачимо поширення горизонту, нашої оповідальної прози, що набирає ніби якоїсь хорової фізіоґномії, в якій скромні персонажі та їх журби здобувають в своїому щоденному розвиткові епічного й реліґійного змислу і підносяться майже до мовчального символу людського існування. Довкруги всяких «річей», себто хати, традиції, моралі, воюють люди зо своїми інстинктами, зо своїми ґріхами. Як у античних траґедіях вину, будь вона поповнена супроти «річей», «хати», «чести», платять всі, винні й невинні. Фатальний ланцюг вже до однієї покути — майже як біблійне прокляття — всіх людей однієї крови, однієї родини.

Ґріх розпусти платиться таксамо, як ґріх амбіції, безділля як зарозумілість; руїна підстерігає на кожному кроці, й смерть досягає людину після бурхливого життя й скошує її на повній самоті. Зо смертю нищиться вся марна праця людини, й її розпочинають інші. Примітивний світ зажурсної бідноти, що не має ані виправдання, ні надії, лише саме життя. Цей непривітний, примітивний світ описано так яскраво, з такою пристрасною діялектичною силою, що вона разить поміркованого читача, призвичаєного до солодкавого манцонівського періоду. Отих «переможених», що знаходять в російській, а потім у европейській літературі, так багато прихильности, що вони робляться мало не одним із модних мотивів, — Верґа представляє нам з реалізмом, що проте не нехтує й етичним змістом; відкидає, поза проблемою існування, реліґійної й моральної вартости цього самого життя, яке для бідних людей рівнозначне з реліґійним прийняттям залізного закону терпіння й болю; закону, що не виправдує й не допускає в людині ніякої піддачі чи зложення рук. Поза етичною й літературною вартістю, пригнічені герої Верґи набирають пізніше ще й соціяльного значення; В «Маляволя», які намагаються перемінитися з простолюддя в дрібноміщанство, як і в «Маестро дон Джезуальдо», що з буржуазії переходить до февдальної шляхти для її розкладу, ми знаходимо образ тих великих перемін, що тоді відбувалися, а може також і причину швидкости італійського відновлення. Ці бідні герої Верґи — це не виїмкові типи. Навпаки, своєю витривалістю, своїм невичерпальним запалом до боротьби, упертим спротивом традиціями, часто марним, що ніколи їх не залишають навіть і в цілковитій руїні, вони виявляють себе типовими середземноморцями. Вони вміють глядіти в вічі жорстокій долі й вміють розпочинати по далеких країнах нову працю, що стільки разів виявилася вже даремною. Ніщо так, як читання Верґи, оповідача на сицилійські теми, до яких можна додати ще частину «Життя піль» та «Сільські новелі»,

не може дати нам точну міру глибокого етичного змислу, який замикається в живій інтеліґентності понижених людей. Наскільки Верґа конкретний, точний, безособовий, остільки Антоніо Фоґаццаро поетичний, пливкий, уособлений в численних своїх персонажах, якими він часто продовжує внутрішню діялектику. Немає в нього зусилля ототожнювати мистецтво з життям ані знайти таку їх енерґетичну точку, що не давала б вартости та повної людської виразистости його творем. Фоґаццаро ввесь в своїх персонажах; його світ — це фантастична й поетична відмінність його власного «я», в якому відбиваються різні проблеми відчуті, але більше вимасковані та недозрілі, щоб бути перелляті в мистецтво. Таким чином знаходимо в них також і відгук деяких філософічних і реліґійних мод, як от в «Мальомбра» та в «Святому». Його персонажі належать також до переможених у житті, але не ґвалтовністю пристрастей і не твердістю долі. Вони переможені власною скомплікованою психолоґією, зударом власної ментальности й чутливости з побідними й шанованими пересудами; прибиті завжди відновлюваним і ніколи не вирішеним конфліктом між інстинктом, розумом та соціяльною або реліґійною формулою. В героїв Фоґаццаро є внутрішня слабість, що неминуче переносить траґедію з зовнішнього життя до інтимного духового життя. Їхній інтелектуалізм, або й пересуди, не дозволяють їм підійти до упокорення якомусь нахилові чи пристрасті. Але тим самим вони ще їх не перемагають.

Їхнє себелюбство терпить від жалів і внутрішньої кволости, і знаходить власні межі в своїй інтимній непотрібності. Нікому з протаґоністів, за виїмком хіба «Данєлє Кортіс», ніколи не вдається виходити на перший плян. У Фоґаццаро ми знаходимо навіть якесь вирівнювання типів, що має в собі щось з натури й витворює певне історичне оточення; це малий світ людей, що терплять від великої власної інтеліґентности, та палких ідеалів, яких вони не мають ані сил, ані рішучости здійснити. Але цей монолоґ героїв, простудіюваних з великою психолоґічною тонкістю, витриманих у тоні великого ліризму, не позбавленого й траґічних поривів; освітлений й підправлений майже ґольдонівським, завжди живим і діялектичним, гумором. Вправлене в рямці віцентської провінції, оповідання набирає приємних кольорів і мягкости, що мають в собі щось пестливого, пересякає мрійливими тонами, що поволі вас здобувають, і ви вже більш не розрізняєте в ніжній грі світла й відтіні, та в навмисному й постійному напруженні, скільки з драматичности завдячується зовнішній проблематиці романописця, а скільки життєвості самих героїв.

В тетральоґії Фоґаццара (Малий античний світ, Малий модерний світ, Святий, Лєйля) і в «Данєлє Кортіс» помітне відтворення вимог більш ширшого й національного порядку, — зусилля дійти, через синтезу Відродження, але цим разом більше психолоґічну й реліґійну, ніж історичну, як то ми бачили в останніх манцоністів до сучасної дійсности, знаходить остаточний успішний шлях в психолоґічному, міщанському та суспільницькому романі. Від Фоґаццаро бере початок той біоґрафічний еґоцентризм, що знайде пізніше великий розвій у д'Анунціо; в його прозі досягнено деякі музикальні вартості, що не залишаться без впливу на наступниках.

Д'Анунціо, що започатковує свою письменницьку активність, як

учень Верґи (Новелі делля Пескара), перевищує всіх своїх попередників, бере дещо, мабуть, з божевільного світу романів Оріяні, і синтезує ріані й майже суперечні прикмети Верґи й Фоґаццаро. Призначений глядіти на дійсність в екстремний спосіб, його сенсуальна й естетична натура не виявляє ніякого внутрішнього інтересу до неї.

Д'Анунціо посідає найвищу здібність порушувати границі між музикою, малярством і поезією, ніякий мистець ніколи не мав слова, що так покірно й радо служило б його мрії. І коли зо своїм спокійним і певним себе пануванням над мовою, він віддається, не маючи жадних сумнівів щодо своєї маґічної сили викликання образів, своєму творчому поривові, мається враження, що слова в нього тратять всякий тягар і перетворюються в тепло, музику, уявлення, відмінені внутрішнім процесом, що їм дає єдино можливу й найкращу досконалість. Деякі поеми д'Анунція — це сама музика; з музики поширюються вони в образи, набирають глибокого значення, і залишаються після читання, ще довго дзвінкі в кожному слові, в нашій душі з якоюсь надлюдською інтенсивністю та життєвістю. Та трудно давати тон і віддих такому досконалому інструментові, як слово, щоб воно не звучало порожньо, а навпаки, щоб набирало найповнішого виразу, і в своєму пориві підносилося в висоту, де б воно лунко лунало. Але це трудне завдання доконав д'Анунціо і в сонетах, і в найширшій ліричній модерній поемі, і в театрі, і в романі. Великі уривки його хвал життю, морю, землі й героям залишаться клясичними не тільки в нашій, але взагалі в европейській літературі. Йому зашкодило, мабуть, його власне чудове багацтво, а передусім знання про його посідання. Вже самі його романи й його фраґменти, або саме його життя, бажане й збудоване, як «гарна байка», були б вистачили, щоб зробити його славним. Все разом піднесло його надто високо, зробило його надто багатим. Це був чоловік, що мав поетичну й воєнну славу, світський успіх і найбільше авантурничі жести; був князем, панував і за життя зазнав слави. Справді забагато було йому дано, й тому його життя видається незрозумілим, майже пересадним божеським даром. В нього мрія, писання й акція тісно між собою повязані, і виступають одне, як життєвою частиною другого. Було в нього вміння суворого відречення, — навіть в любощах, навіть в жаданні слави, — від всього того, що не було дійсно гідне його ідеалу, його життєвого стилю. Те суворе самовідречення нагадує аскетизм, якому бракувало тепла релігійної певности; аскетизм, що в ньому законом була б вищість, краса; що мав за ціль не Бога, не любов до людей або до природи, але піднесення й повнота свого власного, фізичного, спіритуального й інтелектуального «я», врятованого саме цим піднесенням, холодним і чистим, від контакту з усім тим, що було мале, вульґарне, негідне.

Але при його земній обмеженості знаходиться в ньому й чимало поживи й для всього міщанства епохи. В самій його остентаційній похітливості укривається почуття радости, гимн життю і природі та людині в найбільш абсолютній віддалі від завтра й від смерти, — гимн, що йому рівного не приходилось чути від часу великих грецьких ліриків. Ввійшовши ще за життя, як складова частина, у свій власний міт — він вражає нас своєю смертю, — настільки він ще за життя стояв поза нашим поняттям смертности, а може й понад ним. Пізно

прийняла смерть виклик, що їй стільки разів кидає поет. Але відділені — вже від нього, ми не можемо не відчувати в цьому замкненому в собі й досконалому існуванні — близького нам тепла його молодечого здорового й зухвалого темпераменту. Не можемо не подивляти тієї відваги, аж надто елеґантної, з якою поет був волком, без слабостей людини. Може бути, що він знаходив у деяких хвилинах — даючи себе Батьківщині — щось таке, чого поганська погоня за втіхою і шляхотна елеґанція не могли йому дати, — знаходив звязок, що давав великому самітникові, вязневі своєї мрії, втішну свідомість якоїсь спільноти з іншими людьми та бажання перемогти й створити спільне призначення. Майже гідна заздрости його доля, але коли придивитися глибоко до його мистецтва і до його життя з людської точки погляду, мимоволі відчуваючи страх, думаєш про ту красу, що була нею осяяна не тільки його творчість, але й — на її зразок — його особисте й інтимне життя.

Далекі вже тепер від його еротичного, сенсуального, аристократично особистого світа, ми відчуваємо близькою нам принаймні оту здорову, молодечо зухвалу силу поета — жовніра, що вмів дивитися в обличчя небезпеки й смерти. Так, ніби данунціянський естетизм, визнавши через поганське здобуття насолод тіла й натури вартості існування, знайшов у саможертві та самовідреченні підпорядкування вищим ідеалам. Д'Анунціо завершує, як розпочату Верґою еволюцію прози, так і почату Кардуччім еволюцію поезії. В нього реліґіоналізм перших новель переходить дуже швидко в малювання дивних винятковых типів, не тільки італійських, але й европейських, в найширшому розумінні цього слова. Клясична традиція, яку щира кардучівська діяльність була піднесла, вяжучи сучасність з далеким минулим аж до римських часів, знаходить в Д'Анунціо силу, більш глибоко поетичну, знаходить в ньому відроджену глибінь міту, що доходить аж до гелленських часів і то з такою безпосередністю і відповідністю, що були цілком нові в модерній літературі. Змисл таємниці, людської бідноти, відкритий Джованіно Пасколім в його гарнім світі (Канті ді Кастельвекіо, Міріче), навмисно малих і непомітних річей, збентежених великою вічною мовчанкою природи, яка ніколи не відкриє свойого секрету, і драматичний людський світ того ж Пасколі, загрожений зайвою зліством, як і його мрія клясичного світу (Поеми Конвівіялі), збурені в Д'Анунціо повінню соняшного світла, що не визнає туманів і сумнівів і вимагає великих, подивугідних, чудових відважних річей. Д'Анунціо збирає всю попередню традицію, але в одночас перемагає її й гармонізує. Клясицизм для людини студій й книжок, яким був поет Джозуе Кардуччі, професор університету, являв собою живу дійсність; але для природнього закону поезії він був тільки знаряддям — не завжди живим — плеканої культури. Клясицизм був — щоправда — єдиним середником, щоб дійти до сучасного й до дійсности. Ще раз форма й італійська тенденція до літератури, рятували національну дійсність — зараз по звільненні — від браку поетичного уточнення, і рятували те поетичне уточнення від реторики.

Але не маловажні заслуги й Кардуччі. Його давінкий вірш, його гідна поривчастість, його добре вирізьблений й нераз твердий ритм, пластична далечінь деяких фіґур, і колір наданий деякими його історичними відтвореннями, роблять з нього одного з найбільш оригіналь-

них европейських поетів. Нема потреби, для такої його характеристики, звертатися навіть до дивного багацтва минулих і модерних тем, оспіваних тільки його Музою. Не можна промовчати проте його поновного здобуття класичної метрики, що він зробив своїми «Варварськими Одами», в яких він поширював творчість Леопарді й заохочував творчість д'Анунціо, а пізніше Романьйолі. Займаючись вихованням поколінь, він все знаходив в своїй Музі щиру допомогу. Його втеча в античний світ, його віра в призначення та в Римську спадковість були дуже потрібні й побажані в тих жалюгідних плитких часах, коли він писав свої вірші. Його епічність, — наслідок читання грецьких і латинських поем — трохи книжкова й поверхова, але часто знаходить поетичні й щирі вислови: особливо там, де спогад формується на пережитих досвідах, на живих пристрастях, на глибоких поривах. Також і Пасколі (Поеми Відродження) намагався — і то не завжди даремно — звязатися з цією модерною епікою. Але тим часом, як у Кардуччі суворість таланту, мужеська сила досить підходили до змісту епохи, Пасколі, як більш солодкий лірик, як більш мрійна й споглядна людина, не слабка, але примушена життям збирати особливо самітні голоси, звертається нестримно до лірики, що й знаходить у нього найчастіший вислів. В ліриці він великий, він европеєць (перший европеєць між новими поетами разом з д'Анунціо); він — революціонер, бо не тільки виявляє новий й модерний світ, але й відзначається високим почуттям людського братерства, цим справжнім ліком на романтичний біль; бо він має мову старанно вичищену від всякого книжкового спогаду, чисту й згармонізовану з його віршом. Вірш у нього співучий, мрійний, пестливий, але Пасколі вміє переходити й до ритму більше стислого й твердого, коли знаходиться перед трагедією людини, її амбіціями, її зліством. Ця остання для нього тільки безглузда кволість супроти таємниці світу й безнастанного болю. Дійшовши до д'Анунціо й повернувши назад до Пасколі й Кардуччі, ми ясно вже розрізняємо шлях розвою нової національної літературної традиції зєдиненої Італії.

Як два широкі кряжі гір, що сходяться на найвищій й пашівній гірській маківці, нова поезія й нова проза досягають в д'Анунціо найбільше відновне й найбільш вірне виявлення цієї самої традиції. З ним заникає реґіональний реалізм, що його започаткував був ще Манцоні на початку 19-ого стол. своєю мілянською історією про «Нареченних»; з ним романтичний класицизм дістає своє остаточне освячення і загасає незабаром, переборовши решткн національних проблем у літературі. Італійський літературний тип виростає тепер зо своїм ясним обличчям понад літературні визначення кардуччівського покоління й поза данунціівських героїв. В італійців, що закінчили нарешті процес внутрішньої еволюції, народжується натуральні порівнання з іншими европейськими культурами; і помічається тепер серед них далеко більше европейців, як то було 50 років тому, але ніхто з них не вдрікається під нічого суттєвого з прикмет власної італійської традиції.

Молодині, що змагаються в протилежних таборах синдикалістично-революційного соціялізму та націоналізму, войовничі, критичні, полемічні, перебувають в неспокійному очікуванні якоїсь події. Ждуть часу, коли можна буде здійснити спільний одним і другим великий ідеал: відновлення Італії. Відновити її означає — звільнити її від усіх ін-

дивідуалістичних пережить, чи то позитивістичних, чи то аристократичних, чи то міщанських, — щоб уподібнити її до суворого, народнього й чисто національного життя.

Народжені, коли відбувалася велика праця трансформації, в добу їх культурної формації вони вже мають вироблене обличчя Італії, в серії регіональних образів, з яких починають відчувати потребу психологічного й соціяльного поглиблення. Вони читають багато д'Анунція, але його не люблять; всеж таки мають його тепер у крові; почувають себе учнями Кардуччі, але тримаються від нього на віддалі, і це дозволяє їм його холодно й жорстоко осуджувати.

Вони відчувають сильніше людські вимоги, що відходять від мальовничого, від сценографічного, а скермовуються вирост до річей. Вони критики більш спостережливі, але також більш щирі й спраглі чину. Стиль, спожитий, як необхідна культурна пожива, губить для них свій книжковий смак, свою штучну звучність. Вони намагаються робити його більш скромним, менше пишним, але все досконалим та гармонійним. З класицизму беруть вони тільки почуття міри, аспірацію до досконалого (але не реторику), і багаті цим, кидаються до авантур, шукати нових шляхів, нової науки й нових людських досвідів.

Це — бунт молодих в часі, коли Кроче пробує впорядкувати нову літературу в своїх категоріях і в рямцях своєї естетичної теорії, задокументований одночасно й критичним та ідеалістичним бунтом Товеза, Серри, Лючіні, Папіні, і присмерковою поезією від Ґоццана до Корацціні, і всіма відновленчими літературними рухами молодих. Бунт молодих знаходиться і в фантастичній та іронічній прозі флорентійців і в остентаційній вогняній щирості Папіні; і в прозі Піранделя та Свева, що розбивають провінціялізм, щоб довести одного до траґедії особистости з такою силою, що пригадує ще більше, ніж Верґа, античних грецьких траґіків; а другого до статичної й дрібязкової психологічної аналізи відповідно до модерних теорій. Покоління різних пригод, як називає його Прецполіні, видається таким і в творчості й в житті. Як ріка, народжена на схилах великих гір, вона зявляється несподівано під сонцем рівнин і ясніє до сонця, ніби викликаючи будучність. Тільки дві сильні речі лучать цих молодих, що визрівали до літературного життя через працю критики та дуже особисті передумування: почуття цілковитої самітности та тута за акцією. І це зясовує нам, чому Футуризмові — цій першій течії нової італійської культури вдається, ґрунтуючись на акції, згуртувати довкруги себе письменників і мистців таких різних типів, як Фольґоре й Папіні, як Палляцескі й Соффіні, — вони були переконані, що зможуть працювати самостійно поза всякою традицією. І в першому числі «Пополо д'Італія» задзвенів такий заклик до молодих:

«Я йду! Розпочинаю марш — після короткої зупинки — і це до Вас, молоді Італії, молоді робітень й шкіл, молоді літами і молоді духом, молоді, що належите до покоління, якому доля визначила «робити» історію, — це до Вас кидаю я мій оклик побажання, певний, що він знайде в Ваших лавах широкий відгомін «симпатій».

«Крик — це слово, що я його не виголосив би в нормальних часах, але ось тепер я його підношу сильно, у повний голос, без лицеміря, з певною вірою: одне жахливе й привабливе слово: війна!»

І війна була, вправді, «великим закликом», як каже Бельтрамеллі. Вона вимагає від кожного власного обличчя й власної певности. І молоді пішли, спокійні, свідомі, на війну, не тільки, щоб скріпити єдність Італії, але щоб показати власні духові й конструктивні сили, щоб кинути в акцію ту повноту особистости, що, в тіні Відродження, такого багатого на жертви, і на змагання, і на творчість, не давала їм ані права, ані моральної сили існувати.

У великому світлі зникли присмеркові тумани, життя знову заясніло, як апотеоза перед жертвою. «Кожний відчув тоді, — як пише Серра в «Іспиті совісти літератора», — що його буття було тремтінням надій і віддався йому, не питаючися. Знав тепер, що не був самітний... і всі турботи, хвилювання, суперечки й гамори оточення в їх змішаному шоноті звучали тепер, як голос надії. Відчув, що це була очікувана певність».

І пішли молоді і знайшлися при боці д'Анунція старші брати, з якими молоді полемізували. Ті «перестарілі». З ними разом боролися й разом вмирали. Але певність, очікувана Серрою, не завела. Вона залишається й освітлює будучність: освітлює їхнє діло і наше життя. Заясніли обрії в певності, зрослій за століття змагань, жертов і крови. Це — не література, це — правда. Але ми відчуваємо, що найбільше досконалий твір, який коли здійснили молоді Умбертівської Італії, учні Джозуе Кардуччі, товариші й молоді прихильники Ґабріеля д'Анунція, залишиться в історії.

Проф. Б. ЯКУБСЬКИЙ
(Київ)

Леся Українка

(Закінчення).

Справа в тому, що в багатьох своїх «символічних» творах Леся Українка розробляє світові теми, світові сюжети: зрадництво («На полі крові»), опортунізм («Адвокат Мартіян»), боротьбу за звільнення батьківщини від чужого гніту («Вавилонський полон», «На руїнах», «Осіння казка»), загибель за честь батьківщини («Оргія»), конфлікт дійсного кохання з оточенням («Камінний господар», «Лісова пісня») тощо. Це — її величезна заслуга перед українською літературою та українським суспільством, бо тим самим вона виводила українське мистецтво з **хуторянсько-просвітянських низин на вершини людської філософської думки,** бо тим вона багато зробила для того, щоб українська література увійшла в сімю інших літератур і зайняла своє, належне їй місце в світовій літературі. З цього погляду Леся Українка далеко вперед посунула ту справу, яку до неї блискуче розробляли Шевченко, Куліш, Франко, ряд менших письменників, — звісно, кожний по-своєму.

Але разом з цим так звані «світові» теми, сюжети, мотиви в творах Лесі Українки виконують і іншу функцію.

Вони стають символами, алегоріями, як уже було сказано, ряду українських суспільно-політичних явищ. Тут не місце докладно дешифрувати, розкривати всі ці символи (= алегорії). Та дуже важно підкреслити, наголосити, що багато алегоричних відображень сучасності в творах Лесі Українки не втратили своєї актуальності і в наші великі дні.

Такі, наприклад, драматичні твори письменниці як «Вавилонський полон», «На руїнах», «В дому роботи, в країні неволі», «Оргія», в ряді алегоричних образів і ситуацій висловлюють ідею про припинення внутрішніх сварок між різними групами українського суспільства для боротьби єдиним фронтом проти московського самодержавства. Антей з «Оргії»,крім того, символізує непримиренного борця, вірного сина свого народу. В «Одержимій» (1901. р.) алегорія розкривається як засудження боягузтва частини української інтелігенції на межі двох сторіч. Написана в січні 1905. р. «Осіння казка» засуджує угодовську інтелігенцію (лицар), протиставляючи їй революційну інтелігенцію (принцеса). Руфін з драми «Руфін і Прісцілла» уособлює саме такого інтелігента, ворога самодержавства, борця за інтереси свого народу. Навпаки адвокат Мартіян в однойменній драмі є алегорія такого українського інтелігента, який під час реакції 1905. р. (песа написана 1911. р.) пристосувався до самодержавства і дворушничає.

В деяких драматичних творах Лесі Українки алегорія ширша. Приміром, в таких, як «Айша та Мохаммед», «Йоганна, жінка Хусова», «Лісова пісня», «Камінний господар», в різних драматичних конфліктах, що завязуються в різних місцях, в різний час, ідеться про стан кохання в капіталістичному суспільстві і про боротьбу за звільнення почуття від сторонніх, зовнішніх шкідливих для нього впливів.

Свідома література знає не один приклад таких алегорій. Шекспір брав теми з історичних хронік для висловлювання ідей свого часу. Саме про це явище писав свого часу один визначний знавець: «Художники добре знають: вірші не пишуться з тієї причини, що поетові захотілося намалювати історичну або мітологічну картину. Вірші, зміст яких може здатися зовсім абстрактним і незалежним від доби, спричиняються найзлободенніпими і найменш абстрактними подіями».

Леся Українка вдалася до алегоризованого зображення явищ сучасного їй українського життя з кількох причин. Головна з них, певна річ — тогочасні цензурні утиски. Але не останню роль грає в цьому бажання письменниці піднести на вищий щабель українську літературу, ввести її до европейських літератур. А для цього у Лесі Українки були всі дані: високий інтелект, здатність до філософських узагальнень, уміння мислити образами-символами, образами-алегоріями і знаходити такі символи, алегорії, які влучно відбивали б те, що її найбільше боліло: інтереси українського народу, звільнення його.

Леся Українка розуміла, що потрібне українській нації для

її відродження. Це, по-перше — консолідація всіх сил, насамперед селян, робітників на чолі з інтелігенцією; по-друге — вперта, наполеглива, напружена праця в усіх ділянках життя; по-третє — орієнтація на Захід, на його культуру, на його вміння працювати та організаторську здібність; по-четверте — вироблення свідомості своєї національної гідності, розуміння національних завдань, чергових і подальших, сучасних і історичних; по-п'яте — твердість, непохитність, незламність, рішучість, енергійність, послідовність у здійсненні взятих на себе завдань, намічених до виконання цілей; по-шосте — віра в краще майбутнє, впевненість у неминучій перемозі, в подоланні всіх труднощів і перешкод, що можуть зустрінутися на шляху до перемоги.

Ось те основне позитивне, конструктивне, що висувала Леся Українка в своїй ліриці, в своїх драматичних творах, в своїх оповіданнях і повістях, в своїх статтях. Одночасно вона протиставляла всьому конструктивному — деструктивне, те, що шкодить відродженню української нації, що гальмує її безперервний розвиток вперед і вперед. Це — розпорошеність суспільних сил, невміння чи нехотіння їх організувати; невіра в сили своєї нації, в свої власні сили; нерішучість, що переходить в боягузтво, млявість, кволість, мякотілість, опортунізм, двоєдушшя, нарешті — зрада національної справи.

Ми бачимо: те, що обстоювала Леся Українка, і те, що вона ганьбила в своїх творах, є національне. Реальні потреби своєї нації, свого народу, свого часу, реалістичний зміст дійсності вона втілювала в алегоричні, в символічні образи, тим самим підіймала їх на рівень загальнолюдських образів; розвязувала національні, українські суспільно-політичні питання на матеріялі «вселюдських», «всесвітніх» тем, сюжетів, мотивів, — отож дуже багато зробила для того, щоб українська література, не втрачаючи свого національного обличчя, мала право увійти в сімю европейських літератур.

Саме тому для нас в цей час, коли український нарід за допомогою німецького народу починає будувати нове життя, яке буде разом і життям заново побудованої Европи, є дуже цінною творчість Лесі Українки.

Ми будуємо своє нове національне життя, яке стає часткою нового европейського ладу, а кінцевий результат цього ладу — оновлення людства, відродження і вдосконалення справжньої матеріяльної та духової культури, повернення дійсного значення таким важливим речам, як націоналізм, патріотизм, інтереси народу, мужність, чесність, стійкість, уміння досягати наміченого, організованість і цілеспрямованість дій, піклування про добробут і щастя людини, тобто не брехливий, а справжній гуманізм.

Все це в більш або менш викристалізованому вигляді, в більш або менш розвинутих образах є в творчості Лесі Українки.

Літературні й україністичні матеріяли в щоденних часописах.

II.

В луцькому „Українському Голосі“ звертають на себе увагу фейлетони Одуда, статті та оповідання Ярослави Границької (напр. різдвяне оповідання „Катерина“ в ч. 11 з м. р.), оповідання Я. Мови в стилі народніх казок п. н. „Знайдуть“ (ч. 11). Однакові назви проскурівської та луцької ґазет, спричинилися до того, що ми минулого разу цілком непомітно для себе сплутали їх межи собою й приписали частину матеріялу (а саме вірші Ярослави Г.) замісць луцькому Українському Голосу — проскурівському.

Проскурівський „Український Голос„ з 1. лютого ц. р. містить поему Любомира Українця „Крути“, спробу популяризації цієї певно не досить широко знаної події на просторах східніх земель; наприкінці заспіву до цієї поеми читаємо:

Починається слово про славу,
Що на подвиги ратні зове.
По закону, по силі, по праву
Вона знову в віках оживе.

А. Задума в дальших числах цього часопису містить текст своєї інсценізації популярної повісти Крука-Мазепинця про визвольні протипольські змагання в Західній Україні по рр. 1918—19. п. н. „Дурні діти“. Інсценізація ця викликана без сумніву тим голодом на песи з актуальним змістом, який тепер безперечно мусить відчуватися на східніх землях гостріше ніж де-інде.

На сторінках камянецького „Подолянина“ (з 14. грудня м. р.) наштовхуємося на продовження полемики на теми театрального репертуару. М. Чирський завзято береться доводити комусь з тамтешніх театральних старовірів про застарілість побутових пес ти потребу оновлення театрального життя новими песами з сучасною тематикою, яких зрештою чорт ма, бо й сам шановний автор цієї статті напевно забув привести до свого родинного міста свої ж власні актуальні песи, що йшли минулими роками й на Закарпатті й у Галичині. Взагалі ж на сторінках „Подолянина“ часто можна вустріти фейлетони Ларівона Ліри, знаного фелетоніста з еміґраційного „Українського Слова“ ще 30-их років цього століття. Оповідання й вірші, що інколи містяться на сторінках „Подолянина“ здебільшого мають на разі т. зв. аматорський характер, ще не підносячися на вищий мистецький щабель поза добрі наміри авторів. Що зрештою трапляється не лиш в самотному „Подолянинові“ й що свідчить про тимчасовий брак на місці міцніших літературних сил. Наприклад певно не даремно таращанське „Відродження“ з 12. жовтня м. р. містить розпачливе оголошення:

Редакції потрібні літературні робітники.
Обовязково чоловіки.

В рівенській „Волині“, що з літературного боку може уважатися одним з найкраще поставлених часописів, зазначимо репортаж Олега Штуля про Полісся п. н. Вже не тутешні (ч. 8 з 19. жовтня), спомини Е. Лазора про большевицькі часи в галицьких селах п. н. Колгоспні будні (ч. 3 з 14 IX), незвичайно ориґінальні статті А. Демо про українську мітолоґію (чч. 14 та 17 з м. р.), ряд дуже добре опрацьованих і цікавих багацтвом матеріялу статей з археолоґії та історії Волині та окремих волинських місцевостей Мґра Ю. Шумовського: Праісторія Волині (ч. 17), Містечко Острожець (ч. 22), Село Мирогоща (ч. 28), нарис Чеплея з радянських часів п. н. Чорніше чорної землі блукали люди (ч. 16) та К. Перебійноса: Щастя радянського вчителя (ч. 7).

В січневих та в лютневих числах Волині містилася дуже ґрунтовна студія знаного мемуариста та критика з львівського Літературно-Наукового Вістника та пізнішого Вістника — Характерника — про непогамований московський імперіялізм Пушкіна п. н. Пушкін і ми, в якій дає відсіч большевицькій в першій мірі акції звеличення та вбожнювання автора „Полтави“, що робиться як відомо для зручнішого замакитрення т. зв. „дурніх хахлів“ та інших інородців сталінського улусу. Працю Характерника уважаємо дуже вартісною й потрібною ще тепер, бо по волинських закармаках напевно ще кубляться рештки ненаправних приклонників „культури“ Євґенія Анеґіна та інших капітанських доньок. Приблизно в тих самих числах Волині містил4ся передруки й не менш актуальних нарисів Евгена Маланюка про історичне значіння бою під Крутами п. н. Крути. Народини нового українця.

Рецензія

ОЛЕГ ШТУЛЬ. ВІКИ ГОВОРЯТЬ. Конспект історії України. III. видання. Видавництво „Українське Слово", Київ 1941. Стор. 16, 8°. Друковано 20.000 примірників. Обгортка худ. М. Середи.

Конспект історії України, справжньої, несфальшованої історії — річ дуже актуальна, зокрема сьогодні, коли немає ще в нас, на східніх землях, свіжо надрукованого ширшого підручника української історії. Писати історичні конспекти не легко, і завдання це дуже відповідальне. О. Штуль справляється з ним досить добре. Все таки звертаємо увагу на деякі пропуски чи непорозуміння, які вкралися в його працю.

Гадаємо, що автор повинен був згадати бодай кількома словами про дослов'янську добу (Трипільська та Волинська культури, кімерійці, скити, сармати і зокрема анти). Союз слов'янських племен під проводом князя дулібів — це тільки гіпотеза, і тому в конспекті краще б про неї взагалі не згадувати. Неправильним є протиставлення, що московські племена, мовляв, торгували і зносилися зі Сходом, а наші предки з Візантією. З культурним центром, яким був арабський халіфат, якраз і мали зносини наші предки. Не згадує далі автор про такий важливий факт, як те, що Святослав розбив хозарську державу. На ст. 5-й вину надто вже прикре непорозуміння: не прилучив, а знову відвоював Володимир Червенські городи. Термін „Червона Русь" створений поляками і ворожий українству. Під „Червоною Руссю" хотіли поляки розуміти Західню Україну, а досліди історії виявили, що червенські городи — це околиця Чермна на Холмщині. Не згадано в конспекті про таку важливу річ, як законодавча роля Ярослава, а також про нього як „тестя Европи". Невірне й твердження, що після 1169. р. „Київ ... перестав бути столицею". Столицею залишився Київ і надалі, але вже не мав колишнього блиску і центр ваги від нього відійшов.

Не висвітлено в розділі „Галицько-Волинська держава" питання про те, звідки взялася ця держава, немає ані згадки про ролю Ростиславичів: Володаря, Василька і Рюрика. Пощо казати, що „з часом" Галицько-Волинська держава охопила й Київ, коли відомо, що це сталося за Романа, в 1204. р.? Варто було б згадати про створення Юрієм Галицької метрополії в 1307. р. Цілком невірна характеристика Витовта, який був виразником окремішності Литовсько-Української держави від Польщі, а не навпаки! Генеза козаччини представлена надто вже невичерпно. Як можна було поминути мовчанкою гетьмана Сагайдачного і зокрема його похід на Москву! Конечно було б навести деякі важливі дати з козацької доби (роки панування Хмельницького, рік Переяславської угоди, битва під Конотопом, битва під Полтавою!). Чому нема згадки про заведення кріпацтва Катериною? Треба було авторові також вияснити, що сталося з західніми землями після Литовської доби. Врешті, в останньої сторінки так і не довідається непоінформований читач про те, хто ж власне вбив Симона Петлюру та Евгена Коновальця — Москва чи Польща, а чи обидві разом.

Віримо, що Конспект О. Штуля появиться ще дальшими накладами, і тому конечно було б авторові поробити бодай оці важливіші поправки. *П. і М. (Київ).*

Хроніка

— В Українськім Видавництві „Пробоєм" в Празі виходить третя досі ще невидана збірка поезій „Рівновага" Евгена Плужника, що помер на засланні 2. II. 1936. Збірка виходить з передмовою проф. В. Міяковського п. заг. „Творчий шлях поета".

— В „Книговбірні Пробоєм" вийшов історичний роман Федора Дудки "Великий Гетьман" (про гетьмана Івана Мазепу), а в „Народній бібліотеці Наступ" В-ва „Пробоєм" вийшли оповідання С. Будко п. з. „На українській ниві" (обгортка А. Лисянської).

— У в-ві „Колос" (Прага) вийшла повість з життя Волині В. Кархута п. з. „Полумяний вихор" з передмовою Л. Бурачинської та обгорткою Р. Лісовського. В. Кархут видає у львівському Українському Видавництві збірку оповідань.

— Видавництво „Волинь" в Рівному видало повість Уласа Самчука „Марія", як також „Волинський календар" та „Коляднык".

— Видавництво Теодор Савула у Відні перевидало фото-друком „Кобзаря" Шевченка з берлінського ілюстрованого видання р. 1921.

— У Празі перед декількома місяцями вийшло пять нових книжечок О. Олеся: дитяча трилогія „Бабусина пригода", „Медвідь в гостях у бабусі", „Бабуся в гостях у медведя" з ілюстраціями Галі Мазепи. Крім того цього ж автора вийшов драматичний етюд „На провесні"

та „Грицеві курчата". (Останню книжечку ілюструвала К. Антонович).

— Український композитор Євсевський недавно викінчив оперу на текст О. Олеся „Над Дніпром", над якою працював коло 20-ти років. Танці в цій опері мали виконуватись у Парижі.

— О. Олесь (Прага) має ще такі щойно викінчені речі: „Свій до свого" (поемка для дітей)' що незабаром вийде друком. Крім того згаданий автор має готові до друку театральні речі: „Шиночок на передмісті" — пєса на чотири дії; „Фінал" — драматичний етюд; „Темний ліс" — теж; „Ніч на полонині" — драматизована поема на 4 дії. Крім того— „Книжка без назви" — збірка віршів про Карпатську Україну, „Маски", 2-га частина „Перезви".

— Збірку українських народніх казок у своїй перерібці давно виготовив до друку О. Олесь.

— Василь Гренджа - Донський (Братислава) викінчив історичну повість п. н. „Син Повітрулі", дія якої відбувається в рр. 1918—19. на Закарпатті.

— Леонід Мосенда (Братислава) кінчив опрацьовання роману „Останній пророк" в доби перших віків римського панування в Палестині, над яким працював довший ряд років.

— Українське Видавництво у Львові видало ряд популярних книжок малого кишенькового формату: Визвольна боротьба українського народу — Омеляна Терлецького, Маркіян Шашкевич — Михайла Возняка та Нова організація німецького села — Евгена Храпливого.

— В Києві ще наприкінці минулого року накладом „Українського Слова" вийшла третім виданням брошура Олега Штуля „Віки говорять" (Конспект історії України) в обгорткою М. Середи та Евгена Лавора „Справжнє обличчя комсомолу" (ЛКСМУ) з передмовою П. Оліїника.

— Відділ пропаганди житомирської обласної управи видав в Довбиші на Волині брошуру Штуля „Віки говорять" другим виданням та брошуру Д. Кардаша „Український Націоналізм".

— В Пирятині редакція місцевої газети перевидала „Малий Кобзар" Шевченка (в видання Світа Дитини, Львів 1922) з вступним словом.

— В Києві накладом Української Церковної Ради появилась в перекладі на українську мову Скорочена Минея на Січень-Березень. Церковна Рада випускатиме й надалі церковні богослужбові книжки українською мовою.

— В Рівному крім газети Волинь, виходить місячний часопис для дітей „Орлення" та часопис для селян „Український Хлібороб" — двічі на тиждень.

— Видавництво та друкарня ОО. Василіян в Жовкві видали „Календар Місіонаря" на 1942. рік (Річник XXXVII). В літературному відділі Календаря уміщені вірші В. Лімничeнка, Зореслава, М. Зоряна, спогади Ір. Нанарка за большевиків в Галичині, стаття К. Полішка „З минулого української мови та її обряду" з численними виписками з старих метрик тощо.

— В Науковій Бібліотеці В-ва Ю. Тищенка в Празі вийшли книжки: Український правопис і правописний словник — Ярослава Рудницького та Небо й людина (Розвій астрономічних поглядів) — проф. Б. Лисянського.

— Українське В-во в Кракові видало ілюстрований порадник як вести працю при Жіночих Секціях Укр. Освітнього Товариства, написаний п. Оленою Кисілевською п. н. „Українська селянка при праці".

— Холмське Єпархіяльне Свято - Богородичне Брацтво видало малу інформативну книжечку з приводу 60-ліття владики Іларіона п. н. „Людина праці".

— В серії „Праці Українського Наукового Інституту", (Варшава) як 55 том, книга 12 в серії економічній, вийшла праця знаного українського гидролога проф. інж. Івана Шовгенова п. н. „Водне господарство на українських землях в Европі", стор. 104 великої вісімки, з мапою. В тексті уміщено 11 рисунків.

— Записки Чина Св. Василія Великого — науковий журнал оо. Василіян відновив свою працю (Львів, Жовківська 36 і В-во ЧСВВ в Жовкві). В серпні м. р. вже появився V. том Записок в кількості 15 примірників. Цілий том присвячений колишній Лаврівській Школі. (Іван Чмілівчак і Р. Лукань: Історія Школи; спогади про Школу В. та І. Стояловського, Гмитрика, Івана Копача, А. Качмарського, А. Федоряка; праця В. Січинського про архітектуру Лаврова (44 знимки, 8 планів). В найближчому часі появляться томи IV, вип. 3—4 та VI, вип. 3—4. Потім намічені томи VII, VIII і дальші.

— У Бібліотеці Записок Чину св. Вас. Великого друкуються і незабаром появляться такі праці: Боротьба за епископську катедру — д-ра М. Андрусяка та Бібліографія літератури про Гетьмана І. Мазепу — Омеляна Пріцака.

— Богословське Наукове Товариство у Львові відновило свою працю в будинку Духовної Семинарії (Коперника 36).

— У Жовкві відновилося видання релігійного місячника „Місіонар".

— Василіянські бібліотеки у Жовкві та Львові (Жовківська 36) звертаються до всіх українських редакцій з проханням надсилати до них свої видання.

— Накладом Видавництва „Воля Покуття" в Коломиї появилися такі видання: Др Гебельс — Большевизм в теорії і практиці; Дмитро Николишин — „Поминальна (Листопадна) Симфонія", (сонети); його ж драма „На становищі".

— Українське Видавництво (Краків-Львів) видало книжку Т. Фотинюка „Гриби та їх перерібка".

— В цьому самому видавництві новим виданням вийшла історична повість Андрія Чайківського „За сестрою", як також календарець українського юнака „Дорога" на 1942 рік

— „Українська читанка для III. кл. народніх шкіл", складена Е. Ю. Пеленським вийшла у Кракові накладом Українського Видавництва.

*

— В німецькому щорічнику історії друкарства „Gutenberg-Jahrbuch 1941" надрукована стаття проф Володимира Січинського „Паперові фабрики в Україні XVI—XVIII. вв." з кількома цікавими репродукціями маловідомих водяних знаків тодішніх українських паперень в Радомишлю та мазепинської в Чернігівському повіті.

— В першім випуску німецького журналу „Volksforschung" (В-во Фердинанд Енкель, Штуттгарт) за р. 1941. надрукована стаття Осипа Думина, знаного історика Січових Стрільців п. н. „Німці в Українській Армії 1917—1920."

— Словацьке міністерство національної оборони видало накладом видавництва „Час" у Братиславі кілька книжок про війну на східнім фронті, м. і і книжку Фєро Корчека „Образки з України".

— В Берліні вийшла німецькою мовою брошура п. н. „Німеччина і українці".

— У місячнику Deutsche post aus dem Osten за січень р. 1942. уміщена стаття проф. І. Мірчука п. н. Україна та жиди.

— У В-ві С. Гірцель у Лайпціґу вийшла велика праця проф. Андрія Яковліва (німецькою мовою) „Німецьке право в Україні та його вплив на українське право в XVI—XVIII. століттях". (IV, 220 стор.)

— Місячник для нордичної думки Die Rasse у випуску ч. 6 з минулого року містить докладну статтю Гайнріха Готтома про історію України та ролю в ній різних расових складників п. н. Кровна спадщина українського народу.

— В німецькім історичнім журналі Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, випуск 3—4 з р. 1940, що вийшов з запізненням порівнюючо недавно, знаходимо розвідку доц. Бориса Крупницького про гетьмана Пилипа Орлика та католицьку церкву.

*

— В рямцях акції допомоги полоненим відбувся у Варшаві в кіні Рома 11. січня великий духовий концерт у виконанні українського Хору катедрального собору в Варшаві під орудою Демчука.

— В Грубешові в Українськім Освітнім Товаристві від жовтня м. р. до січня п. р. прочитано 12 рефератів. Нотуємо деякі з них, як напр. сотника Романченка „В обороні української душі" — проти запозичення чужих мелодій для українських пісень, о. дра Бриндзана й Маріяша про українців та про українську Православну Церкву в Румунії, інж. Которовича „Жива сила нації", нове трактування старої теми про багатства українського народнього мистецтва та душі.

— В Любліні в листопаді-грудні м. р. УОТ улаштувало шість рефератів: проф. М. Орлика про совєтське шкільництво, проф. Іваниса про Кубань, Б. Ржепецького про Любельську унію й ін.

— У Львові з нагоди останньої мистецької виставки в Товаристві мистців відбулася велика дискусія, в якій взяло участь багато діячів мистецтва, обговорюючи переважно слабі сторони краєвого мистецького життя та його організації, що їх можна було помітити на цій останній виставі.

— У Бердичеві в-во ім. Богдана Хмельницького видало в кількости 10 тисяч прим. „Ранкові та вечірні молитви та календар християнських свят" а також „Християнський катехизис".

— В Маріуполі вийшов обмеженим накладом для церков, шкіл тощо збірник молитов в українській мові.

— М. Василенко в київськім „Українськім слові" писав, що в родині передчасно вмерлого композитора Кирила Стеценка зберіглося чимало оригінальних недрукованих музичних творів небіжчика. Цікаво було б вияснити, яка доля спіткала вже цілком викінчену оперу „Гайдамаки", що її покійний композитор мав при собі вже р. 1919. в Камянці й інколи грав на клавірі перед кількома знайомими.

*

— Редакція журналу „Пробоєм" звертається до Вш. пп. авторів (поетів, прозаїків, драматургів, критиків, композиторів, перекладачів і т. і.) надсилати відомості про те, хто що має готове до друку і над чим працює.